

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені
«6В04205 –Құқықтану» білім беру бағдарламасы
Азаматтық құқық пәнінен
ДӘРИСТІҢ ҚЫСҚАША ЖАЗБАСЫ

Дәріс 1 Азаматтық құқықтық қатынастарды реттеу.

Мақсаты: Азаматтық құқық нормалары мен осы саладағы құқықтық қатынастардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау, азаматтық құқықтың құқықтың ерекшеліктерін, пәнін саралау, сондай-ақ азаматтық құқықтық нормаларды қолдану арқылы азаматтық құқықтың құқық саласы ретіндегі ерекшеліктерін түсіндіру.

Түйінді сөздер: азаматтық құқық, мүліктік қатынастар, мүліктік емес қатынастар, сот, сот органдары, қайнар көздер, қағида т.б

Негізгі сұрақтар: Құқық саласы ретіндегі азаматтық құқықтың түсінігі. Азаматтық құқықтың қайнар көздері және олардың сипаты. Азаматтық заңнамаларды қолдану тәртібі. Құқық аналогиясы. Заң аналогиясы.

Азаматтық құқықтың қағидалары. Конституциялық, салалалық, салааралық қағидалар. Азаматтық құқықтың қағидаларының түсінігі, олардың маңызы және жүйесі

Азаматтық құқықтың әдістері, жүйесі. Азаматтық құқықтың отбасылық, еңбек, конституциялық, әкімшілік құқықпен, қылмыстық іс жүргізу құқығымен және басқа құқық салаларымен байланысы. Азаматтық құқықтық қатынастар түсінігі мен ерекшеліктері. Азаматтық құқықтық қатынастардың пайда болу негіздері.

Тезис: Азаматтық құқық бұл бүгінгі таңдағы азаматтық заңдарда көрініс тапқан қызметжана заман үрдісі емес, ол тарихи қалыптасқан, уақытқа сай өзгеріп отырған азаматтық құқық институттарының бірі. Азаматтық құқық тұрғысынан қарастырылатын қызмет мемлееттік және әскери қызмет түрлерінен жеке қарастырылатын институт.

Азаматтық құқық – Қазақстан Республикасы құқық салаларының бірі. Құқық саласы ретінде ол мүліктік қатынастарды және онымен байланысты жеке мүліктік емес қатынастарды реттейді. Күнделікті өмірде азаматтардың арасында заңды тұлғалардың арасында белгілі бір қарым-қатынастар пайда болады. Бұл қатынастар азаматтық құқықпен реттелетіндіктен азаматтық құқық қатынастары деп аталады.

Қазақстан Республикасының азаматы түрлі құқықтар мен бостандықтарға ие. Мысалы: Әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы сақталуына, абыройы мен ар-намысының қорғалуына құқығы бар.

«Әркімнің өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазысқан хатының, телефон арқылы сөйлескен сөздерінің, пошта, телеграф арқылы және басқа жолдар мен берілген хабарларының құпиялылығы сақталуына құқығы бар...» (Қазақстан Республикасының Конституциясының 18-бабы)

Қазақстан Республикасында Азаматтық кодекс әрекет етеді. Азаматтық заңнама неден тұратыны Азаматтық кодекстің 3-бабында көрсетілген. Азаматтық кодекс екі: жалпы және ерекше бөлімнен тұрады. Азаматтық кодекстің жалпы бөлімі 1994 жылы 27 желтоқсанда қабылданып, Қазақстан Республикасы Жоғары Кеңесінің 1995 жылғы 1 наурыздағы Қаулысымен қолдануға енгізілген болатын.

Республикада азаматтық-құқықтық қатынастарды реттейтін көптеген заңдар, заңға қосымша нормативтік актілер қабылданған және қолданымға енгізілген.

Азаматтық құқық қағидаттарға сүйенеді. Азаматтық құқық қағидаттары осы құқық саласы үшін азаматтық-құқықтық нормалар негізіне жататын едәуір маңызды идеялар дегенді білдіреді.

Азаматтық құқықтық қатынастар субъектілерінің теңдігі. Бұл қағидаттың мәні- азаматтық-құқықтық қатынастар субъектілерінің бір-біріне бағынбайтындығы, еріктілігі. Әкімшілік құқықтық қатынастарда азамат (заңды тұлға) мемлекетке бағынады. Азаматтық құқықтық қатынастарда азаматтар (заңды тұлғалар) мен мемлекет бір-бірімен тең дәрежеде қарым қатынасқа түседі.

Меншікке қол сұғылмау. Меншік иесі заңмен шектелмеген кез келген мақсаттарға қол жеткізу үшін өз мүлкін жеке қалауы бойынша еркін пайдалануға құқылы (Азаматтық кодекстің 188-бабы). Бұл қағидаттың мәні кімді болса да мәжбүрлей отырып, меншігінен айыруға жол берілмейді дегенді білдіреді.

Шарт жасасу еркіндігі. Азаматтық – құқықтық қатынастар субъектілері өз қалаулары бойынша кез келген келісім шарттарды жасауға құқылы.

Азаматтық кодекстің 144- бабына сәйкес азамат жеке өмірінің құпияларын қорғауға құқылы.

Құқықтарын қорғау. Субъектілердің құқықтары бұзылған жағдайда құқықтарын қорғау.

Бұл құқықтарды жүзеге асыру тәртібі азаматтық құқықпен қосымша бекітілмесе, Конституция нормалары толық мәнінде қолданыла алмайды.

Азаматтық құқықтың қайнар көздері дегеніміз- азаматтық-құқықтық нормалардан тұратын нормативтік-құқықтық акт.

Азаматтық құқық жүйесі екі (Жалпы және Ерекше) бөлімнен тұратынын ескерген жөн. Жалпы бөліміне: жалпы ережелер, азаматтық құқықтық қатынастар субъектілері, мәмілелер, шарттар, міндеттеме, азаматтық-құқықтық жауапкершілік туралы жалпы ережелерді жатқызуға болады. Ерекше бөліміне: азаматтық құқықтық міндеттемелердің жекелеген түрлері, интеллектуалдық меншік, мұрагерлік, деликтілік міндеттемелерді т.б. жатқызуға болады.

Азаматтық құқық саласында құқықтық реттеу әдістері: императивтік және диспозитивтік болып бөлінеді.

Азаматтық құқықтың бастаулары дегеніміз азаматтық құқық тәртібін реттейтін жалпы және деректі ережелер, нормативтік құқықтық актілер. Азаматтық заңнамалар азаматтық құқықтық қатынастарды құқықтық реттейтін заңнамалардан тұрады. Ең алдымен заң күші жоғары ҚР Конституциясы туралы айту керек және ата заңымыз және қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі.

Азаматтық құқықтың негізгі бастауы ҚР АҚ-і болып танылады.

Азаматтық заңнамалардың мерзімдегі және кеңістікте қолданылуы. Заң белгілі бір мерзімде күшіне енеді және оның күші бір мерзімде тоқтатылуы немесе жойылуы мүмкін. Жалпы ережеге сәйкес ҚРның заңдары баспасөзде жарияланғаннан кейін, егер олардың өздерінде күшіне ену мерзімі көрсетілмесе, 10 күннен кейін ресми түрде күшіне енеді. Ал заңда көрсетілсе, ол қабылданған мерзімінен бастап күшіне енеді. Мысалы, ҚР АҚсі 1994 жылғы 31 желтоқсанда қабылданған, ал бұл кодекс заң күшіне 1995 жылы наурыз айында енді.

Азаматтық заңнамалар мемлекеттің бүкіл аумағында қолданылады. Жалпы ереже бойынша жаңадан шығарылған заңның кері күші болмайды, егер ол туралы арнайы заңда көзделмесе. Сот қажетті түрде процессуалдың әрекеттер жасау кезінде заң күші бар процессуалдың нормативтік актіні қолданады.

Азаматтық құқық ғылымы азаматтық құқықтың маңызды проблемалары бойынша ғылыми білімдердің жиынтығы болып табылады.

Азаматтық құқық ғылымының пәні:

- мүліктік қатынастар;
- мүліктік емес қатынастар;
- мүліктік емес, бірақ мүлікпен байланысты қатынастар.

Азаматтар мен заңды тұлғалар өз қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, сан түрлі қоғамдық қатынастарға түседі. Адамдар (олар құрған заңды тұлғалар) арасында қалыптасқан

нақты қатынастар әртүрлі және әртүрлі әлеуметтік нормалармен, атап айтқанда моральдық және этикалық нормалармен реттеледі. Мұндай қатынастардың едәуірбөлігі заң нормаларымен реттеледі және құқықтық қатынастар түрінде болады. Құқықтық реттеу нәтижесінде қолданыстағы қоғамдық қатынастармен қатар жаңа қатынастар (құқықтық) туындамайды. Құқықтық қатынастар-бұл нақты әлеуметтік қатынастардың біртүрі ғана.

Қоғамдық қатынастар құқықтың әртүрлі салаларының нормаларымен реттеледі. Азаматтық құқық негізінен меншік қатынастарын және тауар-ақша айналымы саласында қалыптасатын қатынастарды реттейді. Азаматтық құқықпен жеке мүліктік емес қатынастарда реттеледі. Жеке мүліктік емес қатынастардың объектісі мүліктік емес игіліктер болып табылады. Азаматтық құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастар құқықтық, атап айтқанда азаматтық құқықтық қатынастардың сапасына ие болады. Азаматтық құқық-Азаматтық құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынас.

Азаматтық құқықтық қатынастардың ерекшеліктері азаматтық-құқықтық реттеудің мәні мен әдісіне байланысты. Біріншіден, азаматтық-құқықтық қатынастардың маңызды белгісі-оның қатысушыларының заңды теңдігі. Азаматтық қатынастардың субъектілері билік пен бір-біріне бағыну қатынастарында емес, олар бір-бірінен заңды түрде тәуелсіз және тек өзара құқықтар мен міндеттермен байланысты. Азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушылардың біреуінің басқа біреудің міндеттерін орындау туралы талабы билікке емес, оған тиесілі субъективті азаматтық заңға сүйенеді. Азаматтық құқықтық қатынастар субъектілерінің теңдігі олардың мүліктік дербестігіне негізделеді.

Азаматтық қатынастар ерікті болып табылады. Әдетте, мұндай қатынастар олардың қатысушыларының қалауы бойынша орнатылады, өйткені азаматтық қатынастардың басым көпшілігі келісім негізінде туындайды. Бірақ олар басқа негіздер бойынша пайда болған жағдайда да, мұндай құқықтық қатынастардың мазмұнын құрайтын құқықтар мен міндеттер қатысушылардың ерікті әрекеттерімен жүзеге асырылады.

Азаматтық құқықтық қатынастардың түрлері. Азаматтық құқық нормаларымен реттелетін қатынастардың объектісіне байланысты азаматтық қатынастардың келесі түрлері бөлінеді:

1) мүліктік; 2) мүліктік құқықтармен байланысты мүліктік емес жеке тұлғалар; 3) мүліктік емес, мүліктік емес жеке мүліктік емес тұлғалар жатпайды. Азаматтық-құқықтық қатынастардың басым бөлігі мүліктік сипатқа ие, өйткені азаматтық-құқықтық реттеудің мәні, ең алдымен, мүліктік қатынастар болып табылады. Материалдық игіліктер мен құқықтар (мүлік) мүліктік азаматтық құқықтық қатынастардың объектісі болып табылады. Мүліктік азаматтық құқықтық қатынастарға меншік қатынастары, мүліктің бір тұлғадан екінші тұлғаға өтуіне делдал болатын қатынастар (сатып алу-сату, айырбастау, қарыз және т.б.) жатады. Мүліктік қатынастарға байланысты жеке мүліктік емес құқықтық қатынастардың объектісі зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелері болып табылады. Интеллектуалдық шығармашылық қызмет нәтижелеріне құқықтар мүліктік емес сипатта болады (авторлық құқық, туындыға қол сұқпаушылық құқығы және т.б.), алайда оларды басқа адамдардың пайдалануына жалпы қағида бойынша өтеулі негізде жол беріледі, осының салдарынан көрсетілген құқықтық қатынастар мүліктік емес бола отырып, мүліктік қатынастарға байланысты болады. Мүліктік емес, жеке мүліктік емес, құқықтық қатынастардың объектісі жеке адаммен тығыз байланысты материалдық емес құқықтар мен игіліктер: Ар-намыс, қадір-қасиет, іскерлік бедел және т. б. болып табылады.

Абсолютті және салыстырмалы азаматтық қатынастар да бар. Абсолютті құқықтық қатынастарда уәкілетті тұлға үшінші тұлғалардың белгісіз шеңберіне қарсы болады, іс жүзінде барлығы және барлығы осындай құқықтық қатынастарда міндетті болып табылады. Абсолютті, мысалы, меншіктің құқықтық қатынастары, онда меншіктің субъективті құқығы барлық үшінші тұлғалардың осы құқықты бұзбау, оны жүзеге асыруға кедергі жасамау міндетіне

сәйкес келеді. Салыстырмалы құқықтық қатынастарда нақты тұлға(тұлғалар) міндетті болып табылады. Салыстырмалы құқықтық қатынастар белгілі бір Тұлғаларды уәкілетті және міндетті түрде байланыстырады, яғни.дербестендірілген. Сонымен, зиян келтіруші жәбірленушіге зиянды өтеуге міндетті, сатып алушы өзі сатып алған затты төлеуге міндетті, бірақ бәрі бірдей емес. Абсолютті құқықты кез келген адам бұзуы мүмкін, тиісінше, мұндай құқық субъектісіне оны кез келген адам бұзудан қорғайды.Сонымен, автордың туындыға қол сұғылмаушылық құқығын кез-келген адам бұзуы мүмкін. Салыстырмалы құқықты бұзу тек салыстырмалы құқықтық қатынастарда әрқашандербестендірілген міндетті тұлға ғана мүмкін болады. Мердігер орындаған жұмысқа ақы төлеуді талап ету құқығын тапсырысшы ғана бұзуы мүмкін. Тиісінше, салыстырмалы құқық нақты адамдар тарапынан, жоғарыда келтірілген мысалда - Тапсырыс беруші тарапынан бұзушылықтардан қорғаумен қамтамасыз етілген.

Мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды азаматтық-құқықтық реттеу осындай қатынастарға қатысушыларға құқықтар мен міндеттер беру арқылы жүзеге асырылады. Шын мәнінде, құқықтық қатынастар - бұл адамдардың өзара құқықтар мен міндеттемелермен байланысы. Азаматтық қатынастарға қатысушылардың субъективті құқықтары мен субъективті міндеттері оның мазмұнын құрайды. Субъективті заң-бұл уәкілетті тұлғаның мүмкін болатын мінез-құлқының заңды түрде қамтамасыз етілген шарасы. Субъективті құқық уәкілетті тұлғаның белгілі бір жолмен әрекет ету қабілетінде (өзінің оң іс - әрекеттеріне құқығы) немесе міндетті тұлғадан белгілі бір әрекеттерді жасауды талап ету қабілетінде (басқалардың іс-әрекеттеріне құқығы-талап ету құқығы) көрсетілуі мүмкін. Осылайша, автордың туындыны жариялау, туындыға қол сұғылмаушылық құқықтары оның өз іс-әрекеттерімен жүзеге асырылуы мүмкін. Керісінше,жалға берушінің жалдау шартының мерзімі аяқталғаннан кейін жалға берілген мүлікті қайтару құқығын жүзеге асыру міндетті тұлға тиісті әрекеттерді жасамай мүмкін емес.

Субъективті құқықтар құқықтық қатынастар мазмұнының элементтері ретінде жеке және берілетін болып бөлінуі мүмкін.

Олардың тасымалдаушыларымен тығыз байланысты құқықтар Жеке деп аталады (мысалы, белгілі бір аппараттың өнертапқышы болып саналу құқығы), сондықтан барлық басқа өкілеттіктерді берілетін деп атауға болады. Субъективті міндет-міндетті тұлғаның тиісті мінез-құлқының заңды түрде қамтамасыз етілген шарасы. Азаматтық-құқықтық қатынастардың мазмұнын құрайтын оның қатысушыларының субъективті құқықтары мен міндеттері бір-бірімен тығыз байланысты, әр субъективті құқық тиісті міндеттермен сәйкес келеді және керісінше. Құқықтық қатынастардың бір тарапының белгілі бір әрекеттерді міндетті адамның жасауын талап етудің субъективті құқығы құқықтық қатынастардың екінші тарапының осы әрекеттерді жасауға субъективті міндетіне сәйкес келеді. Тиісінше, уәкілетті адамның өзі белгілі бір әрекеттерді жасаудың субъективті құқығына құқықтық қатынастардың басқа қатысушысының құқықты жүзеге асыруға кедергі жасамау, оныбұзбау міндеті сәйкес келеді. Азаматтық құқықтық қатынастарды және тиісінше субъективті азаматтық құқықтарды бөлу (жіктеу) әртүрлі негіздер бойынша жүргізілетіндіктен, әрбір өкілеттікте әдетте жоғарыда қарастырылған бірнеше белгілер болады. Сонымен, көркем шығарманы жасаушының оның авторы болып саналу құқығы жеке, мүліктік емес және абсолютті болып табылады. Сол автордың баспадан ақы алу құқығы берілетін, мүліктік және салыстырмалы болып табылады.

Құқықтық қатынастарға қатысушылардың субъективті құқығы кейде көптеген әрекеттерді жасау мүмкіндігін немесе міндетті тұлғадан көптеген әрекеттерді жасауды талап ету мүмкіндігін қамтиды. Мұндай жағдайларда субъективті заң күрделі болуы мүмкін, оның мазмұнында қарапайым композициялық элементтер жеке өкілеттіктер болып табылады. Бір құқықтық қатынас шегінде өкілеттіктер біртекті немесе гетерогенді болуы мүмкін. Сонымен, мүліктік жалдау шартында жалға алушының құқығы жалға алынған мүлікті иелену және пайдалану мүмкіндігін (мүліктік, абсолютті өкілеттіктер), сондай-ақ жалға берушіден күрделі

жөндеуді уақтылы жүргізуді талап ету мүмкіндігін (міндетті, салыстырмалы өкілеттік) қамтиды. Заңды гетерогенді өкілеттіктерді қамтитын осындай күрделі құқықтарды күрделі деп атауға болады. Азаматтық құқықтық қатынастар мүлдікті және міндетті болуы мүмкін. Заттық құқықтық қатынастарда уәкілетті субъект өзінің іс- әрекетімен жүзеге асырылуы мүмкін затқа осындай құқыққа ие ("өз іс-әрекетіне"құқығы). Меншік құқығының субъектісі өзінің заттарға деген қызығушылығын басқа адамдардың көмегіне жүгінбестен затқа тікелей әсер ету арқылы қанағаттандыра алады. меншік, атап айтқанда, меншіктің құқықтық қатынасы. Меншік иесі өзіне тиесілі затты иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқылы, персонализацияланбаған міндетті субъектілер ешқандай әрекет жасамауы керек, оларға меншік иесінің өз құқығын жүзеге асыруына кедергі келтірмеу үшін пассивті міндет жүктеледі. Міндеттеме құқығы субъектісінің заттарына деген қызығушылық басқа адамның белгілі бір әрекеттерді жасауы арқылы қанағаттандырылуы мүмкін. Міндеттемелік құқықтық қатынастарда уәкілетті адам міндеттелген адамнан белгілі бір іс-әрекеттер жасауды талап етуге құқылы ("басқа адамдардың іс-әрекеттеріне"құқық). Сонымен, сатып алушы сатушыдан затты оған беруді талап етуге құқылы, ал сатушы оны беруге міндетті, яғни. белгілі бір әрекетті орындау. Заттық құқықтық қатынастардың объектісі әрқашан зат болып табылады, міндетті құқықтық қатынастардың объектісі заттар болмауы мүмкін. Мысалы, әдеби шығарманы құру туралы келісімнен шыққан баспагер мен автор арасындағы құқықтық қатынастардың объектісі зат емес, интеллектуалдық қызметтің нәтижесі - әдеби шығарма.

Бақылау сұрақтары:

1. Азаматтық құқық ұғымын беріңіз
 2. Азаматтық құқықтың пәнін атаңыз және сипаттаңыз
 3. Азаматтық құқықтың жүйесін сипаттаңыз
 4. Азаматтық құқықтың өзге құқық салаларымен өзара байланысы қандай?
 5. Азаматтық құқық ғылымының пәні мен жүйесін сипаттаңыз
6. Азаматтық құқықтық қатынастарға сипаттама беріңіз
7. Азаматтық құқықтық қатынастардың пайда болу негіздерін талдаңыз
8. Азаматтық құқықтық қатынастар түрлеріне салыстыру негізінде ерекшеліктерінанықтаңыз

Әдебиеттер:

Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл. өзгертулер мен толықтыруларымен бірге. Эл.база «adilet.kz», 2023ж.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі., 1994ж. Эл.база «adilet.kz», 2023ж. өзгертулерімен және толықтыруларымен.
3. Азаматтық құқық. 1 том. Жоғары оқу орындарына арналған оқулық (академиялық курс). Өңделген және толықтырылған 2-басылымы. Жауапты ред. М.К. Сүлейменов, Ю.Г. Басин - Алматы, 2011- 736 б.
4. Субъекты гражданского права и реформа системы юридических лиц: мат. междунауч.-практич конф./ отв. ред. С.П.Мороз.-Алматы, 2021.-276 с.
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). Книга 1.-Алматы, 2020.-896 с.

Қосымша:

1. Климкин С.И. Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть: Учебное пособие. –Алматы: Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2018.-124 с.
2. Қыстаубай Ө.С. Азаматтық құқық.- Оқу құралы.-Алматы., 2011.-328б.
3. Е. М. Михайленко. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2020.- 413 с.

4. Актуальные проблемы частного права. Выпуск 1.-Алматы: Казахский Международный арбитраж, 2021.-400 с.

1 дәріс. Қазақстан Республикасының азаматтары және басқа да жеке тұлғалар

Мақсаты: азаматтық құқықтық қатынастар субъектілерінің түсінігін анықтау. Әрекетқабілеттілік және құқыққабілеттілікті талдау.

Түйінді сөздер: жеке тұлға, заңды тұлға, әкімшілік аумақтық бөліністер, әрекетқабілеттілік, құқыққабілеттілік, эмансипация.

Негізгі сұрақтар: Жеке тұлға түсінігі. Жеке тұлғаның құқыққабілеттілігі. Әрекетқабілеттілік түсінігі мен түрлері.

Жеке тұлғаның есімі, тұрғылықты жері. Азаматтарды хабар-ошарсыз кетті деп тану, азаматтарды өлдә деп жариялау. Эмансипация.

Тезис:

Құқықсубъектіліктің анықтамасы немесе терминнің түсіндірмесі қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде жоқ. Құқықсубъектілік дегеніміз мемлекетпен танылатын және қамтамасыз етілетін тұлғаның субъективтік құқықтар мен юридикалық міндеттерге ие болуы, сонымен қатар өзінің әрекеттері арқылы оларды құқықтыққатынастарда жүзеге асыруы.

Қазақстан Республикасының әрбір азаматы Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерге шығуға және Қазақстан Республикасына кедергісіз қайта оралуға құқылы. Шығу және қайта оралу Қазақстан Республикасы азаматының төлқұжаты бойынша жүзеге асырылады.

Заман талабына сай заңнамаларымыз өзгерістер мен толықтырулар енгізіп, құқықтық қатынастар кезіндегі жаңа институттардың орын алуына және азаматтық айналымда қолданылуына мүмкіншілік жасайды. Осындай жаңа институттардың бірі-эмансипация институты. Бұл институттың маңызы жасы он алтыға жеткен кәмелетке толмаған адам, егерол еңбек шарты бойынша жұмыс істейтін болса немесе ата-анасының, асырап алушыларының немесе қамқоршысының келісімімен кәсіпкерлік қызметпен айналысатын болса, толығымен әрекетке қабілетті деп жариялануының мүмкіндігінде.

Кәмелетке толмаған адамды толығымен әрекетке қабілетті деп жариялау (эмансипация) ата-анасының екеуінің де, асырап алушылардың немесе қамқоршысының келісімімен қорғаншы және қамқоршы органның шешімі бойынша не ондай келісім болмаған жағдайдасоттың шешімі бойынша жүргізіледі.

Эмансипацияланған кәмелетке толмаған адам, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес ие болу үшін жас шектеуі белгіленген құқықтар мен міндеттерді қоспағанда, азаматтық құқықтарға ие болады және міндеттерді (оның ішінде өзінің зиян келтіруі салдарынан туындаған міндеттемелер бойынша) мойнына алады.

Ата-аналар, асырап алушылар мен қамқоршы эмансипацияланған кәмелетке толмаған адамның міндеттемелері бойынша жауапты болмайды.

Заң актілерінде он сегіз жасқа толғанға дейін некелесуге рұқсат етілетін жағдайда, 18 жасқа толмаған әлеуметтік бейімделуден өтіп жатқан адам некеге тұрған кезден бастап толық көлемінде әрекет қабілеттілігіне ие болады.

Сонымен қатар әлеуметтік бейімделуден өтіп жатқан адамның құқық қабілеттілігінен немесе әрекет қабілеттілігінен толық немесе ішінара бас тартуы және құқық қабілеттілігін немесе әрекет қабілеттілігін шектеуге бағытталған басқа да мәмілелер, заң актілерінде мұндай мәмілелерге жол берілетін реттерді қоспағанда, жарамсыз болады.

Әлеуметтік бейімделуден өтіп жатқан 16 жастан 18 жасқа дейінгі адамдар мәмілелерді балалар ауылы әкімшілігінің келісімімен жасайды. Мұндай келісімнің нысаны кәмелетке толмағандар жасайтын мәміле үшін заңдарда белгіленген нысанға сай келуге тиіс.

Әлеуметтік бейімделуден өтіп жатқан 16 жастан 18 жасқа дейінгі адамдар өздерінің

жалақысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өздері жасаған санаткерлік меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік етуге, сондай-ақ тұрмыстық ұсақ мәмілелер жасауға құқылы.

Жеткілікті негіздер болған жағдайда қорғаншы және қамқоршы орган әлеуметтік бейімделуден өтіп жатқан адамның өз жалақысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өзі жасаған санаткерлік меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік ету құқығын шектеуі немесе ол құқықтан айыруы мүмкін.

Әрекет қабілеттілігі. Құқықтық қабілеттіліктен айырмашылығы, адамның психикалық жағдайына байланысты емес заңды қасиеті ретінде, құқықтық қабілеттілік оның жеткілікті дамыған ақыл-ойы мен ерік-жігерінің болуына, оның іс-әрекеттерін білуге және оларды басқаруға қабілеттілігіне байланысты. Сондықтан заңда құқықтық қабілеттілік азаматтарда кәмелетке толған кезде, яғни олар 18 жасқа толғаннан кейін толық көлемде туындайды деп көзделген. Осылайша, кәмелетке толмағандардың психикалық жетілуіне болжам жасалады, бұл оларға толықтай қабілетті болуға мүмкіндік береді. Кәмелетке толған адамдар өз әрекеттерімен азаматтық құқықтарға толық көлемде ие болып, оларды жүзеге асыра алады, өздері үшін азаматтық міндеттер жасап, оларды орындай алады. Атап айтқанда, әрекетке қабілеттілік ұғымы азаматтардың өздерінің мәмілелер жасау (мәмілеге қабілеттілік) және басқа да заңды іс-әрекеттер жасау, сондай-ақ азаматтық құқық бұзушылықтар (азаптау) үшін жауап беру қабілеттерін қамтиды. Сонымен қатар, құқықтық қабілеттілік-бұл іс-әрекеттерді жасаудың өзі емес, іс-әрекеттерді жасаудың, оларды басқарудың және оларға жауап берудің заңды қабілеті. Соңғысы заңды фактілер болуы мүмкін.

Егер заң актілерінде өзгеше белгіленбесе, барлық азаматтардың бірдей әрекетке қабілеттілігі бар (АК-нің 17-бабының 3-тармағы).

Азаматтың құқықтық қабілеттілігінің оның ақыл-ойы мен ерік-жігерінің жай-күйімен байланысы, біріншіден, кәмелетке толмағандардың құқықтық қабілетін шектеу қажеттілігіне, екіншіден, олардың ақыл-ойы мен ерік-жігерінің кемшіліктері салдарынан кәмелетке толған адамдарды құқықтық қабілеттілігінен айыру немесе шектеу мүмкіндігіне әкеледі. Кәмелетке толмағандардың әрекет қабілеттілігін шектеу, егер оларда өзгеше көзделмесе, тікелей заң актілерімен, ал кәмелетке толғандарды — заң актілерінде көзделген жағдайларда сот қана белгілейді.

Адам 18 жасқа толғаннан кейін әрекетке қабілеттіліктің толық көлемде туындауы туралы жалпы ережеден Қазақстан заңнамасы бір ғана ерекшелік жасайды: заңнамалық актілермен 18 жасқа толғанға дейін некеге тұруға жол берілсе, осы жасқа толмаған адам некеге тұрған кезден бастап әрекетке қабілеттілікке толық көлемде ие болады.

Бақылау сұрақтары:

1. Әрекет қабілеттілік түсінігін беріңіз
2. Құқық қабілеттілік түсінігін атаңыз
3. Эмансипацияның қолданылду тәртібі.
4. Азаматтарды өлді, хабар-ошарсыз кетті деп жариялау тәртібін талдаңыз.
5. Азаматтардың кәсіпкерлігі.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
2. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
3. Басин Ю.Г. Сделки: Учебное пособие. Изд.2-е, исправл. и доп.-Алматы:ВШП «Әділет», 1999.- 158 с.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В четырех книгах. Книга 2. Статьи 115-187. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с

использованием судебной практики/ Отв. ред М.К.Сулнйменов.-Алматы, 2022.-624 с.

Қосымша:

1. Климкин С.И. Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть: Учебное пособие.

– Алматы: Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2018.124с.

2. Қыстаубай Ө.С. Азаматтық құқық.- Оқу құралы.-Алматы., 2011.-328б.

3. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375>

3 дәріс. Заңды тұлғалар. Жалпы ережелер

Мақсаты: ҚР АҚ заңды тұлғалардың түсінігі мен қызметін және түрлерін құқықтық жағдайын анықтау.

Түйінді сөздер: заңды тұлға, коммерциялық ұйым, акционерлік қоғам, шаруашылық серіктестік, өндірістік кооператив, мемлекеттік кәсіпорын. т.б

Негізгі сұрақтар: заңды тұлға түсінігі мен белгілері. Комеррециялық заңды тұлғалар. Шаруашылық серіктестік түрлері. Акциоенрлік қоғамның құқықтық жағдайы. Өндірістік кооператив қызметі.

Тезис. Азаматтық-құқықтық қатынастардың субъектілері жеке тұлғалармен қатар заңды тұлғалар болып табылады (ҚР АҚ 1-Б.).

Заңды тұлға-бұл мүліктік қатынастардың ұйымдасқан, құрылған және құқықтар мен міндеттерге ие субъектісі. Заңды тұлғаның құрылтайшылары (жасаушылары) оны мүліктік қатынастардың субъектісі ретінде заңды тұлғаны өзінен бөлу мақсатында құрады. Заңды тұлға институтының мүліктік азаматтық-құқықтық қатынастар үшін практикалық маңыздылығы мынада:"заңды тұлғаның құрылтайшылары өздерінің кәсіпкерлік тәуекелін өздері үшін қолайлы деп санайтын сомалармен шектеу мүмкіндігіне ие". Заңды тұлғаның белгілері. Заңды тұлғаның анықтамасынан кез-келген ұйымды заңдытұлға ретінде тануға болмайды. Оның заңды тұлға мәртебесін алуы үшін жиынтығында мынадай белгілердің болуы қажет:ұйымдастырушылық бірлік; мүліктік оқшаулау;дербес мүліктік жауапкершілік; өз атынан азаматтық айналымда сөйлеу.

Ұйымдастырушылық бірлік. Азаматтық кодекс заңды тұлғаны ұйым ретінде анықтайды. Ұйым дегеніміз-жеке тұлғалардың белгілі бір санына емес, өзара әрекеттесу мен жұмыс істеудің белгілі бір ережелеріне бағынатын азаматтар тобы. Көптеген адамдардан тұратын ұжымдық құрылым ретінде заңды тұлғаның ұйымдық бірлігі деп оның азаматтық-құқықтық қатынастардағы сыртқы ерік-жігерді білдіретін біртұтас тұлға ретінде сөйлеуін түсіну керек.

Заңды тұлғаның ұйымдық бірлігі заңды тұлғаның құрылтай құжаттарында көрініс табады. АҚ-нің 41-бабына сәйкес заңды тұлғалар жарғының және құрылтай шартының не Жарғының негізінде әрекет етеді. Жарғыны кәсіпорынның құрылтайшысы (құрылтайшылары) бекітеді, ал Құрылтай шартын құрылтайшылар жасайды. Жарғыларда заңды тұлғаның атауы, орналасқан жері, қызметінің мәні, мақсаты және басқа да қажетті деректер қамтылуға тиіс. Жарғының болуы — заңды тұлға-мемлекеттік кәсіпорынның жұмыс істеуінің міндетті шарты (ҚР АҚ 103, 104-баптары).

Мүліктік оқшаулау-бұл заңды тұлғаның өзіндік мүліктік жауапкершілігі туындайтын негізгі белгісі. Заңды тұлғаның мүліктік оқшаулануы оған заңды тұлға билік етуге құқылы мүлікті бекітуден көрінеді. Ю. К. Толстой «Заңды тұлғаның белгісі, керісінше, жеке меншіктің болуы емес, ұйымның мүліктік оқшаулау сияқты жұмыс істеу принципі және бұл бірдей емес» деп дұрыс айтады. Осылайша, заңды тұлғадан мүліктік оқшаулау оны тіркеген сәттен бастап (мысалы, АҚ үшін төленген капитал (Акционерлік қоғамдар туралы Заңның 8 — бабын

қараңыз), ал оқшауланған мүліктің болуы, мысалы, акционерлік қоғамның жарияланған жарғылық капиталы-оны қалыптастырғаннан кейін (осы Заңның 15-бабы) болжанады.

Заңды тұлғалардың оқшаулану дәрежесі әр түрлі және осы мүлікке (мемлекеттік, жеке) меншік нысанына байланысты. Егер бұл мемлекеттік кәсіпорын болса, онда мүлік оған шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығымен бекітіліп, басқа кәсіпорындардың мүлкінен оқшауланған болады.

Заңды тұлғалардың мүліктік оқшаулануының көрінісі өзін-өзі қамтамасыз ету және тәуелсіз бухгалтерлік баланс болып табылады. Заңды тұлғаның дербес балансы немесе сметасы болуға тиіс (АК-нің 33-бабының 1-тармағы).

Дербес мүліктік жауапкершілік заңды тұлғаның мүліктік оқшаулануына негізделеді. АК 44: әрбір заңды тұлға өз міндеттемелері бойынша дербес азаматтық- құқықтық жауапкершілік көтереді, оның құрылтайшылары (немесе қатысушылары) да, мемлекет те оның борыштары бойынша ешқандай жауапкершілік көтермейді.

Азаматтық айналымда өз атынан сөйлеу, атап айтқанда, заңды тұлғаның өз атынан мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтарды сатып алу және жүзеге асыру, міндеттерді атқару, сотта талапкер және жауапкер болу мүмкіндігінде көрінеді.

Заңды тұлғаның атауы қандай да бір ұйымды құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде тану үшін оны дараландыру және нақтылау құралы болып табылады. Азаматтық айналымда өз атынан сөйлеу заңды тұлғаның басқа белгілерінің туындысы болып табылады. Азаматтық кодекстің 38-бабына сәйкес, заң шығарушы заңды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысанын дәл осы атаумен байланыстырады. Мысалы, қазыналық кәсіпорынның фирмалық атауында міндетті түрде кәсіпорынның қазыналық болып табылатындығы көрсетілуі тиіс (АК 104-бабының 4-тармағы).

Коммерциялық ұйым болып табылатын заңды тұлғаның міндетті түрде фирмалық атауы болуға тиіс. Бұл ретте заңды тұлғаның фирмалық атауды пайдаланғаны үшін кінәлі субъектілерді материалдық жауаптылыққа тартқанға дейін оның айрықша құқығы бар. Белгілі бір төлем үшін заңды тұлғаның фирмалық атауын басқа заңды тұлға пайдалана алады.

Фирмалық атауынан басқа, коммерциялық заңды тұлға тауар белгісі және қызмет көрсету белгісі (сауда маркасы) сияқты дараландыру құралдарын да пайдалана алады. Тауар белгісі (қызмет көрсету белгісі) — тауар таңбалары туралы Заңға сәйкес тіркелген немесе Қазақстан Республикасы қатысатын халықаралық шарттарға орай тіркеусіз қорғалатын, бір заңды немесе жеке тұлғалардың тауарларын (көрсететін қызметтерін) басқа заңды немесе жеке тұлғалардың біртектес тауарларынан (көрсететін қызметтерінен) ажырату үшін қызмет ететін белгі (Б. 1 "тауар таңбалары, қызмет көрсету таңбалары және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы" 1999 жылғы 26 шілдедегі Заңның 11.) Тауар белгісі немесе қызмет көрсету белгісі заңды тұлғаны дараландыру құралы ретінде заңды тұлғаның өнімін тұтынушылар үшін де, заңды тұлғаның өзі үшін де маңызды практикалық мәнге ие. Тауар белгісі бойынша өндірушіге қойылатын талаптар мен талаптарды шешу қажет болған жағдайда өндірушіні табу мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, тауар белгісі, бренд белгілі тауар өндірушісін ажыратудың құралы болып табылады.

Тауар шығарылған жердің атауы да заңды тұлғаны дараландыру құралы болып табылады. Қасиеттері көбінесе табиғи жағдайлармен немесе оларды өндіретін жердің адами факторларымен анықталатын өнімдер шығаратын ұйымдар тауардың шығарылған жерінің атауын тіркеуге және пайдалануға құқылы (мысалы, Вологда шілтері немесе Дымково ойыншықтары). Тауар белгісінен айырмашылығы, тауар шығарылған жердің атауын пайдалану құқығы ерекше емес және сол жерде ұқсас тауар шығаратын басқа заңды тұлғаларға да берілуі мүмкін.

Осылайша, заңды тұлға-бұл жеке меншікке, шаруашылық жүргізуге, жедел басқаруға ие және осы мүлікке өз міндеттемелері бойынша дербес жауап беретін, азаматтық айналымда өз

атынан әрекет ететін ұйым.

Заңды тұлғаның органдары. Оларға заңдарда немесе құрылтай құжаттарында арнайы уәкілеттісіз (сенімхатсыз) заңды тұлғаның атынан басқа құқық субъектілері алдында сөз сөйлеуге уәкілеттік берілген адамдар мен заңды тұлғаның ұжымдық құрылымдары жатады.

Заңды тұлғаның органдары жеке (директор, президент, басқарушы) не ұжымдық (алқалы) болуы мүмкін. Соңғыларына, мысалы, жалпы жиналыс, Басқарма, Директорлар кеңесі және т. б. жатады.

Заңды тұлғаның филиалдары мен өкілдіктері. Заңды тұлға мәртебесі жоқ филиалдар мен өкілдіктер заңды тұлғаның тұрған жерінен тыс жерде мүліктік және аумақтық оқшауланған бөлімшелері болып табылады.

Филиалдың (өкілдіктің) өзінің оқшауланған мүлкі болмайды, филиалдың(өкілдіктің) мүлкі есепке алу мақсатында көбінесе жеке баланста есептеледі, бірақ мұндай теңгерім дербес болып табылмайды; мүліктік қатынастарда филиал (өкілдік) өз атынан емес, оны құрған заңды тұлғаның атынан әрекет етеді; және, ақырында, ол дербес мүліктік жауапкершілік көтермейді, оның әрекеттері үшін заңды тұлға жауап береді. Заңды тұлғаның филиалы барлық немесе бір бөлігін орындайды (мысалы, Астанадағы Қазақ мемлекеттік заң университетінің филиалы). Өкілдік-заңды тұлғаның атынан заңды іс- әрекет жасайтын және олардың орындалуын бақылауды жүзеге асыратын заңды тұлғаның бөлімшесі.

Филиалдар мен өкілдіктер оларды құрған заңды тұлға бекітетін ереженің негізінде жұмыс істейді. Филиал (өкілдік) туралы ереже филиал (оның ішкі бөлімшелері) мен негізгі заңды тұлға арасындағы Фирмаішілік қатынастар мен қатынастарды: филиал қызметінің мақсаттары мен негізгі түрлерін, оның лауазымды адамдарын тағайындау тәртібін, олардың құзыретін, бақылау нысандарын, мүлікті филиалдан заңды тұлғаға беру тәртібін және керісінше, филиалдың (өкілдіктің) қызметін тоқтату шарттарын айқындайды.

Заңды тұлғаның орналасқан жері. Заңды тұлғаның тұрақты жұмыс істейтін органы орналасқан жер оның орналасқан жері болып танылады. Заңды тұлғаның орналасқан жері оның құрылтай құжаттарында толық почталық мекен-жайы жазыла отырып (АК-нің 39- бабының 2- тармағы), заңды тұлғаның бланкілерінде, заңды тұлғаға арналған іскерлік және ресми хат- хабарды қайда жіберу керектігін дәл анықтау үшін заңды тұлға жасасатын шарттардың мәтінінде көрсетілуге тиіс. Үшінші тұлғалармен қатынастарда заңды тұлғаның өзінің нақты мекен-жайының заңды тұлғалардың бірыңғай мемлекеттік тіркеліміне енгізілген мекен-жайға сәйкес келмеуіне сілтеме жасауға құқығы жоқ, бұл ретте үшінші тұлғалар заңды тұлғаға пошта және өзге де хат-хабарды Мемлекеттік тіркелімге енгізілген мекен-жай бойынша да, нақты мекен-жай бойынша да жіберуге құқылы (39-б.3-т.). Заңды тұлғаның орналасқан жерін айқындаудың мәні заңды тұлғаның орналасқан жері оның құрылу және қызмет ету шарттарын - тіркеуші органды таңдауды, кредиторлардың заңды тұлғаға немесе заңды тұлғаның басқасына талап-арыз беруі кезінде сот органын таңдауды, міндеттеменің орындалу орнын айқындауды (АК-нің 281- бабы) және т.б. айқындайды, ал сыртқы экономикалық қатынастарда әртүрлі елдердің заңды тұлғаларының қатысуымен орналасқан жері қолданылатын құқықты таңдауға да әсер етеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Заңды тұлға түсінігін беріңіз
2. Заңды тұлғалар теориясын талдаңыз
3. Құрылтай құжаттарын сипаттаңыз
4. Заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысандарын талдаңыз

Әдебиеттер:

- 1 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/

өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)

2 Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.

3 Субъекты гражданского права и реформы системы юридических лиц.-Алматы, 2021.-276 с.

4 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В четырех книгах. Книга 2. Статьи 115-187. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики/ Отв. ред М.К.Сулейменов.-Алматы, 2022.-624 с.

Арнайы:

Қосымша:

1. Наследие профессора Ю.Г.Басина: собрание воспоминаний и научных статей, посвященных 100-летию со дня рождения доктора юридических наук, профессора Ю.Г.Басина. отв. ред Ф.С.Карагусов.-Алматы: Издательство «Қазақ университеті», 2023.-252 с.
2. Климкин С.И. Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть: Учебное пособие. Алматы: Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2018.124с.
3. Қыстаубай Ө.С. Азаматтық құқық.- Оқу құралы.-Алматы., 2011.-328б.

4 дәріс. Заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысандары

Мақсаты: Заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысандары туралы талдау, анықтау, сипаттау. Коммерциялық және коммерциялық емес емес заңды тұлғалар түсінігі мен түрлерін, қызметінің құқықтық реттелуін анықтау

Түйінді сөздер: шаруашылық серіктестіктер, акционерлік қоғам, өндірісшілік кооператив, мемлекеттік кәсіпорындар, діни бірлестік, саяси партия, акционерлік қоғам, қор, тұтыну кооперативі, қоғамдық бірлестіктер т.б

Негізгі сұрақтар: Коммерциялық және коммерциялық емес заңды тұлғалар түсінігі, оның түрлері.

Қорлар түсінігі мен түрлері. Саяси партиялар. Діни бірлестіктер. Қауымдастық қызметі. Тұтыну кооперативі түсінігі мен түрлері.

Тезис. Өз қызметінің негізгі мақсаты табыс алу болып табылмайтын және алынған таза табысты қатысушылар арасында бөлмейтін ұйым коммерциялық емес ұйым, ал қатысушылар арасында бөлінетін болса коммерциялық ұйым болып табылады. Коммерциялық емес ұйым болып табылатын заңды тұлға мекеме, қоғамдық бірлестік, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативі, қоғамдық қор, діни бірлестік нысанында құрылуы мүмкін (АҚ-нің 34-бабының 1, 3-тармақтары). Бұл тізім, коммерциялық ұйымдардың тізімінен айырмашылығы, толық емес. Коммерциялық емес ұйымның өзге түрі заң актісінде белгіленуі мүмкін.

Коммерциялық емес ұйым өзінің жарғылық мақсаттарына сәйкес келетіндей ғана кәсіпкерлік қызметпен айналыса алады (34-б.3-т.). Коммерциялық ұйымдардан айырмашылығы, коммерциялық емес ұйымдарда жеңілдетілген салық салу бар. Бұл бұл нысанды тартымды етеді: көптеген коммерциялық емес ұйымдар кәсіпкерлік қызметпен айналысады. Одан түсетін кірістер, әдетте, коммерциялық емес ұйымның қызметін қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады (негізінен бұл қоғамдық бірлестіктерге қатысты).

Мекеме коммерциялық емес ұйымның түрі ретінде мемлекет азаматтық қатынастарда өз еркін білдіретін ұйымдық-құқықтық формамен сипатталады. Алайда, жеке қаражатқа мекемелер құруға болады. Яғни, мекеме мемлекеттік және жеке меншік нысандары негізінде құрылуы мүмкін. Бұл ретте заң шығарушы «мекеме» деген терминмен тек жекеше мекемені, ал «мемлекеттік мекеме» деген терминмен -мемлекеттік мекемені білдіреді, яғни оларды бір деңгейлік термин ретінде пайдаланады.

Азаматтық кодексте жеке меншік мекеме былайша айқындалған: басқару, әлеуметтік-мәдени немесе өзге де коммерциялық емес сипаттағы функцияларды жүзеге асыру үшін оның

құрылтайшысы құрған және қаржыландыратын ұйым мекеме деп танылады (АК-нің 105-бабының 1-тармағы).

Егер заң актілерінде өзгеше белгіленбесе, Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдарына сәйкес немесе Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Астана, облыстар, республикалық маңызы бар қала әкімдерінің шешімдері бойынша мемлекет құратын және мемлекеттік бюджет есебінен ғана ұсталатын мекеме мемлекеттік мекеме деп танылады (АК-нің 105-бабының 2-тармағы). Мемлекеттік мекемені құру кезінде мекеме қызметінің аумақтық саласы (республикалық, жергілікті немесе өңірлік) айқындалуға тиіс.

Мекеме кез-келген коммерциялық емес мақсаттар үшін құрылуы мүмкін. Мысалы, басқарушылық, білім беру, медициналық, ғылыми-зерттеу, мәдени және т.б. басқарушылық мақсаттарды, әдетте, мемлекеттік мекемелер жүзеге асырады. Әңгіме мемлекеттік басқару органдары - министрліктер, ведомстволар, мәслихаттар, әкімдіктер және т.б. туралы болып отыр. Бұл жағдайда меншік иесінің құқықтары құрылтай шартына сәйкес бөлінеді және жүзеге асырылады.

Мекеме мен мемлекеттік мекеменің өздеріне бекітіліп берілген мүлікке құқықтары АК — нің 202-208-баптарына (105-баптың 4-тармағы) сәйкес айқындалады. Яғни, мүлік жедел басқару құқығындағы мемлекеттік мекемеге тиесілі. Дәл осындай режим, тұтастай алғанда, жеке мекемелерге қолданылады. Мекеме өз қаражатына меншік иесі бекіткен смета негізінде билік етеді. Мекеменің мүлкін меншік иесі алып қоюы немесе қайта бөлуі мүмкін. Мекеме міндеттемелер бойынша өз билігіндегі ақшамен жауап береді. Олар жеткіліксіз болған жағдайда мекеменің міндеттемелері бойынша оның құрылтайшысы жауапты болады (АК-нің 44-бабының 1-тармағының 2- бөлігі). Жеке мекеме таратылған кезде кредиторларды өндіріп алу мекеменің мүлкіне ақшадан кейін қолданылуы мүмкін (АК-нің 50-бабының 5-тармағы). Мемлекеттік мекеме өз міндеттемелері бойынша өз билігіндегі ақшамен жауап береді. Мемлекеттік мекемеде ақша жеткіліксіз болған жағдайда жауапкершілік заңдарға сәйкес мемлекеттік мекемені ұстауға бекітілген смета шегінде туындайды (АК-нің 44- бабының 1-тармағының 3, 4-бөліктері).

Мекеменің міндетті белгісі-қызметтің негізгі мақсаты ретінде табыс алудың болмауы. Яғни, мекеменің кәсіпкерлік қызмет шеңберінен тыс кірістер алуы, тіпті, мүмкін, айтарлықтай мөлшерде алынып тасталмайды. Бірақ бұл мақсат емес. Алынған ақша құрылтайшының меншігі болып табылады және мекеме смета бойынша жұмсайды немесе құрылтайшы алып қояды. Өзінің жарғылық құқық қабілеттілігі шегінде жеке мекемелер кәсіпкерлік қызметті жүргізе алады. Оны жүргізу құқығы құрылтай құжаттарында бекітілуге тиіс (АК-нің 34-бабының 3-тармағы). Сонымен бірге, егер заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, мемлекеттік органдар болып табылатын мекемелердің (министрліктер, ведомстволар, олардың заңды тұлға құқықтары бар бөлімшелері және т.б.) кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқығы жоқ (АК-нің 105- бабының 2-тармағы).

Жеке мекеменің рұқсат етілген кәсіпкерлік қызметтен алған табысы құрылтайшының меншігі болып табылады. Алайда, меншік иесінде оларға билік ету құқығы жоқ. Мекеменің рұқсат етілген кәсіпкерлік қызметтен алған табысы мекеменің дербес иелігіне түседі. Олар және олардан сатып алынған мүлік мекемеге жедел басқару құқығымен емес, ерекше заттық құқықпен — мүлікке дербес билік ету құқығымен тиесілі болады.

Мемлекеттік және өзге де мекемелердің жекелеген түрлерінің құқықтық жағдайының ерекшеліктері заңнамада айқындалады. Әңгіме негізінен мемлекеттік биліктің өкілді және атқарушы органдары туралы болып отыр.

Мемлекеттік органның құзыреті, құрылымы, ведомстволық бағыныстылығы және функцияларын жүзеге асыруға байланысты басқа да мәселелер осы мемлекеттік органдарды құру туралы заңдармен немесе жеке актілермен айқындалады.

Мемлекеттік органдар, егер олар азаматтық-құқықтық қатынастарға мемлекет атынан емес, өз атынан кірген жағдайда, смета бойынша оларға бөлінген мүлік шегінде (ғимаратты жалға алу, кеңсе керек-жарақтарын, жабдықтарды, жиһаздарды сатып алу- сату шарттарын жасасады, зиян келтіруден міндеттемелер бойынша жауапты болады, басқа да азаматтық-құқықтық әрекеттер жасайды) мекемелер ретінде қаралады.

Мемлекеттік органдар болып табылатын мекемелер тиісті нормативтік актінің негізінде құрылады және мемлекеттік мекемелер үшін заңдарда белгіленген тіркеуден өтуге тиіс. Мемлекеттік органдар болып табылатын мекемелердің құрылтайшылары Қазақстан Республикасы немесе мемлекет уәкілеттік берген мемлекеттік орган болады. Белгіленген тәртіппен мемлекеттік меншікке иелік ету, пайдалану, билік ету құқығы берілген мекемелерді қоспағанда, мемлекеттік мекеме басқа заңды тұлға құра, сондай-ақ оның құрылтайшысы (қатысушысы) бола алмайды (АК-нің 105-бабының 3-тармағы).

Қоғамдық бірлестік. Олар Қазақстан Республикасында саяси партиялар, кәсіптік одақтар және азаматтардың заңдарға қайшы келмейтін ортақ мақсаттарға жету үшін ерікті негізде құрылған басқа да бірлестіктері деп танылады (АК-нің 106-бабының 1- тармағының 1- бөлігі). Қоғамдық бірлестіктің құқықтық жағдайын МК, 1996 жылғы 31 мамырдағы «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заң, 1996 жылғы 2 шілдедегі «Саяси партиялар туралы» Заң және басқа да заңнамалық актілер айқындайды.

Бақылау сұрақтары:

1. Заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысандары дегенімізді қалай түсінесіз?
2. Коммерциялық заңды тұлғалар қызметі қандай?
3. Коммерциялық заңды тұлғалардың түрлік сипаттамасы
4. Діни бірлестік түсінігін беріңіз
5. Қорлардың түрлерін атаңыз
6. Қоғамдық бірлестіктер түсінігі мен түрлерін анықтаңыз
7. Саяси партия түсінігін сипаттаңыз

Әдебиеттер:

Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл. өзгертулер мен толықтыруларымен бірге, эл.база «adilet.kz», 2021 ж.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
3. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В четырех книгах. Книга 2. Статьи 115-187. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики/ Отв. ред М.К.Сулейменов. -Алматы, 2022.- 624 с.

Қосымша:

1. Коммерциялық емес ұйымдар туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142>
2. Акционерлік қоғамдар туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы.// [dilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415)
3. Шаруашылық серіктестіктері туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 2 мамырдағы N 2255 Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002255>
4. Мемлекеттік мүлік туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы N 413-IV Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413>

6-дәріс. Азаматтық құқықтың объектілерінің құқықтық режимі

Мақсаты: ҚР АҚ сәйкес азаматтық құқықтық қатынастар объектілерін, түрлерін, құқықтық режимін анықтау.

Түйінді сөздер: объект, заттар, қозғалмайтын мүлік, бағалы қағаз, коммерциялық кұпия, интеллектуалдық меншік т.б

Негізгі сұрақтар: Азаматтық құқықтық қатынастар объектілерінің түсінігі мен түрлері. Заттар және оларды топтастыру. Бағалы қағаздар түсінігі мен түрлері. Қаржы құралдары. Мүліктік емес игіліктер.

Тезис. Құқық объектілері ұғымы ғылымдағы даулы құқықтардың бірі болып табылады (бұл ұғым азаматтық құқықтар объектілеріне қатысты құқықтық қатынастарға арналған осы оқулықтың 5-тарауында егжей-тегжейлі қарастырылған). Бұл тарауда философияда дамыған және құқық ғылымында жиі қолданылатын Объектінің жалпы тұжырымдамасына сәйкес субъективтік құқық объектісі құқық субъектісі әсер ететін немесе әсер етуі мүмкін барлық нәрсені түсінуі керек екенін атап өтеміз. Бұл жағдайда құқық субъектісінің құқық объектісіне әсері ерекше. Ол объектінің табиғи және басқа да заңды емес қасиеттерін өзгертпейді, тек оның заңды қасиеттері мен жағдайларына ғана әсер етеді және тек заңнамада қарастырылған шеңберде.

Азаматтық құқықтар объектілеріне азаматтық құқықтар объектілерінің және ақша мен бағалы қағаздар сияқты маңызды және ерекше объектілердің құқықтық режимінің жалпы мәселелерін регламенттейтін арнайы тарау (3-тарау) беріледі. Бірақ құқық объектілерінің жекелеген түрлерінің құқықтық режимінің бірқатар арнайы мәселелері Азаматтық кодекстің жалпы және арнайы бөлімдерінің басқа тарауларымен және басқа азаматтық заңдармен реттеледі.

Азаматтық құқықтардың объектілері мүліктік және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар болуы мүмкін (АҚ-нің 115-бабының 1-тармағы). Осылайша, Азаматтық кодекс азаматтық құқықтар объектілерін екі негізгі топқа бөледі: мүліктік игіліктер мен құқықтар және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар.

Мүліктік игіліктер деп азаматтық құқық субъектілерінің материалдық және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын, әдетте ақшалай бағалауға жататын және азаматтық құқықпен реттелетін қатынастар саласына енгізілген материалдық заттар мен өзге де құндылықтар (атап айтқанда, энергия, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер) түсініледі.

Мүліктік құқықтар деп мүліктік игіліктерге субъективті азаматтық құқықтар (атап айтқанда, мүліктік игіліктерді пайдалану, иелену және оларға билік ету құқықтары) түсініледі.

Мүліктік игіліктер мен құқықтардың негізгі түрлері АҚ 115-бабының 2-тармағында көрсетілген. Оларға мыналар жатады: заттар, ақша, соның ішінде шетел валютасы, бағалы қағаздар, жұмыстар, қызметтер, шығармашылық зияткерлік қызметтің объективті нәтижелері, фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және өнімді дараландырудың басқа құралдары, мүліктік құқықтар және басқа да мүлік.

Азаматтық кодексте келтірілген мүліктік игіліктер мен құқықтардың негізгі түрлерінің тізбесі толық емес. Оған, мысалы, қазіргі уақытта ақпарат сияқты маңызды мүліктік игілік кірмеді.

Жеке мүліктік емес игіліктерге Азаматтық құқық субъектілерінің жеке басымен ажырамас немесе тығыз байланысты құндылықтар, ал жеке мүліктік емес құқықтар — аталған құндылықтарға құқықтар жатады. Мысалы, адам өмірі жеке мүліктік емес игіліктерге, ал өмір сүру құқығы жеке мүліктік емес құқықтарға жатады.

Жеке мүліктік емес игіліктер, құқық объектілері ретінде жеке мүліктік емес құқықтармен тығыз байланысты, сондықтан Азаматтық кодекс кейде тек жеке мүліктік емес құқықтар туралы айтады, бұл құқықтар арқылы жүзеге асырылатын жеке мүліктік емес игіліктерді де білдіреді (мысалы, Азаматтық кодекстің 3-тарауының § 3).

АК 115-бабы 3-тармағында негізгі жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтардың тізбесі берілген. Бұл жеке адамның өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, абырой, жақсы есім, іскерлік бедел, жеке өмірге қол сұқпаушылық, жеке және отбасылық құпия, есім алуқұқығы, автор болу құқығы, туындыға қол сұқпаушылық құқығы және басқа да материалдық емес игіліктер мен құқықтар. Азаматтық Кодекстің 115-бабы жабық емес.

Тізімге жеке мүліктік емес игіліктер мен екі түрлі құқықтар кіреді: мүліктік игіліктермен құқықтармен байланысты емес, мысалы, адамның өмірі, қадір-қасиеті және мүліктік игіліктер мен құқықтармен байланысты, мысалы, авторлық құқық, туындыға қол сұғылмаушылық құқығы.

Жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар оқулықтың басқа тарауларында қарастырылады. Бұл жерде айта кету керек, ҚР Конституциясында адам және азамат құқығы ретінде бірқатар жеке мүліктік игіліктер мен құқықтар бекітілген. Бұл, мысалы, өмір сүру құқығы, қадір-қасиеті, жеке өмірі.

Конституцияның 12-бабының 2-тармағына сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады және олардан ешкім айыра алмайды. Олар заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің, оның ішінде азаматтық-құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды.

Азаматтық құқықтар объектілері ретінде мүліктік және жеке құқықтарды сипаттау кезінде құқықтық әдебиеттерде азаматтық құқықтық қатынастарды қарау кезінде субъективті құқықтар, әдетте, құқықтық қатынастардың мазмұны немесе нысаны ретінде анықталатынын, бірақ олардың объектілері ретінде емес екенін ескеру қажет. Бірақ мұндай тәсіл құқықтық қатынастардың динамикасын, субъект ұғымдарының салыстырмалы сипатын, құқықтық қатынастардың мазмұны мен нысанын тиісті түрде ескермейді. Субъективті меншік құқығы Азаматтық Кодекстің 115-бабының 1-тармағында тікелей көзделген құқықтардың объектілері ретінде әрекет ете алады және жиі әрекет ете алады. Мүліктік құқық, мысалы, жаңа құқықтық қатынастарды құратын мәмілелер объектісіне айналған кезде құқықтар объектісі ретінде әрекет ете алады және әрекет ете алады. Мысалы, тұрақты жер пайдаланудың құқықтық қатынастарында объект мүліктік игілік ретінде жер учаскесі болып табылады. Бірақ тұрақты жер пайдалану құқығы мәміле тақырыбы болуы мүмкін. Мемлекеттік емес жер пайдаланушылар бұл құқықты қандай да бір жолмен басқараалады: сату, беру, өзгерту, мұра ету және т.б. (Жер туралы Жарлықтың 43-бабының 1- тармағы). Осылайша, тұрақты жер пайдалану құқығын сату немесе басқа жолмен беру кезінде жаңа міндеттемелер пайда болады, мысалы, жер пайдалану құқығын сатып алу-сату міндеттемесі. Бұл ретте сатып алу-сату міндеттемесіндегі объект ретінде «құқыққа құқық», сатушы мен сатып алушының жер пайдалану құқығына құқығы қалыптасады.

Біз бұзылған мүліктік және мүліктік емес құқықтарды қорғау кезінде, олар құқықтық қатынастардағы құқық объектілеріне айналған кезде де осындай көріністі көреміз. "Мүлік" ұғымы азаматтық құқықтың маңызды ұғымдарының бірі болып табылады. Азаматтық-құқықтық реттеу пәні ретінде мүліктік қатынастар ұғымы онымен тығыз байланысты.

Азаматтық Кодекстің 115-бабы 2-тармағы мүліктік тауарлар мен мүліктік құқықтарды біріктіреді. Азаматтық кодекс мүлікті жеке мүліктік тауарлар мен құқықтар, сондай-ақ олардың жиынтығы немесе кешені ретінде түсінеді. Соңғы жағдайда, мысалы, Олар азаматтың немесе заңды тұлғаның мүлкі туралы, ондағы жеке мүліктік игіліктер мен құқықтарды Бөлмей айтады.

Азаматтық кодекс кейбір жағдайларда мүліктік игіліктер мен құқықтарды ғана емес, сонымен бірге мүліктік міндеттерді де түсінеді, сонымен қатар мүліктік кешендердің құрамына талап ету құқықтары мен қарыздарын да қосады (119-баптың 2-тармағы). Сондықтан, мүлікте оның активі осы азаматтық құқық субъектісіне тиесілі мүліктік тауарлар мен құқықтардың жиынтығы ретінде, ал міндеттеме осы құқық субъектісі уақытша заңды

түрде иелік ететін, бірақ басқа адамдарға тиесілі мүліктік игіліктердің жиынтығы және оның міндеттемелерінің жиынтығы ретінде ерекшеленеді².

Материалдық нысандардағы мүліктің немесе мүліктің меншігі-бұл табиғи емес, әлеуметтік қатынастарда берілген олардың әлеуметтік, Заңды қасиеті. Сондықтан табиғаттың барлық заттары мүлік және азаматтық құқықтар объектілері ретінде таныла бермейді. Біз мүліктік игіліктер деп құқық субъектілерінің материалдық және өзге де қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын және азаматтық құқықпен реттелетін қатынастар саласына тартылатын материалдық заттар мен өзге де құндылықтар ғана түсініледі. Сондықтан, мысалы, күн мүліктік игіліктердің қатарына кірмейді, дегенмен бұл адамзат үшін жақсы нәрсе. Табиғи ресурстар болып табылатын табиғат объектілері ғана, яғни адамқызметінің мәні бола алады, сондықтан заңмен меншік объектілері ретінде танылады (Азаматтық Кодекстің 193-бабы), мүліктік тауарларға жатады.

Мүліктің келесі негізгі түрлерін бөлуге болады: 1) заттар; 2) ақша және бағалы қағаздар; 3) жұмыстар мен қызметтер; 4) шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижелері; 5) Ақпарат; 6) мүліктік құқықтар (осы тараудың жеке параграфтары құқық объектілері ретінде ақша мен бағалы қағаздарға арналған).

Заттар-мүліктің ең көп таралған түрлерінің бірі. Құқықтық әдебиеттегі заттар деп, әдетте, адамға сыртқы материалдық элементтің объектілері түсініледі-адам жасаған да, табиғаттың өзі жасаған және табиғи қасиеттері бар³. Алайда, заттың меншік ретіндегі мәні оның табиғи қасиеттерінде онша көп емес, бірақ олар оның құқықтық режимінде көрініс табады, бірақ оның әлеуметтік қасиеттерінде адамның қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын, пайдалану және айырбастау құны бар, әдетте ақшалай бағалауға ие және қабілетті мүлік ретінде әдетте айналымға. Бұл әлеуметтік қасиеттер зат әлеуметтік қатынастардың делдалдығы ретінде, оның мүліктік формасы ретінде алынады. Басқаша айтқанда, әлеуметтік қарым-қатынас. Тек өзінің әлеуметтік қасиеттеріне байланысты зат құқықтардың объектісі бола алады, өйткені құқық субъектісі оның табиғи қасиеттеріне заңды түрде әсер ете алмайды, дегенмен соңғысы заттың құқықтық режиміне әсер етеді. Меншік объектілеріне құқықтың заттар түрінде әсер ету сипаты туралы айтылған түсінік қажет. Бір қарағанда, затты пайдалану құқығының субъектісі оған пайдалы табиғи қасиеттерін заттан алу арқылы объект ретінде әсер ететін сияқты көрінуі мүмкін. Затты тұтыну кезінде субъект оған заңдығана емес, сонымен бірге нақты әсер етеді. Алайда, пайдалану құқығының өзі мүліктен оның пайдалы табиғи қасиеттерін алудың заңды мүмкіндігі ғана, бірақ бұл пайдалы қасиеттерді нақты алу емес (Азаматтық кодекстің 2-бабының 188-тармағы). Пайдалану құқығы мен нақты пайдалану мүмкіндігі мен жарамдылығы ретінде заңды және нақты болып бөлінеді. Демек, мүліктің заңды және нақты әсер ету объектісі ретіндегі айырмашылықтары.

Жоғарыда айтылғандар практикалық маңызы жоқ дерексіз теориялық болып көрінуі мүмкін. Бірақ заңды және нақты арасындағы айырмашылық үлкен мәнге ие. Бұл құқықтық реттеу тетігін пайдалану, қоғамдағы нақты қатынастарға әсер ету үшін құқықтық құралдардың мүмкіндіктерін анықтау, демек, құқықтық реттеудің мүмкіндіктері мен тиімділігін түсіну үшін өте маңызды.

Заттар, мүлік ретінде, өте алуан түрлі және әрқашан құқық субъектілеріне қатысты белгілі бір қатынастарда болады (мысалы, олар меншік құқығымен, пайдалану құқығымен және т.б.). Заңнама заттар деп заттар түрінде әрекет ететін әртүрлі табиғи ресурстар мен адам еңбегінің өнімдері түсініледі. Заттардың санына энергияның әртүрлі түрлері кіреді (мысалы, жылу, электр). Өсімдіктер мен жануарлар заттар ретінде танылады.

Кейбір ерекшеліктер жеміс, өнім және табыс болып табылатын заттардың құқықтық режиміне ие. Мүлікті пайдалану нәтижесінде алынған түсімдер (жемістер, өнімдер мен табыстар), егер заңдарда немесе осы мүлікті пайдалану туралы шартта өзгеше көзделмесе, осы мүлікті заңды негізде пайдаланатын адамға тиесілі болады (АК-нің 123-бабы). Заңды ұғым

ретінде жемістер, әдетте, өсімдіктер мен жануарлардың табиғи өмірлік маңызды өнімдерін білдіреді, мысалы, жеміс ағаштарының жемістері, шай жапырағы, жануарлардың ұрпақтары, өсімдіктер мен жануарлар шығаратын жүн, сүт, жұмыртқа және осы заттардан бөлек, яғни жеміс беретін заттарды қолдану нәтижесінде алынған түсімдер. Бірақ тағы да біз заттардың заңды қасиеттері туралы, яғни олардың меншік сапасы.

Өнім деп еңбек процесінде басқа заттарды өнімді пайдалану арқылы жасалған заттарды (мысалы, нан зауыты өндіретін нан, тігін өндірісі өндіретін тігін бұйымдары және т.б.) түсіну керек.

Табыстар деп затты (заттарды) пайдаланудан немесе өнімді қызметтен түсетін ақшалай және өзге де түсімдер деп түсіну керек. Алайда, кірістер тек заттар түрінде ғана емес, сонымен қатар міндеттемелер бойынша ақшалай және басқа да талаптар болуы мүмкін. Жұмыстар мен қызметтер. Азаматтық құқықтардың объектілері ретінде жұмыстар мен қызметтер- бұл материалдық тауарлар болып табылатын адамның іс-әрекеті процесінің элементтері.

Олардың арасындағы айырмашылықтар жұмыс процесінің өзінен бөлінетін материалдық нәтиже тудырады (мысалы, келісімшарт негізінде жұмыс нәтижесінде құрылым немесе құрылым құрылады). Бұл жағдайда құқық объектісі құрылым жұмыстарының өзі болып табылады, бірақ құқық объектісі одан әрі құрылым немесе құрылымның өзі зат ретінде әрекет етеді.

Құқықтардың тәуелсіз объектісі болып табылатын қызметтердің қызмет көрсету қызметінен басқа пайдалы нәтижесі жоқ (қызметтердің мысалы нотариус қызметтері болуы мүмкін).

Айта кету керек, жұмыстар да, қызметтер де азаматтық құқықтардың объектісіне айналады, егер олар тауарлық сипатта болса, олар басқа адамдар үшін тұтыну құны ретінде арналған. Мысалы, өз пәтерін иесінің күшімен жөндеу құқықтардың объектісіне айналмайды. Керісінше, келісімшарт бойынша басқа адамдар үшін пәтерді жөндеу азаматтық құқықтардың объектісі болып табылатын жұмыстарға жатады.

Шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижелері-бұл азаматтық құқықтар объектілерінің тәуелсіз түрі, заттардан айырмашылығы, объективті болса да, материалдық емес, идеалды сипаттағы мүліктің ерекше түрі. Дараландыру құралдары өздерінің құқықтық режимі бойынша шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижелеріне теңестіріледі: заңды тұлға, жеке немесе заңды тұлғаның өнімдері, олар орындайтын жұмыстар немесе қызметтер (АК-нің 125-бабының 1-тармағы).

Шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижелеріне, атап айтқанда: ғылым мен өнер туындылары, аудиовизуалды туындылар, Өнертабыстар, пайдалы модельдер, өнеркәсіптік үлгілер, селекциялық жетістіктер, интегралды схемалар топологиялары және шығармашылық зияткерлік қызметтің басқа да нәтижелері жатады. Оларға айрықша құқық объектілері ретінде фирмалық атаулар, тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері және т. б. теңестірілгендер жатады.

Шығармашылық зияткерлік қызметтің барлық объективті нәтижелері және оларға теңестірілген дараландыру құралдары заң зияткерлік меншік ұғымымен біріктірілген (125-бап). Зияткерлік меншік құқығы объектілерін, осы құқық иелерінен басқа адамдардың соңғысының келісімінсіз пайдалануына жол берілмейді және заң актілерінде белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

Зияткерлік меншік құқығының объектілері мен осы объектілердің материалдық тасымалдаушыларын ажырату қажет. Зияткерлік меншік объектілеріне және осы құқықтың материалдық тасымалдаушыларына құқығы дербес объектілер ретінде бір-біріне тәуелсіз болады. Мысалы, музыкалық шығарманың жазбасы бар магнитофонға арналған кітаптың немесе кассетаның иесі болып табылатын адам кітапты немесе кассетаны басқара алады: сата алады, бере алады. Бірақ шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижесі ретінде кітапта

басылған әдеби шығармаға құқық немесе кассетаға жазылған музыкалық шығармаға құқық кітаптың немесе кассетаның иесіне емес, әдеби немесе музыкалық шығарманың иесіне тиесілі. Сондықтан кітаптың немесе кассетаның меншік иесінің әдеби немесе музыкалық туынды иесінің рұқсатынсыз кітапта басылған немесе кассетада жазылған туындыларды тираждауға және таратуға құқығы жоқ.

Ақпарат. Азаматтық құқықтар объектілерінің ерекше түрі-қазіргі уақытта азаматтық айналымға кеңінен енетін ақпарат.

Бақылау сұрақтары:

1. Объект түсінігін беріңіз
2. Мүлік түсінігіне тоқталыңыз
3. Объект ретінде ақпаратты сипаттаңыз
4. Заттарды топтастырыңыз
5. Бағалы қағаздардың құқықтық режимін талдаңыз.

Әдебиеттер:Арнайы:

- 1.Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
- 2.Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
- 3.Гражданское право том. I Учебник для вузов (академический курс) (главы 1 - 15) Ответственные редакторы: М.К. Сулейменов,. Ю.Г. Басин// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30002463&pos=2;-106#pos=2;-106.
- 4.Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В чехрех книгах. Книга 2. Статьи 115-187. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики/ Отв. ред М.К.Сулейменов.-Алматы, 2022.-624 с.

Қосымша:

1. Объекты гражданских прав : учебник для вузов / Т. В. Дерюгина [и др.] ; ответственные редакторы Т. В. Дерюгина, В. Н. Ткачев, Л. А. Чеговадзе. - Москва : Издательство Юрайт, 2023. - 379 с.
2. Шевченко, Долинская, Моргунова: Гражданское право. Объекты прав. Учебное пособие для бакалавров/ Издательство: Проспект, 2022 г. // <https://www.labirint.ru/books/610445/>.

7 дәріс. Азаматтық құқықтағы мәміле институты. Өкілдік және сенімхат. Мерзімдер

Мақсаты: ҚР – да мәміленің түсінігін анықтап, түрлерін қолдану

Түйінді сөздер: мәміле, кауза, ерік білдіру, құқық, міндет, жарамсыздық, реституция

Негізгі сұрақтар: азаматтық құқықтағы мәміле институты. Мәміленің түрлері.

Мәміленің жарамдылығы. Жарамсыз мәміле, оның салдары.

Тезис. Заңды фактілердің негізгі түрлерінің бірі-мәмілелер. Сонымен қатар, азаматтық айналым саласында мұндай айналымның динамикасын қамтамасыз ететін, құқықтық қатынастарды үздіксіз тудыратын және оларды үнемі дамытатын мәмілелер. Азаматтық кодекстің 147-бабына сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалардың азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған әрекеттері мәмілелер деп танылады. Демек, мәмілелер субъектілердің мақсатты әрекеттерін мойындайды. Олардың тікелей мақсаты-азаматтық құқықтарды немесе міндеттерді белгілеу (мысалы, мүлікті сыйға тарту затқа меншік құқығын донордан сый алушыға беруге тікелей бағытталған), мұндай

құқықтар мен міндеттерді өзгерту (мысалы, Тараптар жалға берілген мүлікті қайтаруды кейінге қалдыру туралы келісті) немесе, сайып келгенде, оларды тоқтату (несие беруші борышкерді қарызды өтеуден босатты).

Мәміленің заңды салдарларына назар аудару басқа мінез — құлық актілерінен-басқа заңды емес нәтижеге қол жеткізуге бағытталған әрекеттерден ерекшеленеді, алайда Заңның нұсқауына байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына әкеледі.

Мысалы, азамат тұрақты тұрғылықты жерінен науқас анасына басқа қалаға кетті. Содан кейін ол сол жерде қалып, бұрынғы тұрғылықты жеріне оралмауға шешім қабылдады. Анасына бара жатып, азамат кетер алдында тұрған мемлекеттік пәтерге құқығынан бас тартуға ниет білдірмеген. Бірақ мұндай жағдайды қарастыратын заңның талаптарына байланысты азамат пәтер құқығын жоғалтады.

Мәміле-бұл заңды, рұқсат етілген, көбінесе заңмен бекітілген мінез-құлықтың көрінісі. Күнделікті өмірде «мәміле» термині кейде қоғам теріс бағалайтын әрекет деп аталады. Бұл сөзді қолдану оның заңды мағынасына сәйкес келмейді.

Заңдылықтың белгілері бойынша мәміле мақсатты заңсыз әрекеттерден, яғни басқа адамдарға зиян келтіретін әрекеттерден ерекшеленеді. Мұндай әрекеттер сонымен бірге келтірілген залалды өтеу қажеттілігімен байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттерді тудырады, бірақ олар мәміледен емес, залал келтіру фактісінен, яғни азаптан туындайды.

Мәміленің қажетті сапасы ретінде мінез-құлықтың заңдылығы барлық транзакциялардың заңмен тікелей қамтамасыз етілуін талап етпейді, керісінше, заңмен көзделмеген мәмілелер толығымен мүмкін; олар заңға қайшы келмеуі, оның тыйымдарын бұзбауы үшін ғана қажет (Азаматтық кодекстің 7-бабы). Мысалы, заң демеуші мен оған көмек көрсететін адам арасындағы шарттық қатынастарды реттемейді, бірақ мұндай келісім әбден мүмкін. Сонымен қатар, Азаматтық кодекс (381-бап) заңнамада көзделген әртүрлі шарттардың элементтері бар аралас шарттар жасасуға рұқсат береді. Мұндай типтік келісім-шарт инвестициялық келісім болып табылады (47 - тарау, 917-952 Азаматтық кодексе).

Мәмілелер азаматтық құқықтар мен оларды жасаған адамның міндеттерін тудырады. Осы негізде олар әкімшілік актілерден, яғни осы органдарға бағынатын адамдар үшін азаматтық құқықтар мен міндеттерді тудыруы мүмкін құзыретті мемлекеттік органдардың әрекеттерінен ерекшеленеді. Мысалы, мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі құзыретті органдардың шешімі мемлекеттік кәсіпорынның ғимараты үш жыл мерзімге жалға берілген шартты ұзартуды міндеттейді немесе, керісінше, тыйым салады. Дәл осындай белгілер бойынша мәмілелер сотқа жүгінген адам үшін құқықтық қатынастарды тудыратын, өзгертетін немесе тоқтататын сот шешімінен ерекшеленеді.

Мәмілелер-бұл саналы түрде жасалған әрекеттер, оларда әрекет ететін адамның еркі көрінеді. Мәміле жасаған адамның ерік-жігерінің ішкі мазмұнын (оныңшынайы ниеттерін) және ерік-жігердің сыртқы көрінісін (қағазда айтылған немесе жазылған сөздер, қимылдар, күрделі әрекеттер) ажырату керек. Ерік-жігердің шынайы ұмтылысын адамның айтқаны немесе істегені бойынша ғана бағалауға болатындықтан, ерік-жігердің сыртқы көрінісі оның ішкі мазмұнына сәйкес келеді деп болжанады. Алайда, адамның нақты ниеті мен оның еркінің сыртқы көрінісі арасындағы сәйкессіздік дәлелденген жағдайларда (мысалы, сатып алушы сатушымен түсіндірілетін тілді нашар білсе, сатып алынатын заттың бағасын анықтауда қателессе), нақты ерік-жігерге көбірек мән беріледі. Мәмілелер әрқашан ерік білдіретіндіктен, оларды тек заң заңды мән беретін адамдар ғана жасай алады. Демек, әрекетке қабілетсіз азаматтар мәмілелер жасай алмайды, ал қабілеті шектеулі адамдар тек заңмен рұқсат етілген мәмілелерді жасауға құқылы (Азаматтық кодекстің 22 және 23-баптарын қараңыз). Заң (Азаматтық кодекстің 148-бабы) мәмілелердің екі түрін ажыратады: біржақты мәмілелер мен келісімдер. Біржақты мәміле бір адамның еркін білдіреді және басқа азаматтар немесе заңды

тұлғалар оған қалай қарайтынына қарамастан әрекет етеді. Біржақты мәміле, мысалы, азаматтың өзіне тиесілі қандай да бір құқықтан бас тартуы, берілген сенімхаттың тоқтатылуы, ерік-жігер және т.б. біржақты мәміле, әдетте, олар туралы хабардар етілгенге дейін мұндай құқықтар туралы білмеуі мүмкін басқа адамдардың құқықтарын тудырады (бір немесе басқа заңды фактілермен бірге). Мысалы, өсиет қалдырушы қайтыс болғаннан кейін мұрагерлердің құқықтарын тудырады. Бірақ мұндай мәміле берілген құқықтардан туындайтын міндеттерден басқа үшінші тұлғаларға міндеттер жүктей алмайды (мысалы, өсиеттік бас тарту - АҚ 1057-бабы).

Көбінесе бір жақты мәміле қарапайым міндеттемені тудырады, онда мәміле жасаған адам борышкер болады, ал пайдасына бір жақты мәміле жасалған адам несие беруші болады. Мысалы, қарапайым вексель беру. Кейде біржақты мәміле мәмілені жасағанадам несие беруші, ал мәміле пайдасына жасалған адам борышкер болып табылатын міндеттемені тоқтатады. Мысалы, қарызды кешіру (Азаматтық кодекстің 373-бабы). Көптеген мәмілелер екі немесе бірнеше адамның келісілген ерік-жігерін білдіреді, яғни келісім-шарт болып табылады. Шарттар туралы АҚ - нің 378-405-баптарын қараңыз.

Мәмілені шартта тану үшін екі немесе одан да көп тұлғалардың мәмілелерді жай жасауы жеткіліксіз, ең болмағанда мұндай әрекеттер, сайып келгенде, бір мақсатқа жетуге бағытталған. Іс-әрекеттердің өзара келісілуі талап етіледі, яғни қатысушылардың әрқайсысы басқа қатысушы саналы түрде мойындайтын немесе тіпті мақұлдайтын әрекеттерді жасайды. Егер мұндай әрекеттер автономды болса және әрбір қатысушы өз іс- әрекеттері туралы басқа қатысушыны хабардар етпей, өз бетінше әрекет етсе, онда келісім-шарт емес, дәйекті түрде жасалатын екі мәміле болады. Мысалы, өсиет жасау және мұрагер қайтыс болғаннан кейін мұрагердің оған мұра ретінде қабылдауы. Екінші жағынан, кез - келген келісім кем дегенде екі жақты әрекеттен туындайды: бір Тараптың келісім-шарт жасасу туралы ұсынысы (мұндай біржақты мәміле ұсыныс деп аталады) және екінші Тараптың ұсынысты қабылдауға келісімі (бір жақты мәміле-қабылдау). Басқа негіздер бойынша мәмілелер басқа түрлерге бөлінуі мүмкін. Өте маңызды практикалық маңызы, мысалы, себеп-салдар мен дерексіз мәмілелер арасындағы айырмашылық бар.

Себепті (causa - себеп, негіз) мәміленің тағдыры толығымен оның жасалған негізіне байланысты. Базаның құлдырауы қазірдің өзінде жасалған біржақты мәмілені заңды күшінен айырады. Мысалы, сатып алушы сатып алынған тауарға алдын-ала төлем жасады, бірақ сатушы тауарды жеткізбеді. Сатушының сатып алушыдан алған ақшасына құқығы жоғалады. Егер мәміленің өзі оны жасаған адамның шынайы ерік-жігерін білдірсе, дерексіз мәміленің заңды күші оның негізіне байланысты емес. Мысалы, сатып алушы сатушыға тауар құнының сомасына вексель беру арқылы алынған тауарды төледі. Егер кейіннен тауардың сапасыз болып шыққаны анықталса, вексельді кері талап етуге болмайды, керісінше, вексель бойынша құқықтар вексель ұстаушы үшін де, вексель берілетін барлық кейінгі ұстаушылар үшін де, оны төлеуге міндетті адам үшін де күшін сақтайды. Негізгі және қосымша (акцессорлық) мәмілелер (шарттар) арасындағы айырмашылық практикалық маңызға ие. Акцессорлық мәмілелер негізгісін толықтырады, қамтамасыз етеді, нақтылайды. Акцессорлық мәміленің тағдыры, егер заңнан, мәміленің немесе тараптардың келісімінен өзгеше туындамаса, негізгі тағдырға байланысты болады.

Кепіл туралы мәмілені (АҚ-нің 322-бабының 1-тармағының 1-тармақшасы), кепілдік пен кепілгерлік (АҚ-нің 336-бабының 1-тармағы), кепілақы (АҚ-нің 338-бабының 1-тармағы) және басқалары қосымша деп атауға болады. Төрелік тәжірибеде үш бөлек Орындаушы Тапсырыс беруші үшін жалпы төлем сомасы бар жалпы жұмысты орындауға міндеттеме алған жағдай болды. Содан кейін олар алынған төлемді өзара бөлу туралы келісім жасады. Көп ұзамай Тапсырыс беруші орындаушылардың бірінің қызметтерінен бас тартты, алайда ол басқа орындаушылардан төлемді бөлу туралы келісімде орындаушылардың біріне қатысты

келісімшартты тоқтатудың салдары туралы ештеңе айтылмағанын айтып, оған оның сомасының 35 пайызы мөлшерінде төлеу үлесін беруді талап етті. Мұндай талаптарды төлемді бөлу туралы келісімнің аксессуарлық сипатына байланысты негізді деп тануға болмайды. Сонымен, мәміле-бұл жалпы ұғым, ал келісім — шарт-бұл түр. Әрбір шарт-мәміле, бірақ әрбір мәміле - шарт емес. Күнделікті және тіпті ресми тәжірибеде келісім басқа терминдермен белгіленеді: келісімшарт, тараптардың келісімі. Бірақ мұның бәрі келісімшарттар. Шарттар мәмілелердің басым санын құрайды. Азаматтық Кодекстің 150-бабы шарт бойынша жасалған мәмілелерге, яғни шартты мәмілелерге арналған. "Шарт" термині мәмілеге қатысты екі мағынаға ие болуы мүмкін. Біріншісі-Тараптардың құқықтары мен міндеттерін анықтайтын мәміле элементі. Мысалы, жалға берілетін мүлік және жалақы мөлшері туралы шарттар болады. Екіншісі-мәміленің мазмұны ретінде қызмет ететін тараптардың құқықтары мен міндеттері туындайтын немесе тоқтатылатын жағдай. Мұндай жағдай мәміленің негізгі мазмұнына қатысты қосымша сипатқа ие.

Бақылау сұрақтары:

1. Мәміле дегеніміз не және ерік пен ерік білдіруді сипаттаңыз
2. Мәміленің жарамдылық жағдайларын анықтаңыз
3. Бір жақты, екі жақты көп жақты мәмілелерді қалай анықтаймыз?
4. Мәміленің жарамсыздығының салдары қандай?
5. Реституция дегеніміз не?

Әдебиеттер:

Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
2. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
3. Басин Ю.Г. Сделки: Учебное пособие. Изд.2-е, исправл. и доп.-Алматы:ВШП «Әділет», 1999.-158 с.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В чехырех книгах. Книга 2. Статьи 115-187. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики/ Отв. ред М.К.Сулейменов.-Алматы, 2022.-624 с.
5. Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 26 шілдедегі N 310 Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000310>

Қосымша:

1. Климкин С.И. Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть: Учебное пособие.-Алматы: Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2018.124с.
2. Қыстаубай Ө.С. Азаматтық құқық.- Оқу құралы.-Алматы., 2011.-328б.
3. Маслей С.Э. Сделки в гражданском праве : учебное пособие / Маслей С.Э., Невзгодина Е.Л.. - Омск : Издательство Омского государственного университета, 2020. - 74 с.

8 - дәріс. Меншік құқығы түсінігі мен түрлері, нысандары.

Мақсаты: ҚР – дағы меншік түсінігі мен түрлерін, құқықтық реттелуін анықтау

Түйінді сөздер: меншік, жеке меншік, мемлекеттік меншік, тәркілеу, ұлттандыру т.б

Негізгі сұрақтар: Меншік түсінігі және олардың маңызы. Меншік құқығының пайда болу негіздері. Меншік құқығының тоқтатылуы. Меншік құқығын қорғау.

Тезис. Меншік құқығы әлеуметтік-экономикалық жүйе претінде құқықтану ғылым ретінде пайда болған кезден бері зерттеліп танылып келеді. Бұл қоғамның қалыптасуы мен дамуы маңызымен экономикалық, саяси және өзге де маңыздылықтар менқатар жүреді. Меншік

материалдық негіз және ол барлық жағдайға әсер етеді. Қазақстанның құқық аясындағы реформалары жеке меншікті тану арқылы субъектілерге мүліктік игіліктерге ие болу мүмкіндігін бере отырып, оларға мүліктік дербестелікті қамтамасыз етті және адамға экономикалық құқық негіздерін қалыптастырды. Азаматтар азаматтық құқықтық қатынастардың дербес субъектісі ретінде заңмен тиым салынбаған кез-келген қатынасқа түсе алады. Олар меншігіне әртүрлі мүліктерді алу олардың саны мен құнына шектеу қойылмайтын дәрежеге жетті. Тек заң олардың заңды жолмен алынуын талап етті. Ата заңымыз Қазақстанның Конституциясы азаматтарға жеке меншікті бекітті және оған кепілдік берді, заң жүйесі әр азаматқа меншікке байланысты бұзылған құқықтарды қорғауды қамтамасыз етуге шақырды. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде бекітілгендей, меншік құқығы субъектінің заң арқылы танылатын және қорғалатын өзіне тиесілі мүлікті қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы. Көрсетілген өкілеттіліктен толығымен субъективті меншік құқығындай меншік иесіне әрекеттерін заңды қамтамасыздандырылған мүмкіндіктерін көрсетеді, өкілеттіліктерге меншік иесі болуы уақытында ғана ие.

Мүлікті иелену де заңды және заңсыз болады. Заңды деп қандай да бір құқықтық негізге сүйенетін иеленуді айтамыз, яғни заңды иелену титулы. Кейде заңды иеленуді титулды деп те айтады. Заңсыз иелену құқықтық негізге сүйенбейді, демек, титулсыз иелену. Адам қоғамдық өндіріске ұдайы қатысып, өзіне белгілі бір игіліктер жасайтыны белгілі. Сондықтан, меншік ең алдымен экономикалық категория ретінде қаралу керек. Бірақ, мүліктік игіліктерге және адамдардың көз-қарастары әр түрлі. Ұдайы өндірістің мәнімүліктік игіліктер жасауда, олар жоғары айтылғандай біреулер иемденіп, немесе біреулер меншігіне айналып отырады.

Кез-келген мүліктік игілік одан оның иемдену мақсатына жасалады, сондықтан да өндіріс қатынастарының негізі болып, меншікті иемденудің өзі болып табылады.

Сондықтан, «меншік» заттар себебінен адамдар арасындағы қатынастары болып табылады, бұл иемдену фактісі немесе бір тұлғаға (олардың ұжымдарына) мүліктік игіліктер тиісті болу фактісіне жатады, демек басқа барлық тұлғалардың бұл игіліктерден шектелуіне әкеледі.

Билік ету құқығы өте айқын «қуатты» өкілеттілік, оның барлығымен меншік иесін басқа титулды иеленушілерден ажыратуға болады (бірақ кей-кезде басқа иеленушілер де мөлшерімен сондай мүмкіндіктерге ие) деген. Сонымен, меншік қатынастары былай көрсетіледі:

- өндіріс процесінде адамдар арасында пайда болатын өндірістік қатынас ретінде;
- экономикалық қатынастар ретінде, өндіріс қаражаты түрінде мүліктік иемденуінде. Азаматтық кодексте де екі меншік нысаны қаралады: жеке меншік кодекстің 191-ші бабында, ал мемлекеттік меншік 192-ші бабында бекітілген.

Меншіктің екі нысанға бөлінуі Конституцияда меншік құқығының субъектісі ретінде олардың мемлекетте қатынастық қасиеттері бойынша болады. Бұл орайда жеке меншік мемлекеттік емес деп түсінеміз. Егер меншік құқығының субъектісі болып мемлекет тұрса (мемлекеттік органдар арқылы), онда сөз мемлекеттік жауапкершілік туралы айтылып отыр. Субъект болып мемлекеттік емес тұлғалар немесе азаматтар болған жерде, жеке меншіктің барлығын айтамыз.

Сонымен, меншік біреу, ол алған субъект болып: мемлекет, әкімшілік-аймақтық бірлік, заңды тұлғалар, азаматтар бола алады.

Азаматтық кодекс жеке меншікті оның мәндік қасиеттерін ашпай, мемлекеттік емес ретінде шығарған тәсілмен анықталады. Демек, мемлекеттік емес объектілердің меншігінің құқықтық режимі негізінде ұқсас.

Меншік нысанынан оның түрі туындайды. Заңдар меншікті түрге бөлуге жол береді. Мемлекеттік меншік Азаматтық кодексіне сай екі түрге бөлінеді: Республикалық және коммуналдық. Бұл жағдай ҚР азаматтық кодексінің 191-бабында бекітілген. Республикалық

меншік өз кезеңінде республикалық қазынадан және мемлекеттік республикалық заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүліктен тұрады. Ал коммуналдық меншік жергілікті қазынамен коммуналдық заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүліктен тұрады. Жергілікті бюджет қаражаты және мемлекеттік заңды тұлғаларға бекітілген өзге де коммуналдық мүлік, жергілікті бюджетті құрайды.

Мемлекеттік меншіктегі мүлік мемлекеттік заңды тұлғаға шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығымен бекітіліп берілуі мүмкін.

Жеке меншікке келетін болсақ, ол ҚР-ң Азаматтық кодексінің 191-бабына сай, меншік азаматтардың жеке мемлекеттік емес заңды тұлғалар мен олардың бірлестіктерінің меншігі ретінде көрінеді. Сонымен, ұжымдық меншік және азаматтардың меншігін заңды «жеке меншік» деген ортақ терминмен біріктірілген.

Бақылау сұрақтары:

1. Меншікке түсінік беріңіз
2. меншік түрлерін сипаттаңыз
3. Заңмен белгіленген меншікті қорғау тәсілдерін атаңыз
4. Мемлекеттік меншікті жіктеңіз.

Әдебиеттер: Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
2. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный / Отв. ред М.К.Сулейменов.-Алматы, 2020.
4. Актуальные проблемы права собственности : учебное пособие / Алтайский государственный университет ; сост. Д. В. Пятков. – Барнаул : АлтГУ, 2020.
5. Гражданское право. Том 2. Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. - Алматы, 2014. -С. 75-107.
6. Право и собственность: Монография / Отв.ред. М.К. Сулейменов. - Алматы: Жеті Жарғы, 1998.
7. Скрябин С.В. Право собственности в Республике Казахстан: Сравнительно-правовой комментарий книги Уго Маттеи «Основные принципы права собственности». - Алматы: Дайк-пресс, 2000.

9- дәріс. Меншік құқығының тоқтатылуы

Мақсаты: ҚР – дағы меншіктің тоқтатылу негіздерін, құқықтық реттелуін анықтау

Түйінді сөздер: меншік, жеке меншік, мемлекеттік меншік, тәркілеу, ұлттандыру т.б

Негізгі сұрақтар: Меншік құқығының тоқтатылуы. Тәркілеу түсінігі, Ерікті тоқтату. Ұлттандыру.

Тезис. Біз меншік құқығы шексіз құқықтар, оның тоқтатылуы меншік иесінің қалауы немесе қалауынсыз болатынына байланысты мәселелерді қарастырамыз. Ұлттық заңнамамызда меншік құқығының тоқтатылуының негіздерінің болжамды тізімі қарастырылған.

Меншік иесі құқығынан бас тартқанда, өз мүлкін басқа тұлғаға бергенде, мүлік қирағанда немесе жойылғанда басқа да заңмен көзделген өзге де жағдайларда меншік құқығы тоқтатылады.

Заң бойынша мүлікті меншік иесінен ықтиярсыз алып қоюға жол берілмейді, өйткені меншік заңмен қорғалады және бұл конституциялық нормаларда бекітілген болатын. Азаматтық кодексте мүлікті меншік иесінен ықтиярсыз алудың негіздері бойынша тұлғазанды негізде иелену, пайдалану, билік ету құқығын жүзеге асырып отырып басқа тұлғалардың құқықтарын

бұзбаса, (басқа адамдардың құқықтарын шектемесе) мүлікті меншік иесінен ықтиярсыз басқа адамдар тарапынан алып қоюға жол берілмейді.

Мүлікті заңға сәйкес меншік иесінен алуға басқаша, демек заңмен көзделген қажет жағдайда өкілетті органдар айтылған тұлғаның меншігіне билік ету құқығына ие.

Меншік иесінің еркінен тыс оның субъективтік құқығы бұзылған жағдайда меншік иесінің немесе меншік иесі болып табылмайтын иеленушінің құқығын қорғау иеленушінің мүддесі үшін ғана емес, ең алдымен меншік иесінің өзінің мүддесіне керек. Басқа біреуге өз затын сеніп тапсырған меншік иесі ондағы заттың заңмен беріп қорғалатынына сенімді болатынына, сондай-ақ өзінің дербес иелігіндегі заттың да қорғалатынына шүбә келтірмейді. Меншік иесінде мұндай сенімділіктің болмауы заттың айналымға түсуіне мүмкіндік бермей, көптеген мәмілелер, сонымен қатар мүлікті жалдау шарттарын жасауға қиындық әкелер еді. Егер меншік иесі өз мүлкін басқа біреуге бергенде оның қайту-қайтпауына тәуекел етер еді, өйткені оның контрагенті мүлікті иеленуден шығарып тастаса, оны қайтарып алуды ондай жағдайда талап ете алмайды.

Иеленуші де мұндай жағдайда қиындыққа душар болар еді, өйткені, ол жойылған немесе жоғалып кеткен мүлікті өзге біреуден қайтарып алып, меншік иесіне өтеуді жүзеге асыра алмайды.

Меншік иесімен жасалған шарт бойынша немесе заңмен алынған иеленуге иеленушінің титулдық құқығы меншік құқығынан туындайды. Бұл жағдай меншік құқығын қорғау үшін тағайындалған азаматтық-құқықтық әдістермен заң шығарушыға титулды иеленуші құқығын қорғау үшін қолдануға мүмкіндік береді.

Меншік құқығының тоқтатылуы бір тұлғада орын алған жағдайда, екінші тұлғада ол керісінше меншік құқығын орнатуы мүмкін. Мысалы жекешелендіру кезінде. Жекешелендіру дегеніміз - меншік иесі ретінде мемлекеттің еркімен арнайы рәсімдер шеңберінде немесе ол анықтайтын тәртіппен жүргізілетін, мемлекеттік мүлікті жеке тұлғалардың, мемлекеттік емес заңды тұлғалардың және шетелдік заңды тұлғалардың меншігіне сатуы. Бұрын жекешелендіру туралы заңнама негізінде аталған қатынастар құқықтық реттелетін. 1995 жылғы қабылданған бұл заң күшін бүгінгі күні жойған. Жекешелендіру мемлекеттік мүлікті басқару болып табылады. Бұл үрдіс мемлекетпен тығыз байланысты.

Мемлекетте қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдай мемлекеттік мүлікті басқару және оған билік ету саласындағы принциптер мен басымдықтарды анықтаудың, экономикалық даму процесін реттеуде мемлекеттің ролін күшейтудің қажеттігін туғызады. Бұл өзінің қоғамдық маңыздылығына орай мемлекеттік реттетуді объективті қажет ететін, ал белгілі бір жағдайларда тек қана мемлекеттің қатысуын талап ететін экономиканың бірқатар салаларының бар екендігімен түсіндіріледі.

Мемлекеттік мүлікті басқару саласындағы мемлекеттік саясат мынадай мақсаттарды:

-мемлекеттік мүлікті пайдаланудан түсетін салықтық түсімдердің есебінен республикалық және жергілікті бюджеттердің кірістерін ұлғайтуды (мұндайлар ретінде мемлекеттік мүлікті сатудан түсетін кірістерді қарастырмай-ақ);

-мемлекеттік-экономикалық саясаттың мүддесін және мемлекеттің белгілі бір салалар мен нақтылы кәсіпорындарды реттеу жөніндегі стратегиялық міндеттерді шешуін ескере отырып, мемлекеттік меншіктің құрылымын (құрамын) оңтайландыруды;

-мемлекеттік мүлікті басқаруды жетілдіру процесіне осы мүліктің ең көп санын қатыстыруды;

-мемлекеттік мүлікті экономикаға инвестициялар тарту құралы ретінде пайдалануды (осы мүлікпен қамтамасыз етуді);

мемлекеттік мүлікті шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында пайдаланатын заңды тұлғалар, сондай-ақ мемлекеттің қатысу үлесі бар заңды тұлғалар қызметінің қаржы-экономикалық көрсеткіштерін ішкі қайта құруларға ықпал ету және оларға

тиесілі емес функцияларды орындауды тоқтату есебінен арттыруды іске асыруды ескере отырып құрылуы тиіс.

Жалпы жекешелендіру субъектілері сатушы және сатып алушы болып табылады. Сатушы жекешелендіруді жүргізуге уәкілдік берілген мемлекеттік орган. Сатып алушы - жекешелендіру барысында мүлікті сатып алатын жеке тұлға, мемлекеттік емес заңды тұлға немесе шетелдік заңды тұлға. Сатып алушы жағынан бірнеше тұлға қатысқан жағдайда олар бірлесіп іс-қимыл жасайды.

Жүзеге асырылуы жекешелендіру объектісін сату шарты болып табылатын қызмет түрлерімен айналысуға Қазақстан Республикасының заң актілеріне немесе құрылтай құжаттарына сәйкес құқығы жоқ заңды тұлғалар жекешелендіру кезінде сатып алушы бола алмайды.

Акциялардың мемлекеттік пакеті сатылған кезде акционерлік қоғам сатып алушының акцияларын иеленетін болса, сатып алушы акционерлік қоғам акцияларының жиырма бес пайызынан астамын сатып ала алмайтын. Сатып алушы жекешелендіру процесін ұйымдастыру үшін делдал тартуға құқылы. Уәкілді органдар заң актілерінде көзделген жағдайлар мен шектерде жекешелендіру жөніндегі қатынастарды реттейтін актілер шығара алады.

Мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорындарын, сондай-ақ мемлекеттік тұрғын үй қорының объектілерін жекешелендірудің ерекшеліктері арнайы заңдармен реттелді.

Негізінен жекешелендіру туралы заңы Қазақстан Республикасының өзге де заң актілерімен реттелетін мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқықтарын іске асыру жөніндегі құқықтық қатынастарды реттемеген болатын.

Мемлекеттік заттай гранттар Қазақстан Республикасының заңды тұлғаларына Қазақстан Республикасының инвестициялар туралы заңдарында көзделген тәртіппен және жағдайларда беріледі.

Жекешелендіруді жүргізген кезде негізгі принциптер жариялық, бәсекелестік, құқықтық сабақтастық, лауазым иелерінің жекешелендіруді жүргізудің заңдылығына жауапкершілігі және сатуға шығарылатын объектілер туралы берілген мағлұматтардың растығы болып табылады. Мемлекеттік мүліктің мынадай түрлері:

- мүліктік кешен ретіндегі мемлекеттік кәсіпорын немесе мемлекеттік мекеме;
 - жекешелендірілуі тұйық технологиялық тізбекті бұзбайтын мүліктік кешен ретіндегі кәсіпорынның өндірістік және өндірістік емес бөлімшелері мен құрылымдық бірліктері;
- кәсіпорынның мүлкі;
- акциялар;
- жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердің жарғылық капиталындағы үлестер;
- мемлекетке тиесілі акцияларға құқықты қуәландыратын туынды бағалы қағаздар;

-Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен мемлекеттік мекемелерге бекітіліп берілген өзге де мемлекеттік мүлік жекешелендіру объектілері болып табылды. **Жекешелендіру объектісі** - мүліктік кешен ретіндегі мемлекеттік кәсіпорын немесе мемлекеттік мекеме; жекешелендірілуі тұйықталған технологиялық циклді бұзбайтын мүліктік кешен ретіндегі кәсіпорынның өндірістік және өндірістік емес бөлімшелері мен құрылымдық бірліктері; кәсіпорынның мүлкі; акциялар; жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердің жарғылық капиталындағы үлестер; Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен мемлекеттік мекемелерге бекітілген өзге демемлекеттік мүлік.

Қазақстан Республикасының заң актілеріне сәйкес тек мемлекеттік меншікте ғана болуы мүмкін мемлекеттік мүлік, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің және Үкіметінің шешімдеріне сәйкес жекешелендіруге жатпайтын мемлекеттік мүлік жекешелендіру объектісі болуы мүмкін емес.

Мемлекет мүлкіне иелік етуге уәкілдік берілген мемлекеттік орган оны жекешелендіру

туралы шешім қабылдаған күннен бастап мемлекет мүлкі жекешелендіру объектісіне айналады.

Табиғи монополия субъектілері немесе тауар рыногында үстем жағдайға ие болып отырған рынок субъектілері болып табылатын не Республика экономикасының жекелеген саласы үшін стратегиялық маңызы бар ұйымдардың мүлкітік кешендерін немесе акциялардың мемлекеттік пакеттерін жекешелендіру туралы шешімді Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайды және онда жекешелендірудің түріне арналған нұсқау болуға тиіс. Экономиканың стратегиялық маңызы бар салалары объектілерінің тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

Негізінен объектіні жекешелендіруге сатушы дайындайды. Объектіні жекешелендіруге дайындау кезінде сатушы:

- Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен нормативтік құқықтық актіге сәйкес жекешелендіру объектісінің құнын бағалайды;

- сатып алушының талап етуі бойынша жекешелендіру объектілерінің ауыртпалықтары туралы, сондай-ақ жекешелендіру объектісі мүлкітік кешен ретіндегі кәсіпорын болса, жекешелендірілетін кәсіпорынның жасалған келісім-шарттары мен шарттарындағы кредиторлық және дебиторлық берешектерінің сомасы туралы ақпаратты әзірлейді және табыс етеді;

- жекешелендіру жүргізудің шарттарын, нысандары мен түрлерін белгілейді, оны іске асыруға даярлықты жүзеге асырады;

- мүлкітін сақталуын қамтамасыз етеді;

- жекешелендіруді өткізуге қажетті басқа да іс-шаралар жүргізеді.

Жекешелендіру объектісінде азаматтық құқықтың объектілеріне қойылатын талаптардың сақталуы міндетті. Мемлекеттік материалдық резервтің материалдық құндылықтары болған жағдайда, мемлекеттік материалдық резервті басқару жөніндегі уәкілетті органға объект жекешелендірілгенге дейін осы материалдық құндылықтарды бұдан кейінгі жерде орналастыру туралы шешім қабылдауы үшін алдағы жекешелендіру туралы алдын ала хабарлайды.

Жарғылық капиталдарындағы мемлекеттің акциялары мен қатысу үлесі сату объектісі болатын мемлекеттік заңды тұлғалардың, сондай-ақ мемлекеттік емес заңды тұлғалардың лауазымды адамдары сатушының сауал салуы бойынша объектіні сатуға дайындау үшін қажетті мәліметтерді ол белгілейтін мерзімдерде табыс етуге міндетті.

Табыс етілген мәліметтердің дұрыстығы үшін жауапкершілік заңды тұлғалардың лауазымды адамдарына жүктеледі. Жекешелендіру объектілерін сатып алу-сату шарты бойынша есеп айырысу сатушы мен сатып алушы арасында жүргізіледі. Сатып алынған объектіге ақы төлеу сатып алу-сату шартына қол қойылған күннен бастап отыз күн ішінде жүргізілуіне тиіс. Бұл азаматтық құқықтың меншік нысандарына сәйкестендіріле жүргізіледі.

Ақының мерзімі ұзартылып төленуіне ықтимал ұзартылып төлеу шарттары сауда-саттыққа қатысушыларға күні бұрын хабарланған жағдайда ғана жол беріледі.

Жекешелендірілетін объектіні ақы төлеу мерзімі ұзартылып сату кезінде бастапқы жарнаның мөлшері сату бағасының он бес процентінен кем болмайды, ал ақы төлеуді ұзарту уақыты үш жылдан аспауға тиіс.

Қалған сомаларды төлеген кезде ақша міндеттемесін орындау ережесі қолданылады.

Ақы төлеу мерзімі ұзартылып сату кезінде төленбеген сомаларға тараптардың келісімімен белгіленген мөлшерде пайыз есептеледі.

Егер сатып алу-сату шартында қамтамасыз етудің өзге жолы көзделмеген болса, сатып алушының сатып алған мүлікке сатушының кепіл алу құқығы төлемдердің уақтылы өтелуінің қамтамасыз етілуі болады. Жекешелендіру объектілерін сатудан түскен қаражат бюджетке жіберіледі.

Мемлекеттік материалдық резервтің материалдық құндылықтарын сатудан алынған каражатты пайдалану тәртібі өзге заң актілерімен белгіленеді.

Мемлекеттік меншік объектілерін жекешелендіру бойынша сауда-саттыққа дайындық және оны жүргізу Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен бюджет есебінен жүзеге асырылады.

Жекешелендірілетін объектіге меншік құқығын өзгертуді ресімдеу Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жүргізіледі.

Жекешелендіру объектісін сатып алу-сату шарты талаптарының тиісінше орындалуын соңынан сатушы бақылап отырады.

Шарт талаптарының орындалуын бақылау сатып алушының міндеттемелерді орындап біткен кезіне дейін жүргізіледі.

Бақылауды жүзеге асыру үшін сатушы сатып алу-сату шартын, оның ішінде өзінің қолданысын тоқтатқан шартты орындауға байланысты құжаттармен танысуға хақылы. Жекешелендірудің алдындағы шаруашылық қызмет салдарынан айналадағы ортаға және халықтың денсаулығына келтірілген нұқсан үшін жекешелендіру объектісінің бұрынғы иесі - мемлекет жауап береді.

Бақылау сұрақтары:

1. Меншік тоқтатылуы түсінігін беріңіз
2. Тәркілеуге түсінік беріңіз
3. Ұлттандыруға түсінік беріңіз

Әдебиеттер: Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
2. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный / Отв. ред М.К.Сулейменов.-Алматы, 2020.
4. Актуальные проблемы права собственности : учебное пособие / Алтайский государственный университет ; сост. Д. В. Пятков. – Барнаул : АлтГУ, 2020.
5. Гражданское право. Том 2. Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. - Алматы, 2014. -С. 75-107.
6. Право и собственность: Монография / Отв.ред. М.К. Сулейменов. - Алматы: Жеті Жарғы, 1998.
7. Скрябин С.В. Право собственности в Республике Казахстан: Сравнительно-правовой комментарий книги Уго Маттеи «Основные принципы права собственности». - Алматы: Дайк-пресс, 2000.

10- дәріс. Міндеттеме түсінігі мен түрлері

Мақсаты: Міндеттемелердің негізгі түрлері. Міндеттеменің пайда болу негіздері. Міндеттеменің орындалу орны. Міндеттеменің орындалу жері. Міндеттеме тараптарын анықтау

Түйінді сөздер: міндеттеме, ақшалай міндеттеме, несие беруші, борышқор, тараптар.

Негізгі сұрақтар: Міндеттеме түсінігі. Міндеттеме түрлері. Міндеттеменің орындалуы. Міндеттеменің пайда болу негіздері.

Тезис: Азаматтық құқықтық қатынастардың негізгі түрлерінің бірі міндеттемелер болып табылады. Сондықтан олардың түрлері, формалары, пайда болу негіздері бойынша әртүрлілігі табиғи, өйткені міндеттемелер нормаларымен реттелетін әлеуметтік қатынастардың сипаты кең. Міндеттемелер мүліктік және мүліктік емес болуы мүмкін. Олар келісім-шарт негізінде тараптардың ізгі ниетімен пайда болуы мүмкін, бірақ бұзылған

құқықтардың салдары болуы мүмкін, келісілмеген немесе басқа негіздер бойынша.

Әртүрлілік міндеттеме қатысушыларының шектеусіз ауқымында байқалады. Сонымен қатар, оларды басқа азаматтық-құқықтық институттардан ажыратуға және міндеттеме ұғымын белгілеуге мүмкіндік беретін нақты белгілер бар. Міндеттеме ұғымының ресми танылған, заңды анықтамасы өнерде берілген. ҚР Азаматтық кодексінің 268-бабы: «міндеттемеге сәйкес бір адам (борышкер) басқа адамның (кредитордың) пайдасына мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу және т.б. сияқты белгілі бір іс-әрекет жасауға не белгілі бір іс-әрекеттен қалыс қалуға міндетті, ал кредитордың борышкерден өзіндіктерін орындауын талап етуге құқығы бар. Кредитор борышкерден орындауды қабылдауға міндетті».

Кез-келген азаматтық-құқықтық институттың мәнін, мазмұнын түсіну үшін оның анықтамасын талдай білу керек. Алайда, міндеттеменің анықтамасын талдауға кіріспес бұрын, Азаматтық құқық ғылымында бір мәнді анықтама жоқ екенін атап өткім келеді. Азаматтық ғалымдар арасындағы міндеттеме ұғымы туралы мәселе қазіргі уақытта даулы болып табылады. Бұл дұрыс хабарлама, өйткені теориялар ерекше рөл атқарады. Бұл рөл шегі жоқ заңнаманы жетілдірудің ұзақ мақсатын көздейді. Сондықтан Заңның тура мәтінін қарапайым ұстану мүмкін емес, қолданыстағы, қолданыстағы норманы түсіндіру жеткіліксіз, бірақ талдау барысында перспективаны ұсыну қажет. Осы ұстанымға сүйене отырып, ғылымдағы міндеттеме институтының тұжырымдамасын анықтаудың әртүрлі тәсілдері мен тәсілдерінің болуы қолайлы, пайдалы және қажет.

Профессор Анатолий Диденко, ең алдымен, міндеттеменің экономикалық функциясын мүліктік және басқа еңбек нәтижелерін өндіріс саласынан тұтыну саласына ауыстыру призмасы арқылы немесе азаматтық қатынастардың осы түрінің ерекшелігіне сүйене отырып, заңды ерекшелігі бар тәсілмен атап өтеді. Осыған сүйене отырып, ол келесі анықтама береді. "Міндеттеме дегеніміз-мүлікті және еңбектің өзге де нәтижелерін өткізу жөніндегі азаматтық заңнамада бекітілген қоғамдық қатынас, оған байланысты бір адам (кредитор) басқа адамнан (борышкерден) белгілі бір іс-әрекеттер жасауды және осыған байланысты белгілі бір басқа іс-әрекеттер жасаудан тартынуды талап етуге құқылы".

Азаматтық құқықтың қазіргі заманғы ғылымына тән белгілер «міндетті құқықтық қатынастар» ұғымдары мен «келісім» терминінің арасындағы жеке параллельдер болып табылады. О. Иофф дұрыс сенгендей, келісім ұғымын міндеттеме ұғымымен шатастыруға болмайды. «Кейде оның шарттарын көрсете отырып, Шарттың мазмұнын анықтауға тырысу; одан туындайтын құқықтар мен міндеттер де дұрыс емес және шартты заңды фактретінде келісімшарттық міндеттеменің өзімен шатастырумен түсіндіріледі. Құқықтар мен міндеттер міндеттеменің мазмұнын құрайды, бірақ оны тудырмады, ал шарттардың жиынтығы келісімнің мазмұнын құрайды, бірақ одан туындаған міндеттеме емес және бір тұжырымдамада заңды факт пен оның құқықтық салдары сияқты, шарттық келісім мен шарттық міндеттеменің бірыңғай тұжырымдамасының қалыптасуы алынып тасталады».

Келісім арқылы тараптардың құқықтық қатынастарды орнатуға бағытталған ерік-жігерін анықтауға және келісуге арналған келісім ретінде белгілі бір субъектілер арасындағы нақты міндеттеме қатынастары модельденеді, олардың құқықтары мен міндеттері алдын-ала анықталады.

Міндеттеме белгілі бір түрлерге тән. Дәл осы ерекше белгілер міндеттеменің басқа азаматтық-құқықтық институттардан айырмашылығын анықтауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, міндетті құқықтық қатынастар мүліктік құқықтық қатынастардан ерекшеленеді. Меншік құқығы - субъектінің затқа қатысты абсолютті құқығы. Осыған сүйене отырып, мүліктік қатынастар, меншіктің құқықтық қатынастары абсолютті ретінде міндетті құқықтық қатынастардан ерекшеленеді, олар іс жүзінде салыстырмалы болып табылады.

Сонымен бірге, бұл қатынастар бір-бірімен тығыз байланысты және өзара байланысты. Егер біз міндетті құқықтық қатынастарды заттардың қозғалысы, меншіктің бір субъектіден

екіншісіне ауысуы ретінде қарастыратын болсақ, онда затқа құқық негізгі болып табылады. Сонымен бірге, затқа деген құқық, яғни зат иесінің абсолютті құқығы, сонымен бірге, міндетті құқықтық қатынастардың салдары болуы мүмкін:

а) субъектілер бойынша-бұл кредитор және борышкер; заттық құқықтық қатынастарда бұл құқығы тек заңмен шектелуі мүмкін меншік иесі;

б) объект бойынша - бұл міндеттеменің мәні болуы мүмкін заттардың өздері емес, міндеттемелегі, заттық құқықтық қатынастардағы тараптардың әрекеті немесе әрекетсіздігі. Бұл пайдалану, билік ету, иелену құқығын іске асыру процесіндегі құқықтық қатынастар;

в) нақты нысан бойынша Міндеттемелік құқықтық қатынастар құқықтар мен міндеттердің көрініс табуында көрініс табады: кредиторда талап түрінде, ал борышкерде борыш түрінде.

Заңды анықтаманы талдау, біріншіден, осы азаматтық-құқықтық институттың мәнін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл тараптардың арасындағы азаматтық құқықтық қатынастар, олардың біреуі екіншісінің пайдасына белгілі бір іс-әрекеттер (мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу, Қызмет көрсету және т.б.) жасауы не белгілі бір іс-әрекеттен қалыс қалуы қажет, ал соңғысы оның орындалуын талап етуге құқылы.

Екіншіден, міндеттемеде тараптардың атауы бар:

-Борышкер-екінші тараптың пайдасына белгілі бір әрекеттерді жасауға не осы адамның мүддесі үшін белгілі бір әрекетті орындаудан бас тартуға міндетті тарап.

-Кредитор-борышкерден белгілі бір міндеттемені орындауды талап етуге құқылы немесе, керісінше, белгілі бір әрекетті орындаудан қалыс қалуды талап етуге құқылы тарап. Мысалы, жылжымайтын мүлікті сатып алу-сату шартында, мүлікті берген күннен бастап бір жыл ішінде құнын төлеу шартымен, несие беруші жылжымайтын мүлікке меншік құқығын беруге міндетті, ал мүлікті қабылдаған борышкер шартта белгіленген мерзім ішінде төлем жасауға міндетті.

Үшіншіден, міндеттемелердің көпшілігі шарттардан (яғни екі жақты немесе көп жақты мәмілелерден) туындаса да, шарттан тыс міндеттемелер де мүмкін (мысалы, зиян келтіру салдарынан, бір жақты мәмілелерден, негізсіз баюдан). Мысалы, негізсіз байытудан талап зиян келтірілген жағдайда да мәлімделуі мүмкін. Ұйым өз қажеттіліктері үшін гараж салуды өз күшімен жүзеге асырды. Кейіннен құрылыс тоқтатылды, гараж құрылысы аяқталмаған объект ретінде ұйымның балансына қабылданды. Жергілікті мемлекеттік кәсіпорын меншік иесінің келісімінсіз гаражды бөлшектеп, бетон плиталарын шығарып, оларды кейіннен өз мақсаттары үшін пайдаланды. Плиталарды заттай қайтару мүмкін болмағандықтан, ұйым жауапкердің заңсыз әрекеттері нәтижесінде туындаған шығындарды өндіріп алу туралы талаппен кәсіпорынға жүгінді. Талапкер әкетілген плиталардың құнын және оларды монтаждау кезінде келтірілген шығындарды өндіріп алуды талап етті. Жауапкер тарапынан негізсіз баю салдарынан міндеттеме орын алады деп пайымдай отырып, талап қоюшы өзінің талаптарын ҚР АҚ 953, 956-баптарының нормаларына негіздеді.

Жауапкер талап-арызға пікірде негізсіз баю салдарынан міндеттеменің жоқ екенін көрсеткен. Бұл жағдайда келісімшарттан тыс зиян келтірілген. Кодексте зиянды өтеу тәртібін айқындайтын ерекше ережелер көзделген, осыған байланысты Кодекстің 954- бабының 1-тармақшасына орай негізсіз байлықты қайтару туралы талаптар қанағаттандырылмайды.

Сот шешім шығарған кезде жауапкердің талап қоюшыдан мүлікті қайтарып алу бойынша заңсыз әрекеттері орын алғанын, оны заттай қайтару мүмкін еместігін атап өтті. Осыған байланысты талап қоюшыда оларды жауапкер сатып алған кездегі құрылыс материалдарының құны мөлшерінде нақты залал түрінде шығындар және оларды орнату кезінде талап қоюшы шеккен шығындар пайда болды.

ҚР АҚ 954-бабының ережелеріне сәйкес негізсіз баю салдарынан міндеттемелер туралы нормалар, егер Кодексте, басқа заңдарда немесе өзге де құқықтық актілерде өзгеше

белгіленбесе және тиісті қатынастардың мәнінен туындамаса, зиянды, оның ішінде байыған адамның жосықсыз мінез-құлқымен келтірілген зиянды өтеу туралы талаптарға қолданылуға жатады.

ҚР АҚ 956-бабы негізінде сатып алушы жәбірленушіге негізсіз алынған немесе сақталған мүліктің оны сатып алу кезіндегі нақты құнын, сондай-ақ егер сатып алушы байытудың негізсіздігі туралы білгеннен кейін оның құнын дереу өтемесе, мүлік құнының кейіннен өзгеруінен туындаған залалдарды өтеуге тиіс.

ҚР АҚ 954-бабында белгіленген негізсіз байлықты қайтару туралы талаптардың зиянды өтеу туралы талаптармен арақатынасын ескере отырып, сот талапкердің талаптары ҚР АҚ 47-тарауының 1-параграфында белгіленген ережелерге бағынады деп белгіледі. Сонымен бірге, сот құрылыс конструкцияларының құнын өндіріп алу туралы талапқа негізсіз байыту туралы нормаларды субсидиарлық қолдану мүмкіндігі туралы қорытындыға келді, өйткені бұл жағдайда біреудің мүлкін иемдену жауапкердің байытылуына әкелді. Аталған бөлікте талап ҚР АҚ 953, 956-баптарының негізінде қанағаттандырылды. Құрылысқа жұмсалған шығындар мөлшерінде залалды өндіріп алу туралы талапты сот ҚР АҚ 917, 934-баптарының негізінде қанағаттандырды. Азаматтық кодекстің 268-бабында бір адам міндеттеме бойынша борышкер, ал екіншісі несие беруші екендігі айтылғанмен, олардың әрқайсысының жағында бірнеше адам бола алады (Азаматтық кодекстің 269-бабы).

Әдебиеттер: Арнайы:

5 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)

6 Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.

7 Басин Ю.Г. Сделки: Учебное пособие. Изд.2-е, исправл. и доп.-Алматы:ВШП «Әділет», 1999.-158 с.

8 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В чехрех книгах. Книга 1, 2. //Отв. ред М.К.Сулейменов.-Алматы, 2022.-624 с.

11- дәріс. Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету

Түйінді сөздер: Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету түсінігі. Кепіл түсінігі және түрлері. Кепілболушылық. Тұрақсыздық төлемі. Ұстап қалу. Кепілдік.

Дәрістің мақсаты: Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету институтының мәнін анықтау. Түрлеріне сипаттама беру.

Негізгі сұрақтар:

Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету түсінігі мен түрлері. Кепіл түсінігі мен түрлері. Кепілболушылық және кепілдік.

Ипотеканың түсінігі.

Тезис. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес міндеттеменің орындалуы тұрақсыздық айыбымен, кепілмен, борышкердің мүлкін ұстап қалумен, кепілгерлікпен, кепілдікпен, кепілзатпен, кепілдік жарнамен, заңнамада немесе шартта көзделген басқа да тәсілдермен қамтамасыз етілуі мүмкін.

Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз етудің борышкер кепілмен қамтамасыз етілген міндеттемені орындамаған жағдайда кредитор (кепіл ұстаушы) кепілге салынған мүлік құнынан тұлғаның басқа кредиторлары алдында артықшылықпен қанағаттандырылуға құқығы бар осындай тәсілі кепіл деп танылады.

Ипотека-кепілге берілген мүлік кепіл берушінің немесе үшінші тұлғаның иелігінде және пайдалануында қалатын кепіл түрі. «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 23 желтоқсандағы № 2723 Заңымен міндеттемелерді қамтамасыз ету тәсілі ретінде мүлік ипотекасын қолдану кезінде туындайтын қатынастар

реттеледі.

Кепілзат-кепілге салынған мүлікті кепіл беруші кепіл ұстаушының иелігіне беретін кепіл түрі.

Иеліктен шығарылуы мүмкін мүліктік құқықтар, атап айтқанда кәсіпорындарға, құрылыстарға, ғимараттарға, құрылыстарға жалдау құқықтары, шаруашылық мүлкіндегі үлеске құқық, борыштық талаптар, авторлық, өнертапқыштық және өзге де мүліктік құқықтар кепіл нысанасы болып табылатын кезде құқықтар керілі. Бұл ретте шұғыл құқық оның қолданылу мерзімі өткенге дейін ғана кепіл нысанасы бола алады.

Кепіл нысанасы банктік салым болып табылатын кезде банктік салым кепілі. Бағалы қағаздар кепіл нысанасы болып табылатын кезде бағалы қағаздар кепілі. Ломбардта заттарды кепілге салу.

Айналымнан алып қойылған заттарды, кредитордың жеке басымен тығыз байланысты талаптарды, атап айтқанда алименттер, өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянды өтеу туралы талаптарды және басқа адамға заң актілерінде басқаға беруге тыйым салынған өзге де құқықтарды қоспағанда, кез келген мүлік, оның ішінде заттар мен мүліктік құқықтар (талаптар) кепіл нысанасы бола алады.

Кепіл құқығы болашақта кепіл берушінің меншігіне немесе шаруашылық жүргізуіне түсетін мүлікке Шартпен қолданылуы мүмкін. Кепіл беруші тек мүліктің иесі бола алады немесе оның келісімімен мүлікке шаруашылық жүргізу құқығы бар тұлға бола алады (АК-нің 305-бабын қараңыз), сондықтан тараптар болашақта кепіл берушінің меншігіне түсетін мүлікке кепіл құқығын тарататын кепіл туралы шартта алдын ала шарттың талаптары болуы керек. Егер алдын ала шарт жасасқан Тарап өзі көздеген шартты жасасудан жалтарсада, ол екінші Тарапқа осыған байланысты туындаған залалдарды өтеуге міндетті болса да, мүлік кепіл ұстаушының меншігіне түскенге дейін міндеттемені қамтамасыз етудің қосымша тәсілі болуы қажет.

Кепіл берушіге жеке меншік құқығымен немесе жер пайдалану құқығымен тиесілі жер учаскесі кепіл нысанасы болуы мүмкін. Жеке меншік құқығында немесе уақытша өтеулі ұзақ мерзімді жер пайдалану құқығында жер учаскелері бар жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғалар кепіл берушілер бола алады. Бөлінетін жер учаскесінде орналасқан үйді (құрылысты, ғимаратты) кепілге салу үй (құрылыс, ғимарат) орналасқан және оған қызмет көрсету үшін қажетті бөлінетін жер учаскесінің бір бөлігі немесе бөлінетін жер учаскесінің бір бөлігіне жер пайдалану құқығы бір мезгілде кепілге берілетінін білдіреді. Бөлінбейтін жер учаскесінде орналасқан үйді (құрылысты, ғимаратты) кепілге салу сонымен бір мезгілде бүкіл жер учаскесінің немесе бүкіл жер учаскесіне жер пайдалану құқығының кепілге берілетінін білдіреді. Жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын кепілге салу жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу үшін белгіленген тәртіппен мемлекеттік тіркелуге жатады.

Ортақ меншікті құрайтын мүлік барлық меншік иелерінің келісімімен ғана кепілге берілуі мүмкін. Ортақ мүліктегі үлеске құқық кепілдің дербес нысанасы болуы мүмкін.

Шартта кепіл ұстаушыға оның иелігіне берілген кепілге салынған мүлікті сақтандыру міндеті жүктелуі мүмкін. Кепіл берушінің пайдалануында қалатын кепілге салынған мүлікті сақтандыру соңғысына жүктеледі. Жылжымайтын мүлік кепілі жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеуді жүзеге асыратын органның мемлекеттік тіркеуіне жатады.

Кепіл нысанасының өзгеруі, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген жағдайларда басқа да өзгерістер тіркелуге жатады. Міндетті тіркеуге жатпайтын кепілдің өзгеруі қатысушылардың қалауы бойынша тіркелуі мүмкін. Кепіл нысанасына өндіріп алуды қолдану тәртібі

Кепіл ұстаушының талабын кепілге салынған мүлік құнынан қанағаттандыру, егер осы Кодексте және өзге де заң актілерінде немесе шартта өзгеше белгіленбесе, сот тәртібімен жүргізіледі.

Кепіл туралы шартта, заң актілерінде көзделген жағдайларда кепіл ұстаушы кепілдегі

мүлікті соттан тыс тәртіппен сауда-саттық (аукцион) өткізу арқылы дербес өткізуге құқылы.

Кепілдік және кепілдік.Кепілдікке байланысты кепілдік беруші басқа адамның (борышкердің) кредиторы алдында, заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, осы адамның міндеттемесін орындау үшін борышкермен толық немесе ішінара ортақтасып жауап беруге міндеттенеді.

Кепіл болушылыққа байланысты кепіл болушы басқа тұлғаның (борышкердің) кредиторы алдында осы адамның міндеттемесін орындау үшін толық немесе ішінара субсидиарлық жауап беруге міндеттенеді.

Кепілдік немесе кепілгерлік шарттары жазбаша нысанда жасалуға тиіс. Жазбаша нысанды сақтамау кепілдік немесе кепілгерлік шартының маңызсыздығына әкеп соғады.

Кепілгер Мен кепіл болушының жауапкершілігі

Егер Кепілдік шартында өзгеше белгіленбесе, кепілдік беруші кредитор алдында тұрақсыздық айыбын, сыйақыны (мүддені) төледі, борышты өндіріп алу жөніндегі сот шығындарын және кредитордың міндеттемені орындамауынан немесе тиісінше орындамауынан туындаған басқа да залалдарын қоса алғанда, борышкер сияқты көлемде жауап береді.

Егер кепілгерлік шарттарында өзгеше көзделмесе, кепілгер кредитор алдында кепілгерлікте көрсетілген сома шегінде жауапты болады. Субсидиарлық жауаптылықта болатын кепілгерге талаптар қойылғанға дейін кредит беруші бұл талапты борышкердің қанағаттандыруына, атап айтқанда, қарсы талапты есепке алу және борышкердің мүлкіне белгіленген тәртіппен өндіріп алуды қолдану арқылы ақылға қонымды шаралар қолдануға тиіс.

Кепілпұл. Уағдаласушы Тараптардың бірі шарт бойынша одан төленетін төлемдер есебінен екінші Тарапқа және шарт жасасуды және оны орындауды не өзге де міндеттемені орындауды қамтамасыз ету үшін беретін ақша сомасы кепілпұл деп танылады.Кепілпұл туралы келісім кепілпұл сомасына қарамастан жазбаша нысанда жасалуға тиіс. Жазбаша нысанды сақтамау кепілпұл туралы келісімнің маңызсыздығына алып келеді.Міндеттеме тараптардың келісімі бойынша оны орындау басталғанға дейін не олардың кінәсіз орындаудың мүмкін болмауы салдарынан тоқтатылған кезде кепілхат қайтарылуға тиіс.

Егер міндеттемені орындамағаны үшін кепілпұл берген тарап жауапты болса, ол екінші тарапта қалады, ал егер кепілпұл алған тарап жауапты болса, ол екінші Тарапқа кепілпұлдың екі еселенген сомасын төлеуге міндетті. Бұдан басқа, міндеттемені орындамағаны үшін жауапты тарап шартта өзгеше көзделмегендіктен, кепілақы сомасын ескере отырып, екінші Тарапқа залалды өтеуге міндетті.

Ұстап қалу.Борышкерге не борышкер көрсеткен адамға берілуге жататын зат бар Кредитор борышкер осы затқа ақы төлеу немесе кредиторға онымен байланысты шығындармен басқа да шығындарды өтеу жөніндегі міндеттемені мерзімінде орындамаған жағдайда, тиісті міндеттеме орындалғанға дейін оны ұстап қалуға құқылы.

Затты ұстап қалу, затты төлеуге немесе оған жұмсалған шығындарды және басқа да шығындарды өтеуге байланысты болмаса да, тараптары кәсіпкер ретінде әрекет ететін міндеттемелерден туындайтын талаптарды да қамтамасыз етуі мүмкін.

Кепілдік жарна.Сауда-саттық немесе өзге де міндеттемені орындау кезінде шарт жасасу жөніндегі міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету үшін кепілдік жарнаны төлеуші кепілдік жарнаны алушыға беретін ақша сомасы кепілдік жарна деп танылады.

Кепілдік жарнаны төлеу жөніндегі міндеттеме заңнамалық актілерде көзделген жағдайларда туындайды. Кепілдік жарнаны төлеу жөніндегі міндеттеме тараптардың келісіміне байланысты да туындайды.Кепілдік жарнамен қамтамасыз етілген міндеттеме төлеушінің кінәсінен орындалмаған кезде кепілдік жарна екінші тарапта қалады.

Кепілдік жарнамен қамтамасыз етілген міндеттеме кепілдік жарнаны алушының кінәсінен орындалмаған не тараптардың келісімі бойынша немесе олардың кінәсіз

орындаудың мүмкін болмауы салдарынан осы міндеттеме тоқтатылған кезде кепілдік жарна қайтарылуға жатады.

Айып төлеу. Борышқор міндеттемені орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайда, атап айтқанда, орындау мерзімін өткізіп алған жағдайда кредиторға төлеуге міндетті, заңдарда немесе шартта айқындалған ақша сомасы тұрақсыздық айыбы (айыппұл, өсімпұл) деп танылады. Азаматтық-құқықтық шарттық міндеттемелерде айыппұл міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етудің ең көп қолданылатын әдісі болып табылады. Бұл ретте тұрақсыздық айыбын төлеу туралы талап шығындарды өтеуден гөрі жиі қойылады. Тұрақсыздық айыбын төлеу туралы талап бойынша кредитор өзіне келтірілген залалдарды дәлелдеуге міндетті емес.

Тұрақсыздық айыбы туралы келісім негізгі міндеттеменің нысанына қарамастан, жазбаша нысанда жасалуға тиіс. Жазбаша нысанды сақтамау тұрақсыздық айыбы туралы келісімнің маңызсыздығына әкеп соғады.

Міндеттемені тоқтатудың басты жолы-орындау. Тек тиісті орындау міндеттемені тоқтатады. Міндеттеменің шарттарына сәйкес қатаң түрде орындалған орындау, өздеріңізге белгілі, тиісінше орындалғаны танылады.

Әдетте, кредитор орындауды қабылдай отырып, борышкерге орындауды алғаны туралы құжатты толық немесе ішінара беруге міндетті. Мұндай құжат түбіртек, қабылдау-беру актісі, жарғылық капиталға салым салу туралы куәлік және т.б. болуы мүмкін. Бұл жағдайда борышкер орындау мерзімін өткізіп алғаны үшін жауап бермейді және келтірілген залалдың орнын толтыруды талап етуге құқылы.

Арнайы ережелер көбінесе несие берушіге Қарыз құжатын, яғни оның міндеттемені орындауды талап ету құқығының жазбаша дәлелін беруді қарастырады. Мұндай құжат қолхат, кепіл куәлігі, вексель және т.б. болуы мүмкін. Міндеттеме бас тарту арқылы да тоқтатылады. Міндеттемені тоқтатудың бұл әдісі алғаш рет Азаматтық кодекске енгізілді. Бас тартудың мәні борышкерге кредитордың келісімімен бастапқы орындау мәнін басқасына ауыстыру мүмкіндігін беру болып табылады. Алайда, шегіністі жаңашылдықпен (міндеттеменің бір түрін екіншісіне ауыстыру) араластыруға болмайды, өйткені шегініс міндеттемені толық тоқтатуды (алмастыруды емес) білдіреді. АҚ-нің 354-бабының 3-тармағында заттай міндеттеменің орындалуын шегіністі төлеумен ауыстыру мүмкіндігі айтылады.

Есепке жатқызу. (АҚ 370 бабы). Міндеттемелерді есепке алу кезінде олардың мөлшері тең болған жағдайда тоқтатылады. Егер бір міндеттеменің сомасы басқа міндеттеменің сомасынан асып кетсе, аз міндеттеме толық, ал көп міндеттеме - нақ сол бөлігінде өтеледі. Есепке жатқызу үшін үш шартты сақтау қажет:

1) есепке жатқызуға қойылатын талаптар қарсы болуы тиіс, яғни екі тұлға бір мезгілде кредиторлар мен борышкерлердің екі міндеттемелері бойынша бір - біріне қатысты болуы тиіс («картель» - «Транссистема» мысалы);

2) талаптар біртекті болуы тиіс. Іс жүзінде сынақ әдетте ақшалай төлемдер бойынша талаптарға қатысты жүргізіледі. Егер заттарды есепке алу туралы мәселе туындаса, бұл бірдей сападағы бірдей жалпы заттар болуы керек (астық, картоп, картоп және т. б.);

3) екі талап бойынша да орындау мерзімі келуі керек (мысалы, қарызға ақша берілген екі айлық мерзім аяқталды) немесе ол мүлдем орнатылмаған (ақшаны қайтару мерзімін анықтамай қарызға берген) немесе талап ету сәтімен анықталады (ақша бірінші талап бойынша қайтару шартымен қарызға беріледі).

Жалпы ереже бойынша сынақ бір жақты мәміле болып табылады, сондықтан сынақ кезінде екінші Тараптың келісімі талап етілмейді. Есепке жатқызу туралы өтініш жеткілікті.

370-баптың 2-тармағында есепке алуға жол берілмейтін: өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу туралы, алименттерді өндіріп алу туралы, өмір бойы асырау туралы, ескіру мерзімі өткен талаптар бойынша (егер Тараптардың бірі осы мерзімді қолдану туралы

мәлімдесе) талаптар айтылады. Қарама-қарсы біртекті талаптарды есепке алуға жол берілмейтін өзге де жағдайлар бар (жалақы, әлеуметтік сақтандыру және зейнетақымен қамсыздандыру бойынша төлемдер және т.б.).

Борышкер мен кредитордың бір адамға сәйкес келуі (АК 371-Б.).

Азаматтар арасындағы қатынастарда міндеттеме мүлік борышкерден кредиторға мұрагерлік бойынша өткен кезде борышкер мен кредитордың бір тұлғадағы сәйкестігімен және керісінше, заңды тұлғалар арасындағы қатынастарда - олар бірігу немесе қосылу жолымен қайта ұйымдастырылған жағдайда тоқтатылады. Алайда, егер міндеттеме кредитордың немесе борышкердің (жеке тұлғаның) жеке басымен тығыз байланысты болса, ол мұрагерлік бойынша өтпейді және адамның қайтыс болуымен бірге тоқтатылады (АК-нің 376-бабы). Азаматтардың жеке, мұрагерлік емес міндеттемелері баптың 2- тармағында аталған. 1040 АК: А) өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу құқығы; б) алименттік міндеттемелер; в) зейнетақы төлемдері, жәрдемақылар және басқа да еңбек және әлеуметтік төлемдер; г) мүліктік емес жеке мүліктік емес құқықтар; д) заңды тұлғаларға мүшелік құқығы (сынға алу).

Егер борышкер мен кредитордың бір тұлғада сәйкес келуіне себеп болған мән- жайлар жойылса, бұрын болған міндеттеме азаматтар арасындағы қатынастарда ғана қалпына келтіріледі. Мысалы, борышкер қайтыс болды деп жарияланған кредитордың мүлкін мұра етеді және ол іс жүзінде тірі қалды. Бұрын біріктірілген заңды тұлғаларды бөлу кезінде бұрынғы міндеттеме қалпына келтірілмейді, бұрынғы міндеттердің тағдыры бөлу балансы бойынша қайтадан анықталады.

Тараптардың міндеттемені тоқтату туралы келісімі. Тараптардың міндеттемелерді тоқтату туралы кез - келген келісімі-бұл екі жақты мәміле (келісім). Сондықтан оған Азаматтық кодекстің 4-тарауының барлық ережелері қолданылады. Міндеттемені тоқтату туралы келісімнің үш негізгі нысаны бар:

- 1) жаңалық (АК 372-Б.);
- 2) борышты кешіру (АК 373-Б.);
- 3) татуласу келісімі.

Жаңашылдық-бұл бір міндеттемені басқа адамдарға ауыстыру туралы келісім. Мысалы, сатып алу-сату шарты бойынша ақша төлеу міндеттемесі сол тұлғалар арасындағы Қарыз міндеттемесімен новация арқылы ауыстырылуы мүмкін. Бұл ретте, біріншіден, бұрынғы негізгі міндеттемемен бірге барлық қосымша міндеттемелер тоқтатылады (АК 373-бабының 3-тармағы), екіншіден, жаңа міндеттеме туралы нормалар (біздің жағдайда, қарыз шарты туралы) күшіне енеді. Жаңа міндеттеме бойынша талап қою мерзімі новация шартын жасасу сәтінен басталады. Ауыстырылатын міндеттеме жарамды болуы керек, өйткені оның жарамсыздығы жаңаның жарамсыздығына әкеледі.

Жаңашылдықты міндеттемедегі орындауды ауыстырудан және міндеттемедегі жекелеген шарттардың өзгеруінен (сатылған затты басқа затпен ауыстыру туралы, орындалу мерзімі мен орны, төлем тәртібі және т.б.) ажырату керек. Бұл жағдайда біз тек орындауды өзгерту туралы айтып отырмыз. Өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу жөніндегі міндеттемелер мен алименттік міндеттемелер ауыстырыла алмайды.

Қарызды кешіру - Азаматтық кодекс үшін міндеттемені тоқтатудың жаңа негізі. Ол қарама-қарсы қанағаттануды білдірмейтіндігімен ерекшеленеді, әйтпесе біз тек жаңалық туралы сөйлесуіміз мүмкін. Қарызды кешіру несие берушінің борышкерді мүліктік міндеттен босатуы түрінде көрінеді. Қарызды кешіру-бұл біржақты келісім. Азаматтық әдебиеттерде қарызды кешіру - сыйға тарту шартының бір түрі деген пікір айтылады.[1] кредитордың қарызды кешіруі оны борышкерге қарсы міндеттерін орындаудан босатпайды.

Үшінші тұлғалардың құқықтарын бұзумен байланысты қарызды кешіруге жол берілмейді, мысалы, заңды тұлға таратылған (банкрот болған) кезде қарызды кешіру. Мұндай іс-әрекет бір кредитордың (таратылатын ұйымның) талаптарын басқалардың мүдделеріне

нұқсан келтіре отырып, жосықсыз қанағаттандыру болып табылады.

Орындау мүмкін еместігі кездейсоқ және кінәлі. Кездейсоқ жағдайда міндеттеме тоқтатылады, кінәлі болған жағдайда-өзгереді, яғни бастапқы міндеттеменің орындалуы орындалмаудан келтірілген залалды өтеу міндетімен ауыстырылады. Мысалы. Астық дайындаушы-жеткізуші егіннің нашар болуы себебінен астықты жинап, сатып алушыға сата алмады. Мұнда міндеттемені орындаудың кездейсоқ мүмкін еместігі орын алғандықтан, өнім беруші астықтан алынған ақшаны қайтаруға ғана міндетті (әрбір тарап орындалғанды қайтаруды талап етуге құқылы - АК 374-бабының 2-бөлігі, сондай-ақ АК 361-бабы). Егер жеткізуші астық жинаса, бірақ оны сатып алушыға уақытында жібермесе және астық нашарласа, ол жеткізілім міндеттемесін тиісті түрде орындай алмағаны үшін кінәлі болып саналады және алынған ақшаны қайтарумен қатар, сатып алушының қалған шығындарын өтейді.

Міндеттеме заңды тұлғаның (борышкердің немесе кредитордың) таратылуы тоқтатылады. Ерекшелік ретінде заңдарда таратылатын заңды тұлғаның міндеттерін жаңадан құрылатын ұйымға жүктеу көзделуі мүмкін.

Міндеттемені орындауға кедергі келтіретін нормативтік құқықтық акт шығарылған жағдайда, орындаудың заңдық (кездейсоқ емес) мүмкін еместігі орын алады. Бұл заңды мүмкін еместігі форс-мажорлық жағдайлардың әрекетіне жатады және Азаматтық кодекстің 374-бабының ережелеріне бағынады.

Нормативтік құқықтық акт жарамсыз деп танылған жағдайда жалпы ереже бойынша міндеттеме қалпына келтіріледі. Жәбірленуші тарап өзіне келтірілген залалдың өтелуін талап етуге құқылы.

Әдебиеттер: Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүтінген күні 06.05.2023)
2. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
3. Басин Ю.Г. Сделки: Учебное пособие. Изд.2-е, исправл. и доп.-Алматы:ВШП «Әділет», 1999.- 158 с.
4. Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 23 желтоқсандағы N 2723 Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002723>
5. Жылжымалы мүлік кепілін тіркеу туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 маусымдағы N 254 Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000254>.

13- дәріс. Шарт институты.

Түйін сөздер: шарт, оферта, акцент, тараптар, баға, ереже, жарамсыздық.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Азаматтық-құқықтық шарт ұғымы
2. Шарттардың жіктелуі
3. Шарт жасасу
4. Шартты өзгерту және бұзу

Дәріс тезистері.

Азаматтық-құқықтық шарт шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы қатынастардың пайда болуының ең көп тараған негізі болып табылады. Сатып алу-сату, айырбастау, сыйға тарту, жалдау, тасымалдау, мердігерлік, мүліктік жалдау қатынастары көптеген басқа адамдар келісімшартқа негізделген. Шаруашылық саласында шарт арқылы субъектілердің мүліктік мүдделері іске асырылады. Шарттан міндеттеме туындайды-

азаматтық-құқықтық қатынас, оған сәйкес бір тарап (кредитор) мүлікті беруді (ҰБТ-ның жұмыстарын, қызметтерін орындауды) талап етуге құқылы, ал екінші тарап (борышкер) талап етілгенді орындауға міндетті.

Шарт-бұл азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына бағытталған екі немесе одан да көп тараптардың келісімі.

Шарт мәміленің бір түрі болып табылады, сондықтан заңды заңды маңызды әрекет ретінде анықталады, егер тараптардың әрекеттері заңсыз деп танылса, онда мұндай шарт жарамсыз деп танылуы мүмкін.

Негізінен шарттарды екі тарап жасайды, яғни белгілі бір құқықтық салдарлардың туындауы үшін екі тараптың еркі қажет және жеткілікті (сатып алу-сату, мүліктік жалдау, сыйға тарту, қарыз шартында).

Алайда, мысалдар мен көпжақты шарттар бар-бұл құқықтары мен міндеттері бар екіден көп тарап қатысатын шарттар, олардың әрқайсысының келісілген еркіне байланысты құқықтық салдарлардың болуы немесе болмауы. Бірлескен қызмет туралы шарттар, құрылтай шарттары көпжақты шарттар болып табылады. Олар үш немесе одан да көп жағынан тұрады.

Тараптар заңда көзделген де, көзделмеген де шарт жасаса алады. Тараптар заңда көзделген әртүрлі шарттардың элементтерін қамтитын аралас шарт – келісім жасаса алады. Аралас шарт бойынша тараптардың қатынастарына, егер тараптардың келісімінен немесе аралас Шарттың мәнінен өзгеше туындамаса, элементтері аралас шартта қамтылған шарттар туралы заңнама тиісті бөліктерінде қолданылады.

Шарттың талаптары тиісті шарттың мазмұны заңнамада белгіленген жағдайларды қоспағанда, тараптардың қалауы бойынша айқындалады. Егер шарттың талабы Заң нормасында көзделсе және заңға сәйкес мұндай шарт, егер тараптардың келісімінде өзгеше (диспозитивті норма) белгіленбесе, онда тараптар өз келісімімен оны қолдануды алып тастай алады не нормада көзделген заңнан өзгеше шартты шартқа енгізе алады.

Тараптардың мұндай келісімі болмаған кезде шарттың талабы заңның диспозитивті нормасымен айқындалған деп есептеледі. Сондай-ақ, егер шарттың талабын тараптар немесе заңның диспозитивті нормасы анықтамаса, тиісті шарттар тараптардың қарым-қатынастарына қолданылатын іскерлік айналым әдет-ғұрыптарымен анықталуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн.

Бұл ретте кез келген шарт елеулі шарттарды қамтуы тиіс. Шарт тараптар барлық маңызды шарттар бойынша келісімге тиісті нысанда келген сәттен бастап жасалған болып есептеледі.

Шарттың мәні туралы шарттар, осы түрдегі шарттар үшін маңызды деп танылған немесе қажетті шарттар, сондай-ақ тараптардың бірінің өтініші бойынша келісімге қол жеткізуге тиісті барлық шарттар маңызды деп танылады (ҚР АҚ 393-бабының 1-тармағы). Шарт тараптар үшін заңдарда белгіленген міндетті ережелерге - оны жасасу сәтінде қолданылатын императивті нормаларға сәйкес келуге тиіс. Заңның бұл нормаларын тараптардың келісімімен өзгерту мүмкін емес.

Егер шарт жасалғаннан кейін заңмен тараптар үшін міндетті ережелер шарт жасасу кезінде қолданылғандардан өзгеше белгіленсе, жасалған шарттың талаптары оның күші бұрын жасалған шарттардан (Заңның кері күші) туындаған қатынастарға қолданылатыны заңнамада белгіленген жағдайларды қоспағанда, күшін сақтайды (яғни заңның кері күші болмайды).

Шарт мәміле болғандықтан және тараптардың ерік – жігерінің көрінісі болғандықтан, тараптардың келісім-шарт бойынша еркі белгілі бір нысанда көрсетілуі керек.

Шарттың нысаны-тараптардың ерік-жігерін сыртқа білдіру тәсілі. Тек ерік-жігерді заңды түрде бағалауға болады. Естеріңізге сала кетейік, келісім-шарт нысаны мәміле ретінде ауызша және жазбаша болуы мүмкін. Ауызша нысанда, егер заңнамада өзгеше белгіленбесе, бір мезгілде жасалатын және орындалатын шарттар жасалады (яғни мәміле жасалған кезде

дереу орындалады).

Шарт нысанына қойылатын талаптар белгілі бір түрдегі шарт үшін арнайы нормалармен бекітілуі мүмкін. Мысалы, комиссия шарты жазбаша түрде жасалуы керек. Егер қандай да бір нақты шарттың нысанына қатысты осындай талаптар (арнайы нормалар) болмаса, онда мәміле нысанына жалпы талаптар қолданылады (ҚР АҚ 151-154-баптары).

Шарттардың жіктелуі практикалық маңызға ие. Тараптардың мүдделерін қорғау жөніндегі іс-әрекеттер шарттың түрін дұрыс анықтауға байланысты. Шарттар жасасу (күшіне ену) сәтінің критерийі бойынша нақты және консенсуалды ажыратады.

Консенсус шартын жасасу үшін тараптардың барлық маңызды шарттар бойынша келісімге қол жеткізуі қажет және жеткілікті. Келісім шарттарының мысалы ретінде Тараптардың құқықтары мен міндеттері шарт талаптары бойынша тараптар арасында келісім болған кезде туындайтын жеткізу шарты болуы мүмкін.

Нақты шартты жасасу үшін тараптар арасында бір келісім жеткіліксіз, мүлікті беру немесе шартты ішінара орындау қажет.

Әдетте, шарттың тұжырымдамасы бойынша нақты немесе консенсуалды шартты анықтауға болады.

Шарттар да өтеулі және өтеусіз. Тарап өз міндеттерін орындағаны үшін ақы немесе өзге де қарсы ұсыным алуға тиіс шарт өтеулі болып табылады. Өтеусіз шарт-бір тарап басқатарапқа одан төлем алмай немесе басқа қарсы ұсынбай бір нәрсе беруге міндеттенетін келісім. Жалпы ереже бойынша, егер заңнан, шарттың мазмұнынан немесе мәнінен өзгешетуындамаса, шарт өтеулі деп болжанады.

Тараптар арасында құқықтар мен міндеттерді бөлу туралы шарттар да болуы мүмкін біржақты міндетті және өзара (екі жақты міндетті).

Шарттардың көпшілігі өзара, яғни құқықтар мен міндеттер екі жақта да жатыр. Сонымен, сатып алу-сату шартында сатушы тарап сатылған тауарды беруге міндетті және оның төлемін талап етуге құқылы, ал сатып алушы тарап тауарды беруді талап етуге құқылы және оны қабылдауға және төлеуге міндетті. Сатушының да, сатып алушының да құқықтары мен міндеттері бар, сондықтан екі жақты міндеттеме. Сыйға тарту шарты біржақты міндеттеме болып табылады. Дарынның ешқандай міндеті жоқ, тек сыйлықты қабылдауға немесе қабылдамауға құқығы бар.

Мазмұны бойынша шарттар топтарға бөлінеді. Мысалы, мүлікті беру шарттары, Жұмыс, қызмет көрсету шарттары және т. б.

Шарттың талаптарын анықтау тәртібі бойынша шарттар негізгі және үлгілік болып табылады. Үлгілік шарттар-бұл шарттары заңмен бекітілген және осы шартқа қол қоятын тараптар үшін міндетті болып табылатын шарттар ғана.

Егер шарттың талаптары заңмен бекітілмесе, шарт үлгі болып табылады деп айтуға болмайды. Үлгі - оны жасасу кезінде белгіленген нормативтік шарттарды міндетті пайдалануды білдіреді. Демек, үлгілік шарттар санатына шарттарын заңгерлер, практиктер әзірлеген және жинақтарда жарияланған заңмен бекітілмеген шарттар кірмейді, оларды шарттың үлгі шарттары деп дұрыс атайды.

Экономикалық айналымда шарттың шамамен шарттарын қолдану өте ыңғайлы (олар күнделікті өмірде типтік деп те аталады). ҚР АҚ 388-бабына сәйкес шартта оның жекелеген талаптары тиісті түрдегі шарттар үшін әзірленген және баспасөзде жарияланған үлгі шарттармен айқындалатыны көзделуі мүмкін.

Шарттар белгілі бір жалпы ережелер бойынша жасалады. Шарт тараптар арасында нақты жағдайларда талап етілетін нысанда оның барлық елеулі шарттары бойынша келісімге қол жеткізілген кезде жасалған болып есептеледі. Шарттың мәні туралы шарттар, осы түрдегі шарттар үшін маңызды деп танылған немесе қажет болатын шарттар, сондай-ақ Тараптардың бірінің өтініші бойынша келісімге қол жеткізуге тиісті барлық шарттар маңызды болып

табылады.

Бір немесе бірнеше нақты тұлғаларға жасалған шарт жасасу туралы ұсыныс, егер ол ұсыныс жасаған адамның ұсыныс жіберілгендерге оның шарттары қабылданған жағдайда өзін байланысты шарт деп санау ниетін жеткілікті түрде айқын білдірсе, ұсыныс деп аталады.

Белгісіз адамдар тобына бағытталған ұсыныстар, егер сөйлемде басқаша нақты көрсетілмесе, ұсыныс жасауға шақыру ретінде қарастырылады (мысалы, жарнама). Бұл ретте, егер бұл ұсыныс оференттің негізгі қызмет түріне байланысты жасалса, Елеулі шарттарды қамтыса және белгісіз тұлғалар тобына жолданса, оферта жария болуы мүмкін. Бұл жерде оферт жауап ретінде үнсіздік қабылдау емес екенін есте ұстаған жөн. Алайда, егер бұл туралы заңнамалық актіде тікелей көрсетілсе немесе бұл іскерлік айналым әдетінен немесе тараптардың бұрынғы іскерлік қатынастарынан туындаса, үнсіздік ұсыныс ретінде қарастырылуы мүмкін. Егер өзгеше көзделмесе, шартты орындау бойынша іс-әрекеттер жасау (орындауға тапсырысты қабылдау, тауарларды тиіп-жөнелту және т. б.) акцепт деп танылуы мүмкін заңнамада немесе ұсыныста көрсетілмеген.

Шарт жасасу тәртібі де берілген оферта түріне байланысты болады. Оферта жауап беру мерзімін көрсете отырып және жауап беру мерзімін көрсетпей болуы мүмкін.

Келісімшарт жасасу туралы кез-келген ұсыныс оферта күшіне ие бола бермейді. Заңда оферта мазмұнына қойылатын талаптар белгіленген. ҚР АҚ 395-бабына сәйкес оферта деп танылатын ұсыныс:

а) бір немесе бірнеше нақты адамдарға үндеу бар, яғни ұсыныс берушінің кімге жүгінетіні анық болуы керек. Ерекшелік-жария оферта (ҚР АҚ 395-бабының 5-тармағы).

Егер офертада нақты адресат (тұлғалар тобы) көрсетілмесе, онда мұндай өтініш оферта жасауға шақыру ретінде бағаланады (ҚР АҚ 395-бабының 4-тармағы);

б) жеткілікті түрде анықталған. Оферта құрамында болған кезде немесе оферта маңызды шарттарды анықтау тәртібін қамтыған кезде белгілі бір болып саналады, оны адресат балама түсіндірусіз қабылдайды;

в) адамның шарт жасасуға нақты ниетін білдіру, яғни ұсыныс жасаған адамның оны қабылдаған жағдайда өзін байланысты деп санау ниеті, яғни адресатқа шарт жасасу үшін оның бір мәнді келісімі жеткілікті деген бір мәнді қорытынды жасауға мүмкіндік беретін ұсыныс жасау қажет. Жоғарыда көрсетілген белгілердің кез келгені болмаған жағдайда, ұсыныс тек ұсынысқа шақыру (ұсыныс жасауға шақыру) ретінде қарастырылуы мүмкін.

Міндетті элементтерден басқа ұсыныста көрсету ұсынылады:

- адресаттың келісім беру мерзімі (акцепт).

- оферта қайтарылмайтын болып табылмайтыны туралы ережені қосу

Адресат оферта алған сәттен бастап заңмен мынадай міндетті ережелер айқындалған:

- адресат оферта алған сәттен бастап шарт жасасу туралы ұсыныс жіберген адам байланысты болып саналады. Бұл ретте, егер Офертаны кері қайтарып алу туралы хабарлама бұрын немесе Офертаның өзімен бір мезгілде келіп түссе, заң бойынша оферта алынбаған болып есептелетінін есте ұстаған жөн (абз. ҚР АҚ 395-бабының 2-тармағы).

- ұсыныс, жалпы ереже бойынша, оны қабылдау үшін белгіленген мерзім ішінде қайтарып алынбайды. Жалпы ереже бойынша, ұсыныс жіберген адам оны акцептке дейін кез келген уақытта қайтарып ала алады. Бірақ жалпы ережеден ерекшелік бар: егер ұсыныстың өзінде өзгеше айтылмаса немесе ұсыныстың мәнінен немесе ол жасалған жағдайдан туындамаса, ұсынысты оны қабылдау үшін белгіленген мерзім ішінде қайтарып алуға болмайды.

Тиісінше, оферта жіберетін заңды тұлғаның іс-әрекет еркіндігін қамтамасыз ету үшін оферта үлгілік нысанын әзірлеп, оған оны қайтарып алу құқығын белгілеу ұсынылады, яғни оферта үлгілік нысанында: акцепт үшін мерзім белгілеу; оферта қайтарып алынбайтыны туралы ескертуді қосу қажет.

Сонымен қатар, заң оферта жасалған шарттар (жағдайлар) өзгерген жағдайда оны кері қайтарып алу құқығын тікелей белгілейді (ҚР АҚ 395-бабының 3-тармағы). Мысалы, бұл тез бұзылатын затты сатып алу туралы ұсынысқа қатысты болуы мүмкін.

Егер ұсыныс алған Болашақ шарттың барлық шарттары қанағаттандырылса, олезінің жауабын – акцепт жібереді. Бұл келісім-шарт жасасудың келесі міндетті кезеңі, оныалу арқылы шарт жасалды деп саналады. Заң оферта жауабын акцепт ретінде тануға қатаң талаптар қояды:

- ол толық және сөзсіз болуы тиіс (ҚР АҚ 396-бабының 1-тармағы);

- егер заң актісінен, әдет-ғұрыптан немесе тараптардың бұрынғы қатынастарынан өзгеше туындамаса, үнсіздік акцепт болып табылмайды;

- офертада ұсынылғаннан өзге шарттарда шарт жасасуға келісім беру туралы жауап акцепт болып табылмайды. Мұндай жауап акцептен бас тарту және сонымен бірге жаңа ұсыныс ретінде танылады.

Акцепт нысанына заңмен талаптар белгіленбеген. Әдетте, бұл жағдайда акцепт оферта сияқты формада жасалады. Оферта алған-шарттың жобасы бірнеше тәсілдердің бірімен әрекет ете алады:

- акцепт (ескертусіз, толық біржақты келісім беріңіз), әдетте қол қою арқылы;

- келіспеушіліктер хаттамасын Жолдау. Бұл жағдайда Тараптар келіспеушіліктерді реттеу кезеңінен өтеді;

- елемеу – «үндемеу». Бұл жағдайда, әрине, шарт жасалған деп саналмайды. Алайда, шарт жасасу тарап үшін міндетті болып табылатын жағдайлар бар екенін есте ұстаған жөн. Офертаны (шарттың жобасын) алғаннан кейін тарап бұл жағдайда оны акцептеуге, ұсынылған шарттарды акцептеуден бас тартуға не контрагентке хаттама жіберуге міндетті келісім-шарт жобасына қатысты келіспеушіліктер, яғни кез-келген жағдайда өз еркіңізді елемеу емес, қандай да бір жолмен көрсету.

- шарт жасасуға келісетіндігін куәландыратын нақты іс-әрекеттер жасау (мысалы, тауардыжөнелту, төлем жасау).

Жалпы ереже бойынша акцепт алған сәттен бастап шарт жасалды деп есептеледі.

Алайда, келісімшарт жасалған күн акцепт алған күннен өзгеше анықталуы мүмкін. ҚР Азаматтық кодексінің 397-бабының нормаларымен шарт жасалды деп есептеледі:

- егер акцептті офертада көрсетілген мерзім шегінде офертаны жіберген адам алса (бұл офертада акцепт үшін мерзім болған жағдайда);

- егер акцептті оферта жіберген адам заңнамада белгіленген мерзім аяқталғанға дейін алса, ал егер бұл мерзім белгіленбесе – бұл үшін қалыпты қажетті уақыт ішінде (егер жазбаша оферта акцепт үшін мерзім болмаса, бұл ереже қолданылады);

- егер екінші тарап офертаны акцептеу туралы дереу мәлімдеген болса (бұл ереже офертаны қабылдау мерзімін көрсетпей ауызша жасалған жағдайда белгіленеді).

ҚР Азаматтық кодексінің 397-бабының нормаларымен шарт жасалды деп есептеледі:

- егер акцептті офертада көрсетілген мерзім шегінде офертаны жіберген адам алса (бұл офертада акцепт үшін мерзім болған жағдайда);

- егер акцептті оферта жіберген адам заңнамада белгіленген мерзім аяқталғанға дейіналса, ал егер бұл мерзім белгіленбесе – бұл үшін қалыпты қажетті уақыт ішінде (егер жазбаша оферта акцепт үшін мерзім болмаса, бұл ереже қолданылады);

- егер екінші тарап офертаны акцептеу туралы дереу мәлімдеген болса (бұл ереже Офертаны қабылдау мерзімін көрсетпей ауызша жасалған жағдайда белгіленеді).

Заң актілерінде тараптардың бірі үшін шарт жасасу міндетті болуы мүмкін, содан кейін ҚРАК 399-бабының ережелері қолданылады.

Жария шарт кәсіпкерлік саладағы шарттың талаптарын айқындау тәсілдерінің бірі болып табылады. Коммерциялық ұйым жасасқан және осындай ұйым өз қызметінің сипаты бойынша оған жүгінген әрбір адамға қатысты (бөлшек сауда, жалпы пайдаланымдағы көлікпен

тасымалдау, байланыс қызметтері, энергиямен жабдықтау, медициналық, қонақ үй қызметі және т. б.) жүзеге асыруға тиіс тауарларды сату, жұмыстарды орындау немесе қызметтер көрсету жөніндегі міндеттерін белгілейтін шарт жария шарт деп танылады.

Осылайша, шарттың талаптарын бір Тарап – өзінің негізгі қызмет түрі шеңберінде жасасуды ұсынатын коммерциялық ұйым әзірлейді. Бұл ретте ұсыныс белгіленбеген тұлғалар тобына жіберілді. коммерциялық ұйымның заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, біреуге шарт жасасудан бас тартуға немесе жария шарт жасасу кезінде бір адамға екіншісінен артықшылық беруге құқығы жоқ.

Жария шарттың талаптары заңнамада белгіленген жағдайларды қоспағанда, оны ұйыммен жасасатындардың барлығына бірдей белгіленеді. Яғни, шарт жасасқысы келетіндердің барлығы үшін-шарт талаптары тең болуы керек.

Қосылу шарты сияқты келісімшарт түрі бар. Ол шарттың талаптарын анықтау тәртібі ретінде де, шарт жасасу тәртібі ретінде де қарастырылады. Қосылу шарты деп шарттарын тараптардың бірі формулярларда немесе өзге де стандартты нысандарда айқындаған және екінші тарап ұсынылған шартқа тұтастай қосылу жолымен ғана қабылдауы мүмкін шарт танылады.

Іс жүзінде алдын-ала келісімдер де бар. Олар келісім-шарт жасасу ниетін білдіру сатысында тараптардың мүдделерін қорғаудың қосымша әдісі ретінде оларды жасасуға жүгінеді. Алдын ала шарт бойынша тараптар болашақта алдын ала шартта көзделген талаптармен мүлікті беру, жұмыстарды орындау немесе қызметтер көрсету туралы шарт (негізгі шарт) жасасуға міндеттенеді.

Алдын ала шарт жасасқан тарап өзі көздеген шартты жасасудан жалтарған жағдайларда, егер заңнамада немесе шартта өзгеше көзделмесе, ол басқа Тарапқа осыған байланысты келтірілген залалды өтеуге міндетті.

Алдын ала келісімшартпен қатар, іс жүзінде ниет туралы хаттама жиі кездеседі (іс жүзінде ниет туралы келісімшарт деп те аталуы мүмкін). Ниет туралы хаттама азаматтық-құқықтық шарт болып табылмайтынын және оны орындамау заңды салдарға әкеп соқпайтынын есте ұстаған жөн.

Шартты өзгерту және бұзу. Шарт тараптардың келісімі, олардың ерік-жігерін келісу болып табылады. Сондықтан, жалпы ереже бойынша шартты өзгерту және бұзу тараптардың келісімі бойынша мүмкін болады. Шартты біржақты өзгерту немесе бұзу заңсыз болып саналады, азаматтық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдану үшін негіз болып табылады. Алайда, заңнамада шартты біржақты өзгерту, бұзу жағдайлары көзделуі мүмкін.

Егер шарттың бір тарабы шартты өзгерткісі немесе бұзғысы келсе, ал екінші тарап болмаса, онда олардың дауы сотта шешілуі керек. Тараптардың бірінің талабы бойынша шартты екінші тарап елеулі түрде бұзған жағдайда, сот шешімі бойынша шарт өзгертілуі немесе бұзылуы мүмкін; заң актілерінде немесе шартта көзделген өзге де жағдайларда.

Шартты өзгерту мен бұзудың тәртібі мен салдары ҚР АҚ 402-404-баптарымен айқындалады. Келісімшартты бұзу заңмен анықталған келесі әдістердің бірімен мүмкін:

- тараптардың келісімі бойынша;
- сот шешімі бойынша;
- біржақты соттан тыс тәртіпте.

Әдетте, шарт талаптарында тараптар шартты бұзу шарттарын, бұзуды рәсімдеу тәртібі мен талаптарын көздейді. Егер мұндай жағдайлар болмаса, онда жалпы ережелер қолданылады.

Жалпы ережеге сәйкес шартты бұзу контрагенттің келісімін алу қажеттілігін білдіреді, яғни заң бойынша бұзудың негізгі әдісі-келісім жасау. Өзара келісім бойынша шарт тараптары кез келген уақытта Шартты бұзуға құқылы. Бұл ретте бұл жағдайда тараптардың келісімі мынаны білдіруі мүмкін:

- тараптар шартты өзара келісім бойынша немесе белгілі бір шарттар туындаған кезде

Тараптардың бірінің талабы бойынша немесе сөзсіз (орындаудан бас тарту)бұзуға болатындығы туралы шартта алдын ала көздеді және тіркеді;

- немесе шарттың өзінде бұзу мүмкіндігі белгіленбеген, бірақ тараптар өзара келісім бойынша оны бұзады.

Шартты сот тәртібімен бұзу екінші тараптың келісімі алынбаған кезде, тараптардыңбірі шартты айтарлықтай бұзған кезде ғана мүмкін болады.

Соттан тыс біржақты тәртіпте бұзу үшін сіздің жағдайыңыз заң актілерінде көзделген немесе шарттың өзінде көзделген жағдайлар мен шарттарға сәйкес келуі керек. Біржақты бас тартуға байланысты соттан тыс бұзу тәртібі ерекше жағдай болып табылады. Заңда шартты бұзудың сотқа дейінгі тәртібін міндетті түрде сақтау туралы талап белгіленген (ҚР АҚ 402-бабы). Шартты бұзу туралы бір тараптың екінші тарапқа міндетті түрде сотқа дейінгі өтініші талап етіледі. Шартты бұзу туралы дауды мүдделі тарап тараптар арасында осы мәселе бойынша келісімге қол жеткізілмеген немесе тарап екінші Тараптан тиісті ұсынысқа белгіленген мерзімде жауап алмаған жағдайда ғана сотқа бере алады. Заңда бұзуды рәсімдеудің жалпы ережесі белгіленген:

- шартты ол жасалған нысанда, яғни. жасалған тәртіппен бұзу керек. Басқаша айтқанда, жазбаша түрде жасалған шарт жазбаша түрде бұзылады, ал егер нотариуста жасалған болса, онда шартты бұзу нотариалды куәландыруға жатады, егер шарт тіркелген болса, сонымен қатар бұзуды тіркеу қажет.

Шартты бұзу туралы ұсыныс алған шарт тарапы оған ұсыныс алғаннан кейін заңда белгіленген 30 күннен кешіктірмей жауап беруі тиіс. Сөйлемде жауап берудің басқа мерзімі анықталуы мүмкін.

Егер шартты бұзудан бас тартылса не белгіленген мерзімде пошта жүрісі уақытын ескере отырып, жауап (үнсіздік) алынбаса, мүдделі тарап дауды соттың қарауына беруге құқылы.

Шартты өзгертуге келетін болсақ, оларды шартқа келесі жолмен енгізуге болады:

- шарттың талаптары (талаптары) редакциясының өзгеруі;
- шарттан шартты алып тастау;
- шартты жаңа талаппен (талаптармен)толықтыру;
- шартты ұзарту (оның қолданылу мерзімін өзгерту).

Шартты заңмен анықталған келесі әдістердің бірімен өзгертуге болады:

- тараптардың келісімі бойынша;
- сот шешімі бойынша;
- біржақты соттан тыс тәртіпте.

Шарттың өзінде, әдетте, шартқа өзгерістер енгізу шарттары, өзгерістерді ресімдеу тәртібі мен талаптары көзделеді. Егер мұндай жағдайлар болмаса, онда жалпы ережелер қолданылады.

Заң бойынша жалпы ереже: келісімшартты жасалған тәртіппен өзгерту керек. Басқаша айтқанда, жазбаша түрде жасалған шарт жазбаша түрде өзгертіледі, ал егер нотариуста жасалған болса, онда оның шарттары нотариуста да өзгертілуі керек, егер шарттіркелген болса, өзгерістерді тіркеу де қажет.

Сондай-ақ, жалпы ережеге сәйкес шартқа өзгерістер енгізу контрагенттің келісімін алу қажеттілігін болжайды, егер келісім алынбаса, онда дауды сот тәртібімен шешу мүмкіндігі. Шарттың талаптарын біржақты өзгерту шарттың өзінде, заңда көзделуі мүмкін ерекшелік болып табылады.

Шарттан біржақты бас тарту (шартты орындаудан біржақты бас тарту)жағдайлары заңмен белгіленген:

- шартқа негізделген міндеттемені орындау мүмкін болмаған кезде; белгіленген тәртіппен екінші тарап банкрот деп танылған кезде;

- шарт жасасқан мемлекеттік органның актісі өзгерген немесе күшін жойған кезде, сондай-ақ мерзімін көрсетпей шарт жасасқан кезде.

Шарттан біржақты бас тартудың негіздері және оның салдары тараптардың келісімінде де көзделуі мүмкін.

Біржақты бас тартудың біржақты тоқтатудан айырмашылығы, шартты бұзу немесе өзгерту үшін сотқа жүгінудің қажеті жоқ. Алайда, егер екінші тарап біржақты бас тартуды негізсіз деп санаса, ол соттан бас тартуға қарсы шығуы мүмкін.

Әдебиеттер: Арнайы:

- 1.Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
- 2.Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
- 3.Басин Ю.Г. Сделки: Учебное пособие. Изд.2-е, исправл. и доп.-Алматы:ВШП «Әділет», 1999.- 158 с.
- 4.Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 23 желтоқсандағы N 2723 Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002723>
- 5.Жылжымалы мүлік кепілін тіркеу туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 маусымдағы N 254 Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000254>.

14-дәріс. Шарттардың түрлерін топтастыру

Түйінді сөздер: консенсуалды шарт, нақты шарт, жария шарт, үшінші жақтардың пайдасына жасалатын шарттар.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Азаматтық-құқықтық шарттар түрлері, топтастырылуы
2. Қосылу шарттары
3. Ақылы, ақысыз шарттар
4. Жария шарттар.

Тезис. Шарттардың жіктелуі практикалық маңызға ие. Тараптардың мүдделерін қорғау жөніндегі іс-әрекеттер шарттың түрін дұрыс анықтауға байланысты. Шарттар жасасу (күшіне ену) сәтінің критерийі бойынша нақты және консенсуалды ажыратады. Консенсуалды шарттарды жасасу үшін тараптардың барлық маңызды шарттар бойынша келісімге қол жеткізуі қажет және жеткілікті. Келісім шарттарының мысалы ретінде тараптардың құқықтары мен міндеттері шарт талаптары бойынша тараптар арасында келісім болған кезде туындайтын жеткізу шарты болуы мүмкін. Нақты шартты жасасу үшін тараптар арасында бір келісім жеткіліксіз, мүлікті беру немесе шартты ішінара орындау қажет.

Әдетте, шарттың тұжырымдамасы бойынша нақты немесе консенсуалды шартты анықтауға болады.

Шарттар да өтеулі және өтеусіз. Тарап өз міндеттерін орындағаны үшін ақы немесе өзге де қарсы ұсыным алуға тиіс шарт өтеулі болып табылады. Өтеусіз шарт-бір тарап басқа тарапқа одан төлем алмай немесе басқа қарсы ұсынбай бір нәрсе беруге міндеттенетін келісім. Жалпы ереже бойынша, егер заңнан, шарттың мазмұнынан немесе мәнінен өзгеше туындамаса, шарт өтеулі деп болжанады.

Сондай-ақ тараптар арасында құқықтар мен міндеттерді бөлу жөніндегі шарттар біржақты міндетті және өзара (екі жақты міндетті) болуы мүмкін. Шарттардың көпшілігі өзара, яғни құқықтар мен міндеттер екі жақта да жатыр. Сонымен, сатып алу-сату шартында сатушы тарап сатылған тауарды беруге міндетті және оның төлемін талап етуге құқылы, ал сатып алушы тарап тауарды беруді талап етуге құқылы және оны қабылдауға және төлеуге міндетті.

Сатушының да, сатып алушының да құқықтары мен міндеттері бар, сондықтан екі жақты міндеттеме.

Сыйға тарту шарты біржақты міндеттеме болып табылады. Сыйға алушының ешқандай міндеті жоқ, тек сыйлықты қабылдауға немесе қабылдамауға құқығы бар.

Мазмұны бойынша шарттар топтарға бөлінеді. Мысалы, мүлікті беру шарттары, Жұмыс, қызмет көрсету шарттары және т. б.

Шарттың талаптарын анықтау тәртібі бойынша шарттар негізгі және үлгілік болып табылады. Үлгілік шарттар-бұл шарттары заңмен бекітілген және осы шартқа қол қоятын тараптар үшін міндетті болып табылатын шарттар ғана.

Егер шарттың талаптары заңмен бекітілмесе, шарт үлгі болып табылады деп айтуға болмайды. Үлгі - оны жасасу кезінде белгіленген нормативтік шарттарды міндетті пайдалануды білдіреді. Демек, үлгілік шарттар санатына шарттарын заңгерлер, практиктер әзірлеген және жинақтарда жарияланған заңмен бекітілмеген шарттар кірмейді, оларды шарттың үлгі шарттары деп дұрыс атайды.

Экономикалық айналымда шарттың шамамен шарттарын қолдану өте ыңғайлы (олар күнделікті өмірде типтік деп те аталады). ҚР АҚ 388-бабына сәйкес шартта оның жекелеген талаптары тиісті түрдегі шарттар үшін әзірленген және баспасөзде жарияланған үлгі шарттармен айқындалатыны көзделуі мүмкін.

Бақылау сұрақтары.

1. Азаматтық-құқықтық шарттардың түрлерін топтастыру негіздері
2. Жария шарттарды жасау тәртібі
3. Алдын-ала жасалатын шарттардың маңызы
4. Үшінші жақтар пайдасына жасалатын шарттар
5. Қосылу шарттары

Әдебиеттер: Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
2. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
3. Басин Ю.Г. Сделки: Учебное пособие. Изд.2-е, исправл. и доп.-Алматы:ВШП «Әділет», 1999.- 158 с.
4. Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 23 желтоқсандағы N 2723 Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002723>
5. Жылжымалы мүлік кепілін тіркеу туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 маусымдағы N 254 Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000254>.

15 проблемалық дәріс Азаматтық-құқықтық жауапкершілік.

Түйінді сөздер: Кінә, жауапкершілік, залал, заңи жауапкершілік, моралдық жауапкершілік, себепті байланыс.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Құқықтық жауапкершілік түсінігі.
2. Азаматтық құқықтық жауапкершілік түсінігі.
3. Азаматтық құқықтық жауапкершілік негіздері
4. Азаматтық құқықтық жауапкершілік түрлері

Тезис. Азаматтық-құқықтық жауапкершілік құқықтық жауапкершіліктің бір түрі болып табылады (азаматтық-құқықтық жауапкершіліктен басқа, қылмыстық, әкімшілік, материалдық жауапкершілік те бөлінеді).

Заңды жауапкершілік-бұл әлеуметтік жауапкершіліктің бір түрі. Әлеуметтік жауапкершілік қоғам тарапынан әлеуметтік коммуникацияны бұзатын субъектінің норманы бұзатын әрекеттеріне сыртқы теріс реакциямен сипатталады және жазалау принципін іске асыру арқылы жол берілмейтін мінез-құлыққа заңды (ақтайтын) әлеуметтік жауап болып табылады.

Әлеуметтік жауапкершілікті құқықтық емес (моральдық, саяси, корпоративтік және т.б.) және құқықтық жауапкершілікке бөлуге болады.

Құқықтық жауапкершілікті қоспағанда, әлеуметтік жауапкершіліктің барлық түрлері пассивті болып табылады, өйткені мұндай жағдайларда қоғамның теріс реакциясы құқық бұзушыға мәжбүрлеп әсер етуді білдірмейді. Құқықтық жауапкершілік, керісінше, құқық бұзушыға белсенді психикалық әсер етуді, соның ішінде мәжбүрлеп әсер етуді болжай отырып, белсенді болып табылады.

Заңды жауапкершілік оны әлеуметтік жауапкершіліктің басқа түрлерінен ажыратуға мүмкіндік беретін бірқатар нақты белгілерге ие:

- құқықтық нормаларға негізделеді, ресми түрде айқындалған және айқындыққа, нақтылыққа және жалпыға міндетті болуға ие;

- мемлекет кепілдік береді;

- мемлекеттік мәжбүрлеумен немесе мемлекеттік сендірумен қамтамасыз етіледі;

- оның салдары мемлекеттік мақұлдауға, көтермелеуге немесе соттауға және

жазалауға әкеп соғады;

- процессуалдық нысанда жүзеге асырылады;

- бірыңғай болып табылады, бірақ іске асырудың екі нысаны бар (ерікті және мемлекеттік-мәжбүрлеу).

Құқық теориясындағы заңды жауапкершілік әртүрлі жолдармен түсініледі. Ең көп таралған екі түсінік келесідей:

- құқықтық жауапкершілік-бұл құқық бұзушылықтың өзіне қолайсыз салдарларына ұшырау құқығының субъектісінің құқықтық нормаларда көзделген міндеті немесе жасалған құқық бұзушылық үшін мемлекеттік-билік сипатындағы белгілі бір айыруларға ұшырау міндеті;

- заңды жауапкершілік-кінәлілердің жеке (ұйымдастырушылық) немесе мүліктік сипаттағы айыру жазасына кесілуіне байланысты жасалған құқық бұзушылық үшін мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Кейбіреулер мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану дейді.

Шынымды айтсам, мен жауапкершілік ұғымының осы екі нұсқасында үлкен қайшылықты көрмеймін.

Жауапкершілік-бұл мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Екінші жағынан, жауапкершілік-бұл міндет, бұл қосымша міндеттеме. Сондықтан екі ұғым да маған дұрыс болып көрінеді.

Әдебиетте «міндеттеме», «жауапкершілік» және «жауапкершілік» ұғымдарының аражігін ажыратуға асыра назар аударылған сияқты. Ғалым В. А. Покутний субсидиарлық жауапкершілік туралы зерттеулерінің көп бөлігін осы ұғымдарды ажыратуға арнады. Және парадоксалды қорытындыға келді: «жауапкершілік міндеттеме де, міндет те емес, бұл толығымен тәуелсіз құқық институты, тек» жеке құқықтан тыс, міндеттеме мен міндеттен айырмашылығы» институт.

Бұл тұжырым дұрыс емес және ұғымдардың догматикалық қарама-қайшылығына негізделген.

Міндеттеме-борышкер мен несие беруші арасындағы азаматтық-құқықтық қатынас. Міндет-борышкердің субъективті міндеті, ол несие берушінің субъективті құқығымен бірге міндеттеменің мазмұнын құрайды. Сонымен бірге «борышкердің міндеттемесі» деген ұғымбар. Бұл ұғым «борышкердің міндеті» ұғымына тең.

Жауапкершілік-бұл міндеттеме, тек негізгі міндеттеме емес, сол борышкер меннесие беруші арасында туындайтын қосымша міндеттеме. Жауапкершілік борышкердің осы қосымша құқықтық қатынастағы міндеті болуы мүмкін-жауапкершілік міндеттемесі.

Құқықтың әртүрлі салаларында қолданылатын жауапкершілік шаралары біртұтас сипатқа, бірыңғай функциялар мен мазмұнға ие. Бұл жауапкершіліктің бірыңғай тұжырымдамасын жалпы құқықтық категория ретінде тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Құқықтық жауапкершілікті құқықтық жауапкершіліктің салалық институттары мен құқық саласы компоненттері болып табылатын бүкіл құқық жүйесінің арнайы құқық қорғау институты ретінде қарастыру туралы (негізінен Б.Т. Базылевтің) ұсынысы неғұрлым күрделі. Жауапкершілік институтын реттеудің мәні қоғамдық қатынастардың белгілі бір түрі (түрі) болып табылады, атап айтқанда құқық бұзушылықтардан туындайтын қауіпсіздік қатынастары (азаптау қатынастары).

Сонымен қатар, мұндай институттың бар екендігін дәлелдеудің жалғыз нақты мүмкіндігі-оны қолданыстағы салалық жүйеден басқа құқық жүйесінде орналасқан кешенді институт деп тану. Әдебиеттерде негізгі ішкі жүйелер реттеуші және қорғаушы болып табылатын құрылымның құқық жүйесінде болуы туралы пікір айтылды, бірақ бұл құрылым идеалды ретінде қарастырылады немесе негізгі құрылымға енгізіледі (кейіннен салаларға, кіші салаларға, институттарға бөлінеді) немесе материалдық және іс жүргізу құқығына сәйкес деп танылады.

Шамасы, қарастырылып отырған құрылым құқық жүйесінде нақты бар деген ой дұрыс. Алайда, оны қолданыстағы құқық салаларымен тікелей байланыстыру мүмкін емес, өйткені олар осы құрылымға сәйкес келмейді. Атап айтқанда, реттеуші және қорғау ішкі жүйелерін қамтитын салалар (азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық және т.б.) бар. Бұл құрылымның құқық салаларына бөлінуден басқа жазықтықта орналасуы дұрысырақ болып көрінеді, бірақ содан кейін бұл құқық жүйесіндегі тағы бір параллель, қосымша құрылым болады.

Негізгіге қосымша осындай параллель жүйені құрудың әдіснамалық негізі- құқықтағы құрылымдардың иерархиясы, құқық жүйесінің екі еселенуі (және мүмкін үш еселенуі) туралы ереже, ал жүйе құраушы фактор-барлық құқықтық қатынастарды реттеуші және құқық қорғау органдарына бөлу

Жауапкершілік институты құқық қорғау қатынастарын реттейтін нормалар жүйесінде ғана анықталуы мүмкін. Бұл жүйеде ол жедел санкциялармен немесе құқықты қорғаудың басқа құралдарымен үйлестірілуі керек.

Осы параллель жүйедегі құқықтық нормалар екі үлкен ішкі жүйеге бөлінуі керек: реттеуші нормалар және қорғау. Жауапкершілік институты құқық қорғау нормаларының кіші жүйесі институттарының біріне айналады. Жауапкершілік институттарында қылмыстық жауапкершілік, азаматтық-құқықтық, әкімшілік, тәртіптік және басқа да жауапкершілік түрлері туралы нормалар болады. Қазіргі кездегі негізгі құқық жүйесінде бұл нормалар тиісті құқық салаларының (азаматтық, әкімшілік, еңбек) институттарын құрайды, ал қылмыстық жауапкершілік туралы норма негізгі жүйеде дербес құқық саласын құрайды.

Алайда айтылған ережелер жалпы құқық теориясында өте даулы және тәуелсіз қосымша талдауды қажет етеді. Біз үшін жауапкершіліктің әртүрлі түрлері туралы нормалардың бірлігі жауапкершіліктің бірыңғай жалпы құқықтық институтын қалыптастыру туралы мәселені күн тәртібіне қойып отырғаны маңызды.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік ұғымын түсіну үшін оның азаматтық құқықтарды қорғау жүйесіндегі орнын және оның азаматтық-құқықтық санкциялармен байланысын анықтау қажет. Бұл мәселе заң әдебиетіндегі ең даулы мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен қатар, пікірлердің таралуы өте үлкен - санкциялар мен жауапкершілік құқықтарды қорғау түрлерімен танудан жауапкершілік түрімен қорғау шараларын тануға дейін.

«Санкция» және «жауапкершілік» ұғымдарының арақатынасы туралы да осындай

пікірлер бар.

Бірқатар авторлар бұл ұғымдарды осы құқық бұзушылық үшін жауапкершіліктің нысаны болып табылатын құқық бұзушылықтың осындай салдарын Санкциялар деп санауды ұсына отырып анықтайды. Басқалары жауапкершілік санкцияны қолдану деп санайды. Үшіншіден, жауапкершілік санкцияның нақты түрі болып табылады.

Бұл мәселені қарастыра отырып, ең алдымен «санкция» термині көп мағыналы екенін атап өткен жөн. Ол әртүрлі мағынада қолданылады: әлеуметтік нормаларды бекіту (санкциялау) және рұқсат (прокурордың қамауға алу немесе тінту үшін санкциясы); құқықтық норма элементінің немесе оларды бұзудың қолайсыз салдары туралы нұсқаулар тұжырымдалған шарттың атауы; өзі іс жүзінде пайда болған қолайсыз салдар. Сонымен қатар, іс жүзінде «санкция» термині көбінесе «тұрақсыздық айыбы» сөзімен, кейде «шығындармен» анықталады. Олар көбінесе «айыппұлдар» және «мүліктік санкциялар» туралы айтады. Сонымен қатар, «айыппұл санкциялары» термині әдетте тұрақсыздық айыбын (өсімпұл және айыппұл) білдіреді, ал «мүліктік санкциялар» термині айыппұл мензалалды өндіріп алуға келгенде қолданылады.

Әдебиетте «санкция» мен «жауапкершілік» ұғымдарының арақатынасы туралы кең таралған дау белгілі бір дәрежеде терминдер туралы дау болып табылады. Авторлар бірдей терминдерге әртүрлі мазмұнды енгізе отырып, «санкция» терминін осы терминді қолдануға болатын мағынада немесе басқа мағынада түсінеді. Сондықтан терминдерін біркелкі қолдану мәселені дұрыс шешуге ықпал етеді.

Шамасы, азаматтық құқықта «санкция» терминін жалпы теорияда қолданылатын мағынада, яғни оны бұзудың құқықтық салдарын көрсететін норма элементін белгілеу үшін және осы салдардың өзін көрсету үшін қолдану дұрыс болар еді.

Осыған сәйкес Азаматтық құқықтағы санкция норманың азаматтық құқықтар бұзылған жағдайда белгілейтін немесе рұқсат ететін құқықтық салдарын түсінуі керек.

«Санкция» және «жауапкершілік» ұғымдарының арақатынасына келетін болсақ, «жауапкершілік» санкцияның бір түрі ретінде қарастырылуы керек. Сондықтан, мен отыз жылдан астам уақыт бұрын айтқанымдай, азаматтық-құқықтық жауапкершілік шаралары ретінде жіктелуі мүмкін санкциялар мен мұндай санкциялар (бұрын орындалмаған міндетті мәжбүрлеп орындау, нақты орындауға шақыру, міндеттемені орындаудан бас тарту).

Санкциялардың бұл екінші түрі қазір жедел санкция деп аталады (берілген санкция, жедел сипаттағы шара (эсер ету)).

Жауапкершіліктен жедел санкциялардың айрықша белгілері мыналар болыптабылады:

- біріншіден, жауапкершілікті қолдану үшін кінә маңызды. Жауапкершілік кінә болған кезде пайда болады. Кінәсіз жауапкершілік жалпы ережеден ерекшелік ретінде қарастырылады. Жедел санкцияларды қолданған кезде кінәнің белгісі немқұрайлы болады. Кінә болмауы мүмкін, жедел Санкциялар кінәға қарамастан қолданылады, объективті негіздер жеткілікті: заңсыздық және себеп-салдарлық байланыс;

- екіншіден, жауапкершілік шаралары юрисдикциялық тәртіпте қолданылады; айыппұлды немесе залалды өндіріп алу үшін жәбірленуші тарап сотқа жүгінуі керек; тіпті айыппұлды ерікті түрде төлеу оны сот тәртібімен өндіріп алу мүмкіндігімен жүзеге асырылады. Жедел Санкциялар кейбір жағдайларда мемлекеттік мәжбүрлеуді қолдануды талап етеді (мысалы, міндеттерді заттай орындау). Бірақ жедел санкциялардың көптеген түрлерін уәкілетті тарап сотқа жүгінбей-ақ дербес қолданады (мысалы, шартты орындаудан бас тарту, қарсы міндеттемені орындамау, ұстап қалу). Бұл қызметте олар өзін-өзі қорғау ұғымына енеді. ҚР АҚ 9-бабының 3-тармағына сәйкес өзін-өзі қорғау тәртібімен жүзеге асырылатын шаралар қажетті қорғаныс және аса қажеттілік (нақты іс-әрекеттер) сияқты әрекеттерден және уәкілетті тұлға сотқа жүгінбей-ақ өз бетінше жүзеге асырған жедел санкциялардан (заңды іс-әрекеттер) тұратынын мойындауға болады;

- үшіншіден, жауапкершілік шаралары жасалған бұзушылық үшін жазалау, соттау сипатында болады, құқық бұзушыға жаза қолдануды, оны бұзғанға дейін бастапқы міндеттеменің мазмұнында болмаған қосымша міндеттеме жүктеуді көздейді. Жедел Санкциялар құқық бұзушының мүліктік саласын төмендетуге емес, уәкілетті тұлғаның мүліктік жағдайын қалпына келтіруге баса назар аударады; соңғысы бұзушыға қосымша міндеттеме жүктемейді, бірақ оған заңды түрде тиесілі нәрсені қайтаруға тырысады (міндеттемені орындау, мүлікті өзіне тиесілі төлемдер ретінде ұстау, тиісінше орындалмаған шарттан бас тарту және т.б.).

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік және жедел Санкциялар ұғымы туралы теориялық пікірталастарға терең еңбестен, олардың анықтамаларын ұсынуға болады.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілікті азаматтық құқықтарды бұзушы үшін мемлекеттік мәжбүрлеумен қамтамасыз етілген қосымша азаматтық-құқықтық міндеттеме немесе оған тиесілі азаматтық құқықтан айыру түріндегі қосымша қолайсыз салдарға әкеп соғатын азаматтық-құқықтық санкциялардың (азаматтық құқықтарды қорғау шаралары ретінде әрекет ететін) бір түрі ретінде анықтауға болады.

Жедел санкцияларды құқық бұзушының мүліктік саласын төмендетуге тікелей бағытталудың болмауымен, ықпал етудің ұйымдастырушылық сипатымен, кінәсіне қарамастан қолданумен, құқық бұзушылық фактісі үшін мемлекеттік мәжбүрлеуді уәкілетті адамның санкцияларды өз бетінше қолдануымен ұштастырумен сипатталатын азаматтық- құқықтық санкциялардың (азаматтық құқықтарды қорғау шаралары ретінде әрекет ететін) түрлерінің бірі ретінде анықтауға болады.

Құқықтық әдебиеттерде азаматтық-құқықтық жауапкершілік шаралары мен азаматтық құқықтарды қорғау шараларын ажырату қажет деген пікір кең таралған.

Бұл көзқарасты дұрыс деп тану мүмкін емес. Жауапкершілік шаралары мен жедел санкцияларды ажырату қажет. Азаматтық құқықтарды қорғау шарасы-бұл барлық қорғау әдістерін, соның ішінде жауапкершілік шаралары мен жедел санкцияларды қамтитын кеңірек ұғым.

Азаматтық құқықтарды қорғау-бұл заңға қол сұғылмаушылықты қамтамасыз етуге және бұзушылықтың салдарын жоюға бағытталған заңда көзделген барлық шараларды қамтитын ең кең ұғым.

Азаматтық құқықтарды қорғау құрамына азаматтық құқықтарды бұзу салдарын қамтитын азаматтық-құқықтық Санкциялар кіреді. Санкциялардан басқа, құқықты заңсыз бұзумен байланысты емес қорғау шаралары бар. Олар немесе құқық бұзушылықтың алдын алады (құқықты бұзу қаупінің жолын кесу (құқықты бұзу қаупінің жолын кесу) немесе заңды әрекеттерден қорғауға бағытталған (мысалы, құқықтарды тану қажеттілігі тек заңсыз әрекеттерден туындауы мүмкін; төтенше қажеттілік, әдетте, құқық бұзушылықпен байланысты емес).

Азаматтық-құқықтық Санкциялар мүліктік жауапкершілік шараларына және жедел санкцияларға бөлінеді.

Жауапкершілік түрлері. Шарттық және шарттан тыс жауапкершілік. Ең көп тарағаны- жауапкершілікті шарттық және шарттан тыс деп бөлу. Сонымен қатар, шарттан емес, тікелей заңнан туындайтын барлық нәрсе шарттан тыс болып табылады. Бірақ, сайып келгенде, шарттан тыс жауапкершілік зиян келтіру салдарынан туындайтын жауапкершілікке дейін азаяды. Рас, кейде борышкердің сыйақының жария уәдесінен, тапсырмасыз қызметтен, негізсіз байытудан және т. б. туындайтын міндеттемелер бойынша жауапкершілігі қосылады. Алайда, негізінен, келісімшарттан тыс жауапкершілік зиян келтіруден жауапкершілікті білдіреді, сондықтан оны азаптау жауапкершілігі деп атайды

Сонымен қатар, шарттан тыс жауапкершілік соншалықты әртүрлі және әртүрлі, оны бір топқа біріктіруге болмайды.

Ең алдымен, бұл біржақты мәмілелерден туындайтын жауапкершілік. Ю. Г. Басин мұндай жауапкершіліктің бір түрін «борышкердің сыйақы туралы жария уәдедентуындайтын міндеттемелер бойынша жауапкершілігі» деп атады. Бұл жауапкершіліктің азаптау жауапкершілігіне ешқандай қатысы жоқ. Ол келісімшарттық жауапкершілікке әлдеқайда жақын және көптеген адамдар оны үнсіз келісімшарттық жауапкершілікке жатқызады.

Бұдан басқа, негізінен субсидиарлық жауапкершілікке байланысты міндеттемелер тобы бар: еншілес ұйым негізгі ұйымның кінәсінен банкротқа ұшыраған жағдайда негізгі ұйымның жауапкершілігі (ҚР АҚ 94-бабының 2-тармағы); толық серіктестікке, қосымша жауапкершілігі бар серіктестікке қатысушылардың, ұйымның борыштары бойынша өндірістік кооператив мүшелерінің жауапкершілігі (ақ 70, 84, 96-баптары), Құрылтайшы - меншік иелерінің қазыналық кәсіпорындардың, мекемелер мен мемлекеттік мекемелердің борыштары бойынша жауапкершілігі (ҚР АҚ 44, 207-баптары).

Бұл да келісімшарттан тыс, бірақ олардың азаптауға ешқандай қатысы жоқ. Олардың келісімшарттық жауапкершілікке көбірек қатысы бар.

Пайда болу негіздері бойынша жауапкершілікті шарттық және шарттық емес деп емес, бұрыннан бар құқықтық қатынастарды бұзу нәтижесінде туындайтын жауапкершілікке және жаңадан пайда болған құқықтық қатынастар болып табылатын жауапкершілікке бөлген дұрыс. Содан кейін жауапкершіліктің түрлері бойынша жіктелуі келесідей болар еді:

Қолданыстағы құқықтық қатынастардан туындайтын жауапкершілік: үлестік, ортақ және субсидиарлық жауапкершілік

Тағы бір жіктеу-жауапкершілікті үлестік және ынтымақтастыққа бөлу. Міндеттемедегі адамдардың көптігі үшін үлестік немесе ортақ жауапкершілік қолданылады: белсенді көптік міндеттеме (бірнеше несие берушілер және бір борышкер) және пассивті көптік міндеттеме (бірнеше борышкер және бір несие беруші). Жалпы ережелерінде үлестік міндет пен үлестік талап белгіленеді және тең үлес принципінен туындайды. Мысалы, белсенді көптігі бар міндеттемелерде (бірнеше кредиторлар - бір борышкер), жалпы ереже бойынша, әрбір кредитор борышкерден тең үлесте орындауды талап етуге құқылы. Өзінің орындалу бөлігін алған несие беруші міндеттемеден шығарылады, бірақ борышкер басқа несие берушілер алдында жауапкершілікті жалғастырады. Пассивті көптік міндеттемелерде (бір кредитор - бірнеше борышкер) өз міндеттемесін орындаған борышкерде міндеттемеден шығарылады. Бірақ соңғысы басқа борышкерлердің міндеттерін орындау бөлігінде сақталады. Осылайша, несие берушінің де міндеттемені орындаған борышкерге басқа борышкерлердің орындамауы туралы қандай да бір талап қоюға құқығы жоқ, ал бір несие берушіге міндеттеменің бір бөлігін орындаған борышкер неге басқа несие берушілерге орындамайтындығы туралы есеп беруге міндетті емес. Сонымен қатар, егер басқаша арнайы айтылмаса, барлық үлестер тең болады деп болжанады.

Заңнамада немесе шартта белгіленуі мүмкін басқа тәртіп Екі тармаққа қатысты болуы мүмкін: ынтымақтастық қағидатын қолдану (мысалы, Азаматтық кодекстің 278- бабы) және тең үлестермен бекіту (мысалы, меншік иелері әрқайсысының үлесі тең емес үйді сатқан кезде).

Үлестік жауапкершіліктің бірнеше тән мысалдарын келтіруге болады:

- бірлескен қызмет туралы шарттағы мүліктегі үлестерге барабар шығыстарды өтеу жөніндегі міндеттемелер (ҚР АҚ 23-бабы);

- сенім серіктестігіндегі салымшылардың, жауапкершілігі шектеулі серіктестікке, қосымша жауапкершілігі бар серіктестікке, акционерлік қоғамға қатысушылардың жауапкершілігі (АҚ 72, 77, 84, 85-баптары).

Әрбір кредитор талап етуге құқылы, ал әрбір борышкер толық орындауға міндетті тұлғалар көптігі бар міндеттеме ынтымақты міндеттеме деп танылады.

Егер бұл шартта көзделсе немесе заңнамалық актілерде белгіленсе, атап айтқанда,

міндеттеме нысанасының бөлінбеуі кезінде (ҚР АҚ 287-бабы) ынтымақты міндет немесе ынтымақты талап туындайды.

Ынтымақты деп кредиторлардың әрқайсысы борышкерлердің кез келгенінен толық көлемде орындауды талап етуге құқылы міндеттеме түсініледі. Белсенді көптігі бар міндеттемелерде біз ынтымақтастық талаптары туралы, пассивті көптігі бар міндеттемелерде - бірлескен міндеттер туралы, аралас көптігі бар міндеттемелерде - сәйкескомбинациядағы екеуі туралы.

Ортақ жауапкершілік шартта көзделген (мысалы, «сатып алу-сату шартында көрсетілген соманы бірлесіп төлеуге міндеттенеміз») немесе заңнамалық актілерде белгіленген жағдайларда ғана туындауы мүмкін. ҚР Азаматтық кодексінің 287-бабында айтылған міндеттеме нысанасының бөлінбейтіндігінің мысалы ретінде екі немесе одан да көп суретшінің ұйымның немесе азаматтың тапсырысы бойынша бір сурет жазу міндеттемесі немесе ерлі-зайыптылардың автокөлікті сату міндеттемесі болуы мүмкін. Бұл жағдайда ынтымақтастық талаптары туралы айтуға болады, мысалы, бірнеше несие берушілер бір суретшіге сурет салуды тапсырған кезде.

Бірлескен жауапкершілік заңнамалық актілермен белгіленген кезде бірнеше мысал келтіруге болады:

1) заңды тұлға қайта ұйымдастырылған кезде жаңадан пайда болған заңды тұлғалар, егер бөлу балансы қайта ұйымдастырылған заңды тұлғаның құқықтық мирасқорын айқындауға мүмкіндік бермесе, қайта ұйымдастырылған заңды тұлғаның кредиторлар алдындағы міндеттемелері бойынша жауапты болады (ҚР АҚ 48-бабының 3-тармағы);

2) толық серіктестікке қатысушылар мен сенім серіктестігіндегі толық серіктестер серіктестік мүлкінің жетіспейтін бөлігіндегі серіктестік борыштары үшін өздерінің барлық мүлкімен ортақ жауаптылықта болады (70, 72-б.);

3) жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің құрылтайшылары салымның төленбеген бөлігі шегінде жарғылық капиталға салымдар толық төленбеген жағдайда серіктестіктің міндеттемелері бойынша ортақ жауаптылықта болады (ҚР АҚ 77-бабының 1-тармағы);

4) кепілгер басқа тұлғаның (борышкердің)кредиторы алдында осы адамның міндеттемесін борышкермен толық немесе ішінара ынтымақтаса орындауға жауапты болуға міндеттенеді (ҚР АҚ 329-бабының 1-тармағы);

5) бірлесіп зиян келтірген адамдар жәбірленуші алдында ортақ жауаптылықта болады (ҚР АҚ 932-бабы).

6) кәсіпкерлік қызметпен байланысты міндеттемелер үшін ортақ ереже ретіндеуәлестік емес, ортақ жауапкершілік қолданылады (ҚР АҚ 287-бабының 2-тармағы).

Борышкерлердің ортақ жауапкершілігі кезінде кредитор барлық борышкерлерден де, олардың кез келгенінен де борыштың толық да, бір бөлігінде де орындалуын талап етуге құқылы. Ынтымақты борышкерлердің бірінен толық қанағаттанбаған кредитордың қалған ынтымақты борышкерлерден толық қанағаттанбағанын талап етуге құқығы бар.

Бірлескен борышкерлер міндеттеме толық орындалғанға дейін міндетті болып қалады.

Борышкерлердің бірінің ортақ міндетін толық атқаруы қалған борышкерлерді кредиторға орындаудан босатады (ҚР АҚ 287-бабының 3-тармағы).

Бұл жағдайда біз пассивті ынтымақтастық туралы айтып отырмыз (борышкер жағындағы адамдардың көптігі). Мұндай міндеттеменің мақсаты несие берушіні барынша қамтамасыз ету болып табылады, сондықтан ол мұны істей алатын осындай борышкердің орындалуын талап ете алады. Мысалы, бірлескен келтірілген зиянды өтеу кезінде (бірнеше қылмыскер ұрланған және азаматқа тиесілі автокөлікті сатқан) жәбірленуші ұрлаушылардың әрқайсысынан белгілі бір соманы талап етуге, ал келтірілген залалдың барлық сомасын олардың біреуінен өндіріп алуға құқылы (мысалы, құқық бұзушылардың бірі-өз мүлкі бар кәмелетке толған азамат, ал қалғандары жасөспірімдер). Егер бір борышкерден өндіріп

алынған залалды жабу үшін жеткіліксіз болса, несие беруші (жәбірленуші) келтірілген залал сомасын қалған борышкерлерге (бір жасөспірімге немесе барлығына бірден) өтеу туралы талап қоя алады. Міндеттеме толық орындалғанға дейін (зиян толық өтелгенге дейін) борышкерлердің ешқайсысы (және қарыздың көп бөлігін өтеген және мүлдем қатыспаған) ортақ жауапкершіліктен босатылмайды.

Міндеттеме орындалғаннан кейін, оны барлық борышкерлер немесе олардың біреуі орындағанына қарамастан, міндеттеме толығымен тоқтатылады. Алайда, бұрынғы міндеттеменің орнына (борышкер мен кредитор арасында) жаңа міндеттеме пайда болады (міндеттемені орындаған борышкер мен басқа борышкерлер арасында) - регрессиялық міндеттеме (ҚР АҚ 289-бабы).

Іс жүзінде несие беруші тарапынан ынтымақтастық көбінесе бөлінбейтін міндеттеме тақырыбына қатысты туындайды. Тағы бір мысал қарыз шартынан туындайтын міндеттеме болуы мүмкін (мысалы, үш ағайынды ынтымақты талап етіп, 100 000 теңге қарыз берген).

Бірлескен несие берушілердің бірінің алдындағы міндеттемені толығымен орындау соңғысы мен басқа бірлескен несие берушілер арасында үлестік регрессиялық міндеттемені тудырады.

Борышкердің міндеті немесе несие берушінің талабы дәл бірлескен міндеттеменен байланысты болуы керек. Сондықтан несие берушіде (кредиторларда) борышкерлерге (борышкерге) қойылатын басқа талаптар ескерілмейді. Мысалы, кепілдік шарты бойынша борышкер мен кепілгер несие беруші алдында ортақ жауапкершілікте болады. Егер кредитор кепілгерге негізгі міндеттемені орындау туралы талап қойса, соңғысы кредитордың басқа міндеттеме бойынша борышкер алдындағы нақты борыштарына сілтеме жасауға құқылы емес.

Тағы бір мысал. Егер борышкер бірнеше несие берушіге Қарыз болса және несие берушілердің бірі берген мерзімін кейінге қалдырса, ол оған басқа несие берушілер қойған талапқа қарсы сілтеме жасауға құқылы.

Көптеген тұлғалары бар міндеттемелердің дербес түрі субсидиарлық жауапкершілік болып табылады. «Кредитор мен борышкерлер арасындағы міндеттеменің заңнамалық актілерінде немесе шарттарында негізгі борышкер кредитордың міндеттемені орындау туралы талабын қанағаттандырмаған жағдайда, бұл талап басқа борышкерге (субсидиарлық борышкерге) орындалмаған бөлігінде мәлімделуі мүмкін деп көзделуі мүмкін» (ҚР АҚ 288-бабы).

Субсидиарлық жауапкершіліктің сипатын нақты анықтау үшін оны пассивті көптікпен бірлескен міндеттеменен салыстыру қажет. Олардың арасындағы ортақ нәрсе - міндеттеменің бір жағында бірлесіп жауап беретін екі немесе одан да көп борышкер әрекет етеді. Айырмашылығы мынада: егер ортақ міндеттемеде борышкерлердің кез келгенін кредитор толық көлемде жауапқа тарта алса, онда субсидиарлық міндеттемеде біреуі (негізгі борышкер) толық көлемде жауап береді, ал екіншісі тек қосымша жауапкершілікке тартылады (негізгі борышкер орындамаған бөлігінде).

Ортақ міндеттемеде кредитор кез келген борышкерге өз таңдауы бойынша орындауды ұсынуға құқылы. Субсидиарлық борышкерге арналған субсидиарлық міндеттемеде талап негізгі борышкерге осындай талап қойылғаннан кейін және егер негізгі борышкер бұл талапты толық немесе ішінара қанағаттандырмаса ғана мәлімделуі мүмкін.

Бұл айырмашылықтар кепілгерлік пен кепілдік ұғымдарының аражігін ажырату кезінде айқын көрінеді, бұл жауапкершіліктің сипатына негізделген. Кепілгер субсидиарлық, кепілгер - ынтымақты жауап береді (ҚР АҚ 329-336-баптарын қараңыз).

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік негіздерінің мысалында мен азаматтық-құқықтық жауапкершілік туралы кейбір тұжырымдамалық ережелер, Егер қайта қаралмаса, кем дегенде түзетуді қажет ететінін көрсетуге тырысамын. Жасыратыны жоқ, көптеген азаматтық-құқықтық жауапкершілік ережелері, атап айтқанда, жауапкершіліктің негіздері көбінесе

қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік ережелерімен сәйкес келеді. Құқық теоретиктері құқықтық жауапкершілік ұғымын құрастырады және негізінен бұл ұғым қылмыстық жауапкершілік туралы ережелерге негізделген.

Бұл ретте қылмыстық жауапкершілік - жария-құқықтық қатынастар, ал жеке - құқықтық жауапкершілік-жеке-құқықтық қатынастар екенін ескермеуге болмайды. Осыған байланысты олар сәйкес келе алмайды, өйткені олар гетерогенді қатынастар.

Сонымен қатар, азаматтық құқық теориясында бұл ережелер негізінен сәйкес келеді.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілікті криминализациялау орын алуда.

Бұл тәсіл, атап айтқанда, азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің негіздері туралы мәселеде қарастырылады. Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің қажетті негізі азаматтық құқық бұзушылықтың құрамы болып табылады деген пікір өркениет әдебиетінде басым болып табылады.

Іс жүзінде барлық оқулықтарда Азаматтық құқық бұзушылық құрамының элементтерінің жиынтығы қайталанатын: заңсыз әрекет (әрекетсіздік), зиян, іс-әрекет (әрекетсіздік) мен зиян арасындағы себеп-салдарлық байланыс, құқық бұзушының кінәсі.

В. В. Витрянский пікірінше азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің негізі субъективті азаматтық құқықты бұзу болып табылады. Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің шарттарына (негіздеріне) келетін болсақ, әрине, барлық төрт шарт (заңсыздық, зиян, себеп - салдарлық байланыс, кінә) қолданылатын жағдайлар бар-мысалы, шығындарды өтеу кезінде. Алайда, жауапкершіліктің бірнеше шарттары қолданылмайтын жағдайлар көп, мысалы, кінә (кәсіпкердің жауапкершілігі), зиян және себеп-салдарлық байланыс (тұрақсыздық айыбын өндіріп алу), зиян, себеп-салдарлық байланыс және кінә (кәсіпкерлік қатынастардағы тұрақсыздық айыбын өндіріп алу) және т. б.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік әрқашан қолданылатын және онсыз мүмкін емес жалғыз шарт-бұл субъективті азаматтық құқықты бұзудың заңсыздығы. Шарттық жауапкершілік шартты бұзған кезде қолданылуы мүмкін. Бұл бұзушылықтың заңсыздығы болжанады.

Кінә ұғымы түзетуді қажет етеді. Азаматтық құқықтағы кінә субъектінің жасалған әрекетке психикалық қатынасы ретінде құрылады. Сонымен қатар, заңды тұлғаларға қатысты (және бұл азаматтық құқықтың негізгі субъектілері) бұл ереже біртүрлі естіледі. Бірақ қалыптасқан дәстүрлерге байланысты біз бұл туралы аз ойлаймыз.

Әділдік үшін, қылмыстық заңға қатысты кері процесс жүріп жатқанын атап өтеміз: олар заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігін құруға тырысады. Менің ойымша, бұл заңды тұлғаның жасаған әрекеттеріне психологиялық қатынасы сияқты нонсенс сияқты.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік теориясында Рим құқығынан бастап жауапкершіліктің екі қағидасы бар, қолданылады және дамиды: кінә принципі және себеп принципі. Әр түрлі елдерде және әр уақытта бір принцип, екіншісі немесе екеуі бірге қолданылды. Сонымен қатар, соңғы жағдайда осы немесе басқа принцип басым деп жарияланды.

Қазақстанның азаматтық заңнамасында (ТМД-ның басқа елдерінің заңнамасында сияқты) кінә принципі мен келтіру принципінің үйлесімі көзделеді, алайда кінә принципі басым болып табылады. Мұндай тәсілде генерал ретінде келтіру қағидаты тек заңнамалық актілерде тікелей көзделген міндеттемелердің жекелеген түрлері үшін және мүлкітқайналым субъектілерінің заңнамалық актілерінде тікелей айқындалған

жекелеген субъектілер үшін қолданылады (мысалы, кәсіпкердің жауапкершілігі, жоғары қауіпкөздеріне жататын мүлік иесінің жауапкершілігі, сақтаушының жауапкершілігі және т.б.). Кінә принципі кеңес заманында азаматтық заңнамаға енгізілді. Мысалы, М. М. Агарков 1945 жылы жазған: «Кеңестік Азаматтық құқық мәселелеріне қызығушылықтанытқандардың бәрі Азаматтық кодекстің көзқарасы бойынша жауапкершілік

объективті жауапкершілік болып табылады, яғни ол кінәні білдірмейді және тек бір ғана себеп болған кезде пайда болады деген көзқарасымыз біздің бойымызда қаншалықты басым болғанына алады. Бұл теория келісімшарттан тыс және келісімшарттық жауапкершілікті түсіндіруге қызмет етті. Келісімшарттан тыс жауапкершілікке қатысты ол біздің әдебиеттерімізде ұзақ уақыт бойы қарсылықтарын жоғалтты, ал соңғы жылдары ол түбін жоғалтты. Қазіргі уақытта 403-бап бойынша жауапкершілік шарапқа негізделген деген көзқарас басым. Егер ст. 118, оның үлкен практикалық маңыздылығына қарамастан, біздің өркениеттерімізді әлдеқайда аз тартты. Оның объективті жауапкершілік теориясына қатысты жеткілікті сынға ұшыраған жоқ»»

Уақыт өте келе кінә қағидаты кеңестік азаматтық құқықта, содан кейін Қазақстан Республикасының құқығында басым болды.

Кінә, қылмыстық құқықтан айырмашылығы, азаматтық-құқықтық жауапкершілікте үлкен рөл атқармайды. Кінәсіздік презумпциясы, кінәсіз жауапкершілікті кеңейту (жоғары қауіптілік көзі, үшінші тұлғалардың іс-әрекеттері үшін жауапкершілік, кәсіпкерліктәуекел), қылмыстық құқыққа тән кінә нысандарының болмауы және т. б. бұл жалпыға белгілі міндеттемелердің барлығы қылмыстық модель бойынша азаматтық-құқықтық жауапкершілікті құруға болмайтындығын және кінәнің рөлі мен маңыздылығы туралы сұрақтар туралы айтады азаматтық-құқықтық жауапкершілікте нақтылау қажет.

Зерттеушілер көбінесе азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің негізгі функциясы өтемақы екенін ұмытады. 30 жыл бұрын мен жалпы азаматтық-құқықтық жауапкершілік функцияларын және жауапкершілік нысандарының функцияларын (тұрақсыздық айыбын өндіріп алу және шығындарды өтеу) талдаумен айналыстым. Мүліктік жауапкершілік үшін өтемақы-өтемақы функциясы, шығындарды өтеу үшін - өтемақы, тұрақсыздық айыбын өндіріп алу үшін - ынталандыру функциялары. Бірақ айыппұлды өндіріп алу үшін өтемақы функциясы өте маңызды.

Енді мен жауапкершіліктің басты және жалғыз функциясы өтемақы болып табылатындығымен келісе бастадым. Ынталандыру функциясы егер қандай да бір мағынасы болса, онда екінші және қосымша.

Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің бастысы-құқықтың басқа салаларындағы сияқты жаза емес, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру. Ал құқықтарды қалпына келтіру кезінде ең бастысы-өтемақы алу. Сонымен бірге, құқық бұзушының жасалған құқық бұзушылыққа психикалық қатынасы ешкімді қызықтырмайды, фактінің өзі және оның заңсыздығы маңызды.

Г. Ф. Шершеневич жасаған бір керемет сөз өз мағынасын жоғалтқан жоқ. Г. Ф. Шершеневич өз уақытында былай деп жазды: «құқық бұзушылықтың салдары негізінен екі нысанда көрсетіледі: 1) жаза және 2) зиян үшін сыйақы. Жаза құқық бұзушыға одан, барлық азаматтар сияқты, құқығымен қамтамасыз етілген қандай да бір игілікті: өмір, бостандық, дене бітімі, мүліктік қол сұғылмаушылық (айыппұл, тәркілеу) алу арқылы азап шегу құқығын беруден тұрады». Құқық бұзушының өзіне келтірген зияны үшін жәбірленушіні сыйақы бұзылған мүдделер тепе-теңдігін қалпына келтіруден тұрады; құқық бұзушының мүлкінен алынған құндылық есебінен бір мүліктің құнын қысқарту теңдеуінде.

Жаза құқық бұзушыға азап шегуге қауіп төндіреді, зиянды өтеу жәбірленушіге келтірілген азапты түзетуге уәде береді. Жаза дегеніміз-құқық бұзушыдан осындай әрекет үшін алдын-ала белгіленген игіліктерді алып тастау; зиян үшін сыйақы жәбірленушінің мүдделерін бұрынғы деңгейге жеткізу үшін қанша қажет болса, сонша құнды алып тастауды қамтиды. Жаза құқық бұзушының жеке басына әсер етеді және ол қайтыс болған кезде жоғалады: сыйақы міндеті құқық бұзушының мүлкінің міндеттемесіне енеді және оның өлімінен кейін мұрагерлерге өтеді. Жаза бірлесіп жасалған құқық бұзушылықтың әрбір қатысушысына толығымен түседі, ал зиян үшін сыйақы құқық бұзушылықтың қатысушылары

арасындағы бөліктерге бөлінеді.

Әдебиеттер: Арнайы:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсан 1994 ж. қабылданған/ өзгерістерімен толықтырулары//adilet.zakon.kz (жүгінген күні 06.05.2023)
2. Гражданское право: Учебник для вузов (академический курс)/отв.ред М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. -Алматы, 2000. Т.1-704 с.
3. Басин Ю.Г., Диденко А.Г. Имущественная ответственность и оперативные санкции в системе хозяйственного механизма. Правоведение. 1984. № 3 (цит. по кн.: Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. Алматы. АЮ-ВШП «Әділет», НИИ частного права КазГЮУ (серия «Классика казахстанской цивилистики»), 2003. С. 365-379); Оперативные санкции как средство защиты гражданских прав. Гражданское право. Учебное пособие. Алматы: ИПЦ КазГЮУ. 1999. С. 30-36 (цит. по Басину Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. С. 389-396); Их же Дисциплинарное значение оперативных санкций. Советское государство и право. 1983. № 4; Их же Защита субъективных гражданских прав. Юридические науки. Вып. № 1. Алма-Ата. 1971. С. 3-11 (цит. по Басину Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. Алматы: АЮ-ВШП «Адилет», НИИ частного права. 2003. С. 248-359); Басин Ю.Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав. Проблемы применения Основ гражданского законодательства и Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик (сборник материалов). Саратов. СЮН. 1971. С. 32-37 (цит. по Басину Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву, С. 360-364); Басин Ю.Г. Защита гражданских прав и ответственность за их нарушение. В кн. Вещные и обязательственные права в законодательстве Республики Казахстан. Материалы международной научно-практической конференции. Отв. ред. М.К. Сулейменов. Алматы. КазГЮУ. 2000. С. 8-13.
4. Осипов Е.Б. Защита гражданских прав. Учебное и практическое пособие. Алматы: КазГЮА, 2000; его же. Общие вопросы ответственности в гражданском праве. Цивилистические записки. Межвузовский сборник научных трудов. М.: Статут, 2001.